

ІНСТИТУТ ПРАВОТВОРЧОСТІ
ТА НАУКОВО-ПРАВОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

**КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ
ЯК ОСНОВА СТРАТЕГІЧНОГО
РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА
В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

*Всеукраїнська науково-практична конференція
з нагоди 30-річчя Конституції України*

м. Київ, 25 червня 2026 року

Видавництво
«Юридика»
2026

УДК 342.4(477):340.137:[061.1ЄС+061.1НАТО](062.552)
К-65

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту
правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
30 липня 2026 року, протокол № 9*

Редакційна колегія:

Гриняк А. Б., Кот О. О., Хальота А. І.

Відповідальний редактор:

Хальота А. І.

**Конституція України як основа стратегічного розвитку
законодавства в умовах європейської та євроатлантичної
інтеграції** : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної
конференції з нагоди 30-річчя Конституції України (м. Київ,
25 червня 2026 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2026. 252 с.

ISBN 978-617-8804-38-1

25 червня 2026 року в Інституті правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію з нагоди 30-річчя Конституції України «Конституція України як основа стратегічного розвитку законодавства в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції», в якій взяли участь судді Верховного Суду, представники органів публічної влади та дипломатичної служби, наукові та науково-педагогічні працівники, здобувачі вищої освіти.

Видання адресоване науковим та науково-педагогічним працівникам наукових установ і закладів вищої освіти, здобувачам вищої освіти, докторантам та всім, хто цікавиться питаннями стратегічного розвитку законодавства України.

УДК 342.4(477):340.137:[061.1ЄС+061.1НАТО](062.552)

© Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України, 2026

© Видавництво «Юридика», 2026

© Автори, 2026

ISBN 978-617-8804-38-1

ЗМІСТ

Конституціоналізація права бути людиною в контексті імплементації європейських цінностей Аврамова О. Є.	8
Принцип пропорційності як основоположний принцип Конституції України Алмаші І. М.	12
Impact assessment як інструмент попередження правових прогалин: досвід країн Європейського Союзу та можливості для України Атаманчук Н. І.	16
Співвідношення принципу верховенства права ЄС та конституційної ідентичності держави в тлумаченні суду Європейського Союзу Ахтирська Н. М.	20
Локальна (муніципальна) система захисту прав людини в світлі Конституції України Баймуратов М. О., Кофман Б. Я., Єфремова Н. В.	24
До розуміння феноменології «муніципальний космополітизм» в контексті реалізації конституційного права людини на місцеве самоврядування Баймуратов М. О., Кофман Б. Я.	29
Органи державної влади та їх посадові особи як суб'єкти правотворчої діяльності Бодюл Є. М.	37
Деякі питання конституційно-правового забезпечення зміцнення інституційної спроможності Верховної Ради України Борденюк В. І.	43
Забезпечення єдності судової практики Верховним Судом під час здійснення правосуддя у цивільних справах Боровська І. А.	49
Роль міського самоврядування в становленні локальної демократії в Європі: позиція Ради Європи Бочарова Н. В.	53
Екологічна демократія в міжнародному праві: витоки та концептуальні засади Ващишин М. Я.	57

Реалізація конституційного принципу рівності та недопустимості дискримінації у приватному праві Великанова М. М.	62
Конституція України як основа національної ідентичності та стратегічного розвитку Вельцен В. С.	67
Захист конституційних прав людини у кримінальному провадженні: проблемні питання Волюбуєв А. Ф.	71
Конституційна реформа в контексті реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію: теоретико-правові засади та сучасні виклики Волохов О. С.	75
Правова політика обґрунтованих обмежень у перехідний період деокупації територій України Гриняк А. Б.	82
Конституційні засади відновлення земель та ґрунтів України, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції Грузенський В. В.	85
Конституційні засади забезпечення конкурентоспроможності галузі науки та освіти в процесі європейської інтеграції Гусар О. А.	90
Напрями удосконалення профілактики корупційних правопорушень у діяльності юридичних осіб публічного права з урахуванням європейського досвіду Зал Д. О.	95
Конституційні засади документування та розслідування воєнних злочинів в умовах європейської інтеграції України Калюга К. В.	99
Реформа інституту службового житла в Україні: від адміністративного розподілу до інструменту забезпечення кадрової мобільності (євроінтеграційний контекст) Квасніцька О. О.	104
Конституція України: аксіологічні властивості та модернізація Колодій А. М., Колодій О. А.	109

Проблема конституювання принципу верховенства законів природного права Костенко О. М.	114
Конституція України в історичному вимірі: єдність, розвиток, перспективи Костицький М. В., Кушакова-Костицька Н. В.	117
Конституційні основи академічної свободи вченого Костюченко О. Є.	122
Вчення про права людини як сполучна ланка між гарантованими Конституцією України правами людини та їхньою реалізацією Кравченко М. Г.	126
Судово-експертне забезпечення судочинства в системі міністерства юстиції України як елемент реалізації конституційних засад правосуддя Кривоножко Г.Є., Собін О.К., ...	129
Людиноцентризм як конституційна основа розвитку законодавства у сфері соціально-демографічної безпеки України Купіна Л. Ф.	132
Конституція України як основа утворення та розвитку муніципального права Лапко А. Г.	137
Розуміння конституційного права особи на безпечне для життя і здоров'я довкілля: досвід України та досвід ЄС Легеза Ю. О.	141
Вплив Конституції України на розвиток законодавства про аліментні зобов'язання подружжя Лічман Л. Г.	144
До питання про конституційні засади правового опосередкування обігу криптоактивів в Україні Мацко В. В.	148
Нормотворчий характер конституційної ідеології Мельник Я. Я.	150
Зміцнення приватноправових засад колізійного права з урахуванням сучасних європейських правових традицій Міловська Н. В., Перевертун О. В.	154
Роль Рішень ЄСПЛ для системних реформ галузі конституційного права України Озель В. І.	159

Конституційно-правові засади права на професійну правничу допомогу в Україні	
Оніщик Ю. В.	163
Право на науку крізь призму штучного інтелекту: конституційні гарантії та виклики для міжнародного співробітництва	
Островська Б. В.	167
Конституційні засади публічної політики цифрової трансформації охорони здоров'я України в умовах європейської інтеграції	
Руденко Р. І.	169
Компенсація збитків за порушення сфері недобросовісної конкуренції в праві Європейського Союзу	
Скундзя М. М.	172
Державний ринковий нагляд: інформаційне забезпечення	
Смерницький Д. В., Тригубенко М. В.	176
Методики судових експертиз, сор та iso-сумісні підходи як інструменти реалізації конституційних засад судочинства в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України	
Собін О. К.	180
Конституційні засади розвитку інноваційної інфраструктури та охорони прав інтелектуальної власності у сфері зелених технологій: євроінтеграційний вимір	
Старовіт О. М., Ярмолук А. А.	183
Порядок призначення та звільнення з посади генерального прокурора: євроінтеграційні перспективи розвитку конституційної гарантії	
Стефанчук М. М.	188
Конституційні засади розвитку сучасного кримінального права/законодавства України	
Стрельцов Є. Л.	193
Політичні та правові гарантії безпеки людини й громадянина	
Тимошенко В. І.	197
Міжнародно-правовий механізм захисту прав біженців: практика Німеччини та перспективи для України в умовах європейської інтеграції	
Тихомирова Г. Є., Жужа Н. С.,	201
До питання правового статусу гагаузів в Україні: аналіз законопроекту № 15223	
Токарчук О. В.	204

Реалізація конституційного права власності на землю: завдання децентралізації та євроінтеграційні проблеми розвитку територіальних громад	
Третяк Р. А.	208
Розвиток інноваційної діяльності у сфері medtech як чинник реалізації конституційного права людини на охорону здоров'я в умовах цифрової трансформації та європейської інтеграції України	
Уразовська О. С.	213
Технологічний вимір державного суверенітету: підходи у праві ЄС та їх врахування у національному законодавстві	
Устименко В. А., Джабраїлов Р. А.	217
Конституційно-правові засади розвитку фінансової інклюзії в Україні	
Фукус Н. А.	221
Конституційні засади демократичного цивільного контролю над секторами безпеки і оборони України	
Хальота А. І.	225
Стратегічні напрями удосконалення законодавства України в галузі судово-експертної діяльності в аспекті забезпечення незалежності судового експерта та справедливого здійснення правосуддя	
Хомутенко С. В.	231
Конституційні засади розвитку законодавства України у сферах національної безпеки та оборони	
Циганов О. Г.	235
Десять кроків на шляху реформ державної охорони	
Шакун В. І., Кузнецов В. В.	238
Сутність інституту омбудсмана у контексті захисту прав військовослужбовців	
Яценко Г. Р.	244

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРАВА БУТИ ЛЮДИНОЮ В КОНТЕКСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Аврамова О. Є.,

*докторка юридичних наук, доцентка,
головна наукова співробітниця відділу
правової взаємодії бізнесу та держави*

*Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака*

*Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна*

Тридцять річниця Основного Закону Української Держави відзначається у складних умовах правового режиму воєнного стану. Водночас, навіть в умовах збройної агресії та пов'язаних з нею викликів, система прав людини продовжує оновлюватися. Це обумовлено процесами євроінтеграції, еволюцією суспільних відносин, розвитком науки та техніки, а також необхідністю адекватної правової відповіді на нові виклики сучасності. Науковий прогрес біотехнологій, застосування технології штучного інтелекту та нейронних мереж висунув на загальне питання щодо психофізичної та антропологічної автономії людини. Зокрема, 31 грудня 2025 р. Ілон Маск оголосив, що компанія Neuralink починає виробництво системи Synchron Stentrode та нейромодуляторів NeuroPace з метою покращення когнітивних функцій людини [1]. Тобто за допомогою інноваційних медичних виробів планується вторгнення в біологічну природу людини. Зазначене актуалізує питання щодо захисту нейроприватності та біологічної автономії особистості, що безпосередньо пов'язано із розвитком прав людини. Це потребує окремого дослідження в межах доктринальних напрямів удосконалення Конституції України.

Українська національна система прав людини еволюціонує внаслідок імплементації європейських цінностей та потреб визнання новітніх прав, захисту прав людини. При цьому, чітким орієнтиром європейських стандартів у сфері прав людини є Хартія ЄС про основні права, що є одним із засадничих актів ЄС [2, с. 238]. Крім того, європейські стандарти прав і свобод стали нормативним вектором для оновлення законодавства України, зокрема в контексті проведення конституційних реформ [3, с. 256]. Варто враховувати і те, що в ЄС відбувається поступове регулювання суспільних відносин, пов'язаних із розвитком біотехнологій та використанням роботизованих систем у медичній практиці для лікування людини. Так, 16 лютого 2017 р. прийнято

Резолюцію Європейського Парламенту з рекомендаціями Комісії з питань цивільно-правового законодавства щодо робототехніки (2015/2103(INL)), у якій визначено потенціал та виклики медичної робототехніки. Передусім в п. 36 Резолюції частини «Human repair and enhancement» зазначено, що роботи та кіберфізичні системи досягли значних успіхів у відновленні та компенсації функцій людського організму. Тому це порушує складні питання щодо переосмислення поняття здорового людського тіла та «вдосконалення людини» у разі інтеграції або імплантації в нього цифрових медичних технологій та роботів [4]. В цьому документі також закладені засади щодо розмежування людини та електронної особи (робота із можливою правосуб'єктністю); право рівного доступу до новітніх медичних технологій; принцип абсолютного пріоритету кібербезпеки та захисту життя; обов'язкове оновлення софту; захист прав пацієнта у разі банкрутства виробника тощо. Усе це підкреслює необхідність переосмислення змісту та меж традиційних прав людини в контексті розвитку прав четвертого покоління, зокрема права на життя, права на охорону здоров'я, права на особисту недоторканність.

Звернемо увагу ще на один документ. Так, у ст. 5 Регламенту Європейського Парламенту та Ради (ЄС) 2024/1689 (AI Act) від 13 червня 2024 р. закріплена заборона такої практики використання штучного інтелекту як: маніпулювання свідомістю (заборонено використовувати підсвідомі, маніпулятивні чи оманливі методи, які спотворюють поведінку людини, позбавляють її свободи волі та змушують приймати шкідливі рішення); експлуатація вразливостей (заборонено використовувати ШІ для тиску на вразливі групи через вік, інвалідність, бідність); соціальний скоринг (класифікація громадян); предиктивне правосуддя (прогнозування злочинів); біометричне піратство; розпізнавання емоцій; дискримінаційна біометрична категоризація (заборонено сортувати та класифікувати людей за їхніми біометричними даними для визначення їхньої раси, релігії, політичних поглядів, орієнтації чи членства в профспілках; тотальний біометричний контроль [5]. Саме в правилах заборони щодо використання ШІ має прояв реалізація європейських цінностей, зокрема поваги до людської гідності (ст. 2 Договору про Європейський Союз) [6], що виступає базовим принципом регулювання цифрових технологій. Отже, наголосимо, що задекларовані цінності ЄС є дороговказом розвитку прав людини.

Однією із сучасних проблем є зіставлення таких категорій як «людина» – «електронна особа (робот)» – «людина із покращеннями (кібер-людина)». Вказане питання виникає внаслідок того, що медичні технології можуть інтегруватися із людиною або імплантуватися

в організм людини. Такі дії можуть здійснюватися як з метою лікування, так і для неконтрольної модифікації здорового організму, зокрема у сфері ВПК [7, с. 13–19]. Тобто існуючи медичні технології можуть ставити під загрозу антропологічну унікальність людини та свободу її волі. Це потребує зміни підходу до розуміння правової дефініції «людина».

Узагальнюючи наведене можна констатувати, що сформувалась потреба переглянути сталий підхід до таких конституційних норм як ст. 3 Конституції України (людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю); ст. 28 Конституції України (кожен має право на повагу до його гідності) [8]. Із урахуванням положень цих конституційних норм та сучасних викликів «людську гідність» варто розглядати як засаду щодо заборони будь-якого технологічного втручання в організм людини, що руйнує психофізичну автономію особистості. Тому слід зазначити, що окремі положення Основного Закону потребують удосконалення. Так, доцільним є конституціоналізація права бути людиною, яке спрямовано на захист унікальності людської природи та базується на європейських цінностях. Воно виникає внаслідок еволюції системи прав людини в напрямку четвертого покоління прав.

Право бути людиною – це фундаментальне, невід'ємне право кожної людини ототожнювати себе з біологією людської природи, що включає належність до людського геному, біологічно-соціальної спадщини людства й тілесності, з усіма притаманними їй вадами, обмеженнями та нейронними особливостями [9, с. 79, 80]. Це право включає право на власне ДНК (генетичну ідентичність/унікальність) та його зміну; право на лікування та виживлення медичних роботів у людський організм; право на підтримку у разі інтеграції/ імплантації в організм медичних цифрових приладів/роботів, що стає частиною людини; право на цілісність людського організму тощо. Тобто об'єктом захисту є людська генетична ідентичність, що є базисом права на життя та людської гідності.

Слід зазначити, що захист недоторканності, цілісності людини закріплено в ст. 3 Хартії основних прав ЄС, яка встановлює заборону євгенічних практик, клонування людини та перетворення людського тіла чи його частин на джерело прибутку [10]. Тому доцільним є включення права на генетичну унікальність людини до змісту ст. 28 Конституції України. Окремо варто виокремлювати і систему нейроправ, що охоплює право на когнітивну свободу та захист нейроприватності особи, що стає критично важливим за умов вживляння в організм нейрокомп'ютерних інтерфейсів, здатних зчитувати або

модифікувати ментальну діяльність людини. Також доцільно запропонувати закріпити право бути людиною в ст. 3 Конституції України. Загалом, це право повністю узгоджується з положенням цієї конституційної норми. Водночас, ст. 3 Конституції України ґрунтується на презумпції, що статус «бути людиною» є чимось незмінним та біологічно гарантованим. Сучасні виклики доводять, що сама людська сутність, як біологічна, так і духовна та інтелектуальна потребує окремого конституційного захисту від технологічних, генетичних та інформаційних посягань. Тому можна запропонувати додати до ст. 3 Конституції України частину 3 із таким змістом: «Кожна людина має невід’ємне право зберігати свою людську сутність, біологічну, інтелектуальну та духовну ідентичність, унікальність. Держава гарантує захист людини від технологічних, генетичних та інформаційних посягань на її людську природу».

Література:

1. Neuralink on the verge of mass production – automated brain implant production in 2026. URL: <https://tomorrowsaffairs.com/neuralink-on-the-verge-of-mass-production-automated-brain-implant-production-in-2026>
2. Матат А. В. Європейські стандарти прав людини та їх імплементація в Україні: аналіз Хартії ЄС про основоположні прав. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2025. Вип. 89: Ч. 1. С. 235–239. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.32>.
3. Слінько Т. М. Імплементація європейських стандартів у сфері свободи вираження поглядів в Основному законі України. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 252–257. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.34>.
4. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj:JOC_2018_252_R_0026
5. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>
6. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#top

7. Beyond Therapy: Biotechnology and the Pursuit of Happiness : a report of the President's Council on Bioethics / The President's Council on Bioethics ; foreword by Leon R. Kass. Washington, D.C. : The President's Council on Bioethics, 2003. 328 p.

8. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

9. Аврамова О. Є. Четверте покоління прав людини: право бути людиною. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Том 32, № 3. С. 63–86. DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-63>

10. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj/eng

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Алмаші І. М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри менеджменту, підприємництва та торгівлі

Ужгородського торговельно-економічного інституту

Державного торговельно-економічного університету

м.Ужгород, Україна

На різних етапах розвитку держави одним з пріоритетних її завдань є забезпечення дотримання прав та свобод людини, досягнення якого є можливим внаслідок принципу пропорційності, який хоч і не є формально визначеним в Конституції України, однак відіграє значну роль у сфері прав та свобод людини, збережені демократії, особливо в умовах воєнного стану.

Ідея пропорційності бере свій початок з ліберальної доктрини, яка пов'язана з поглядами Джона Локка. Визнаючи пріоритетність природних прав людини, останній зазначав, що здійснення владою повноважень є легітимним за умови, якщо нею здійснюється захист природних прав. Щодо принципу пропорційності, то філософ зазначав, що «по закону природи кожен має право карати порушників цього закону такою мірою, яка зупиняє це порушення». В свою чергу представники ліберальної традиції пов'язують ідею пропорційності з обмеженням прав людини, яка виступає однією із гарантій правомірності обмеження таких прав і урівноважує співвідношення приватного і публічного інтересу[1, с. 84].

Принцип пропорційності закріплений в основних міжнародних та регіональних актах, зокрема, Великій Хартії Вольностей 1215 р., Біллі про права 1689 р. та 1791 р. Значний внесок у розвитку ідеї пропорційності належить Г. Гроцію, який запропонував застосовувати порційність не тільки у взаємовідносинах держав, а й у взаємовідносинах індивідів[2, с.40].

Даний принцип, як зауважують П. Синицин, Р.Василіогло, є обов'язковим елементом принципу верховенства права, що закріплений ст. 8 Конституції України [3]. Структурними елементами цього принципу є також законність, юридична визначеність, заборона свавілля, дотримання прав людини тощо. Першим сформулював поняття та застосував принцип пропорційності Федеральний Конституційний Суд Німеччини надавши йому статус неписаного конституційного принципу [4, с. 138].

У відповідності до ст. 64 Конституції України принцип пропорційності (домірності) застосовується щодо заходів, спрямованих на обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, особливо в умовах воєнного або надзвичайного стану. Згідно ст. 22 Основного Закону при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Так, Конституційний Суд України у своєму рішенні від 1 листопада 2023 року № 9-р(П)/2023 у справі № 3-53/2022(126/22) зазначив, що важливим складником правовладдя (верховенства права) є принцип домірності. За юридичними позиціями Конституційного Суду України принцип верховенства права, зокрема така його вимога, як принцип домірності, є взаємопов'язаними фундаментальними засадами функціонування усієї юридичної системи України конкретні санкції за адміністративні правопорушення мають бути справедливими та відповідати принципів домірності.

Конституційний Суд України в аспекті додержання принципу домірності обраної щодо особи санкції як міри її юридичної відповідальності враховує практику Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях зазначав, що «також може мати значення те, чи можна було б досягти тієї самої мети у спосіб менш серйозного втручання в права заявника та чи органи влади розглядали можливість застосування цих менш обтяжливих рішень». Принципи домірності та індивідуалізації юридичної відповідальності в разі притягнення особи до юридичної відповідальності можуть бути забезпечені, зокрема, у спосіб установлення в законі різних видів санкцій за вчинення того самого правопорушення або різних за розміром штрафів, що їх може бути накладено на порушників тієї самої охоронної норми [5].

На думку судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду Я. Берназюка найбільш пов'язанні з принципом пропорційності є: співмірність, тобто відповідність між вжитими заходами та досягнутими цілями; баланс інтересів як гармонійне співвідношення між правами особи та публічними інтересами; необхідність, тобто вжиті заходи повинні бути виправданими для досягнення мети; адекватність; справедливість, тобто баланс між втручанням у права особи та метою; обґрунтованість; мінімальне втручання; зваженість, що ґрунтується на ретельній оцінці та збалансованості рішень; еквівалентність як рівність між витратами та отриманими вигодами; раціональність як логічність і осмисленість вжитих заходів.

Основні види спорів, в яких адміністративні суди зобов'язані застосовувати принцип пропорційності: обмеження права на підприємницьку діяльність з метою оцінки адекватності таких обмежень; спори про доступ до публічної інформації щодо оцінки виправданості обмеження доступу; земельні (майнові) спори; дисциплінарні спори; соціальні (пенсійні) спори з метою оцінки балансу між потребами державного бюджету та правами громадян[6, с. 3–5].

Аналізуючи зміст принципу пропорційності, варто зауважити на необхідності гармонійного співвідношення приватного та публічного інтересів з метою досягнення балансу інтересів. Отже, щоб досягти гармонії, необхідно встановити рівновагу та збалансованість, а для цього й існує засада пропорційності як теоретична основа налагодження функціонування будь-яких систем, у тому числі права. Згідно вчення школи піфагорійців гармонія як явище є згодою неузгодженого (*concordia discors*). На думку С Прийма, принцип пропорційності є тим особливим принципом, що встановлює рівновагу між юридичними можливостями індивідуальної особи та приватними і загальносоціальними інтересами [7, с. 42].

Як зазначає Б. Тоцький принцип пропорційності не передбачає механічного застосування норм та правил, а спрямований на досягнення розумних і справедливих результатів у кожному випадку, внаслідок чого його застосування унеможливує звернення до прецедентної судової практики [8, с. 617].

На необхідності дотримання принципу пропорційності (домірності) Конституційний Суд України зазначає у рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 щодо конституційності положень ст. 69 Кримінального кодексу України вказавши, що правова держава має використовувати не надмірні, а лише необхідні і зумовлені метою заходи. Обмеження конституційних прав обвинуваченого повинно відповідати принципу пропорційності.

У рішенні від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 Конституційний Суд України зазначив, що встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що таке обмеження є домірним (пропорційним) та суспільно необхідним. Позбавлення громадянина України права брати участь в управлінні державними справами шляхом участі у роботі окружної або дільничної виборчої комісії у зв'язку з його проживанням за межами відповідного округу або міста в умовах відсутності воєнного або надзвичайного стану є порушенням ч. 4 ст. 15, ч. 1 ст. 38 Конституції України [9].

На думку С. Шевченко плюралізм доктринальних підходів до тлумачення поняття принципу пропорційності, оскільки його визначають як принцип балансування або як принцип правообмеження, пояснюється неврахування дослідниками двоїстої природи принципу пропорційності, що має наслідком неузгодженості в дефініції самого поняття принципу [10, с. 104].

Отже, принцип пропорційності є основоположним принципом, спрямованим на забезпечення дотримання прав та свобод людини. З метою обов'язкового його застосування необхідно у правових положеннях Конституції України зазначити, що при застосуванні норм права, у випадку обмеження конституційних прав і свобод, необхідно застосовувати принцип пропорційності (домірності), спрямований на досягнення балансу інтересів як гармонійного співвідношення приватного та публічного інтересу. Особливість принципу пропорційності полягає у співмірності вжитих заходів щодо обраної мети з обов'язковим врахуванням пріоритетності прав людини.

Література:

1. Зінченко Ю. О. Історія становлення принципу пропорційності. *Держава і право*. 2009. Випуск 46. С. 83–89.
2. Погребняк С. Принцип пропорційності як загальний принцип права. *Право України*. 2017. № 7. С. 39–46.
3. Конституція України від 28.06.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Синицин П. М., Василюгло Р. О. Роль принципу пропорційності під час обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні: проблеми теорії та практики. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія ПРАВО. № 87: Том 4. С. 136–140. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.20>.
5. Рішення Конституційного Суду України № 9-р(II)/2023 від 1 листопада 2023 року. *Вісник Конституційного Суду України*. 2023. № 5–6

6. Берназюк Я. Принцип пропорційності (дотримання балансу) як важлива складова верховенства права. 26с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/114_principle_of_proportionality_bernaziuk.pdf (дата звернення 10.06.2026).

7. Прийма С. Пропорційність як принцип тлумачення права. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 42–48.

8. Тоцький Б. А. Зміст та практичне застосування принципу пропорційності в міжнародному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. С. 613–618. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/109.pdf> ; DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.107>

9. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/412-mezhi-ta-obmezheniya-vtruchannya> (дата звернення 12.06.2026).

10. Шевченко С.В. Принцип пропорційності у вітчизняній доктрині права: дискусійні та малодосліджені аспекти. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. Том 30 (69). № 1. 2019. С. 103–110.

IMPACT ASSESSMENT ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРАВОВИХ ПРОГАЛИН: ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Атаманчук Н. І.,

доктор юридичних наук, доцент,

провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України,

м. Київ, Україна

Значна кількість нормативно-правових актів, а також наявність у чинному законодавстві численних недоліків та правових прогалин є однією із особливостей сучасної правової системи України. Така ситуація зумовлює неоднозначність тлумачення та правозастосування норм, що негативно впливає на ефективність правового регулювання суспільних відносин. В таких умовах особливого значення набуває забезпечення узгодженості законодавства, своєчасного усунення виявлених прогалин і суперечностей, а також удосконалення механізмів правотворчої діяльності з метою підвищення рівня правової визначеності та забезпечення принципу верховенства права.

Як зазначає О. Лещенко, в умовах воєнного стану 2022–2025 рр. прогалини постали не лише як традиційні техніко-юридичні недоліки, а й як результат швидких змін економічної реальності й необхідності ухвалення термінових рішень. Це призвело до появи тимчасових режимів, мораторіїв та спеціальних норм, що, попри позитивну мету, створили значну кількість «перехідних» прогалин [1, с. 107].

Правовою прогалиною, згідно ч. 1 ст. 65 Закону України «Про правотворчу діяльність» [2] є повна або часткова відсутність норми права, що не забезпечує завершеність правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Аналізуючи національний та європейський досвід усунення правових прогалин у процесі реалізації нормативно-правових актів [3], було доведено, що у країнах Європейського Союзу (далі – ЄС) важливе місце посідає попередження прогалин шляхом проведення оцінки впливу нормативних актів, залучення експертного середовища та широких консультацій із заінтересованими сторонами.

Експерти зазначають про те, що оцінка впливу є обов’язковою у таких країнах як Естонія, Фінляндія, Італія, Велика Британія, Чехія, Франція, Німеччина, Греція, Польща, Швеція тощо. Наприклад, Чехія, Німеччина, Греція, Угорщина, Латвія, Польща, Швеція, Іспанія оцінюють вплив проєктів усіх типів нормативно-правових актів [4, с. 9]. Дійсно, у ЄС оцінка впливу проводиться відповідно до принципів, викладених у Керівництві з кращого регулювання (Better Regulation Guidelines) [5] та Рекомендацій щодо здійснення оцінки впливу (Impact Assessment Handbook) [6]. Варто зазначити, що Impact Assessment дозволяє ще до прийняття нормативно-правового акта виявити потенційні юридичні, економічні, соціальні та екологічні наслідки регулювання, а також попередити виникнення правових прогалин, колізій та надмірного регуляторного навантаження.

Важливим кроком у розвитку системи вироблення рішень у ЄС стало створення у 2012 році Директорату з оцінки впливу (Impact Assessment Directorate) в Європейському Парламенті, який із того часу переглядає документи з оцінки впливу, а також здійснює оцінку впливу ad hoc або з ініціативи Парламенту. За результатами впровадження незалежної оцінки впливу Європейський Парламент дійшов висновку про те, що оцінка впливу значно підвищує ефективність розроблення актів в рамках повного циклу політики. Директорат із оцінки впливу (Directorate for Impact Assessment and European Added Value) став частиною нової Європейської служби парламентських досліджень [7].

Як слушно зазначає М. Дутов, підвищення якості законотворення – оцінка впливу дає можливість аналізувати наслідки запропонованих нормативно-правових актів ще до їх ухвалення (ex-ante) або після

набуття чинності (ex-post), що сприяє ухваленню більш зважених, обґрунтованих і ефективних законів [8, с. 41].

Для України, яка здійснює гармонізацію законодавства відповідно до *acquis* ЄС, впровадження сучасної системи Impact Assessment набуває особливого значення як один із механізмів забезпечення якості законодавства та виконання зобов'язань у межах європейської інтеграції.

Зауважимо, що «оцінка впливу» розглядається у ст. 21 та ст. 30 Закону України «Про правотворчу діяльність» [2]. Визначені положення передбачають здійснення оцінки можливих наслідків прийняття нормативно-правового акта, аналіз його впливу на суспільні відносини, права та законні інтереси фізичних і юридичних осіб, а також оцінку очікуваних соціально-економічних, правових та інших результатів його реалізації. Такий підхід засвідчує законодавче закріплення оцінки впливу як одного з ключових елементів правотворчого процесу, спрямованого на забезпечення обґрунтованості, ефективності та прогнозованості майбутнього правового регулювання.

Водночас, підтримуємо думку експертів щодо потреби формування єдиних підходів до проведення оцінки законодавчого впливу та необхідності запровадження уніфікованої методології її здійснення із стандартизованою формою; доцільність доповнення такої методології допоміжними матеріалами (інструкціями, рекомендаціями, настановами, вказівками тощо), які мають охоплювати як процедурні вимоги до проведення оцінки впливу, так і основні аспекти її змісту; опублікування результатів проведеної оцінки законодавчого впливу як супровідний документ законопроекту.

Ключовими аспектами здійснення Impact Assessment в правотворчому процесі в ЄС як інструменту попередження правових прогалин вважаємо: системний підхід – здійснення оцінки впливу на всіх етапах розробки нормативно-правових актів, починаючи від ініціації законопроекту до його ухвалення, що сприяє виявленню можливих ризиків та переваг, а також забезпеченню прозорості процесу; залучення заінтересованих сторін – проведення консультацій з громадськістю, експертами та представниками бізнесу, що сприяє врахуванню різних точок зору та підвищує законність прийняття рішень, активне залучення громадськості та зацікавлених сторін у процес розробки законодавства, використання онлайн-інструментів для відстеження законодавчих ініціатив та проведення консультацій; використання наукових даних – здійснення оцінки ґрунтується на актуальних дослідженнях та статистичних даних, що забезпечує об'єктивність та обґрунтованість отриманих висновків; моніторинг та оцінка результатів – проведення аналізу реального впливу за результатами впровадження

нормативно-правового акта, що дозволяє коригувати політику та вдосконалювати законодавство в майбутньому.

Impact Assessment як інструмент попередження правових прогалин дає можливість визначити, які нові правовідносини можуть виникнути після прийняття нормативного акта, оцінює місце нового акта в системі чинного законодавства, виявляє норми, які можуть створити прогалини або неоднозначне тлумачення, передбачає аналіз ефективності запропонованих моделей правового регулювання ще до їх прийняття. Вважаємо, що саме превентивний характер Impact Assessment відрізняє її від традиційної правової експертизи, та дозволяє дослідити економічний вплив, соціальні наслідки, вплив на права людини, екологічний ефект, потенційні правові прогалини тощо. Impact Assessment сьогодні є одним із ключових інструментів сучасного європейського правотворення. Його функціональне призначення виходить далеко за межі економічної оцінки регулювання і охоплює забезпечення юридичної визначеності, пропорційності, передбачуваності та системності законодавства. Досвід держав-членів ЄС демонструє, що застосування комплексної оцінки впливу значно знижує ризики виникнення правових прогалин, колізій та неефективного нормативного регулювання. Для України імплементація європейських стандартів Impact Assessment повинна стати одним із пріоритетних напрямів реформування законодавчого процесу в контексті виконання Угоди про асоціацію з ЄС та набуття членства в ЄС.

Література:

1. Лещенко О. В. Поняття, правові ознаки та види прогалин у праві, правовий вакуум та прогалини у податковому законодавстві. *Правова позиція*. 2025. № 1 (46). С. 104–108.
2. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#n59>
3. Атаманчук Н.І. Усунення правових прогалин у процесі реалізації нормативно-правових актів: національний та європейський досвід. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2026. Випуск 93 ; частина 1. С. 23–28. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.3>.
4. Пропозиції щодо запровадження оцінки впливу та процесу підготовки до оцінки впливу. <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/propozytsiyi-shchodo-zaprovadzhennya-otsinky-vplyvu-ta-protseesu-pidhotovky-do-otsinky-vplyvu>

5. Better regulation: guidelines and toolbox. URL: https://commission.europa.eu/law/law-making-process/better-regulation/better-regulation-guidelines-and-toolbox_en

6. Impact Assessment Handbook 12 September 2017. URL: https://www.europarl.europa.eu/EPRS/IA_Handbook_12_September_2017.pdf

7. Directorate general for internal policies, policy department c: citizens' rights and constitutional affairs, constitutional affairs, Best practices in legislative and regulatory processes in a constitutional perspective: the case of the European Union, In-Depth Analysis, 2015. 30 p., p. 14.

8. Дутов М. Заходи оцінки впливу законодавства в Європейському Парламенті. *Economics and Law*. 2025. № 77 (2). С. 34–43. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2025.02.034>

СПІВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЄС ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЕРЖАВИ В ТЛУМАЧЕННІ СУДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Ахтирська Н. М.,

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
начальник Навчальної лабораторії з вивчення права
Європейського Союзу
Національної школи суддів України
м. Київ, Україна*

Євроінтеграційний вектор розвитку України визначений Угодою про асоціацію України з ЄС та гарантований окремими статтями Конституції України, зокрема, до повноважень Верховної Ради України відноситься визначення засад реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі (п. 5 ч.1 ст. 85); Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі (ст. 102); Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі (п. 1-1 ч.1 ст. 116). Установлено є практика реалізації положень ч. 1 ст. 9 Конституції України щодо чинності міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Водночас, постає питання щодо ч. 2 ст. 9, відповідно до якої укладення міжнародних договорів, які

суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України [1] та ст. 85 Закону України «Про Конституційний Суд України», згідно з якою, Велика палата Конституційного Суду надає висновок у справах щодо відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість [2]. До початку євроінтеграції наведені положення Конституції України жодним чином не викликали заперечень. Детальне дослідження права ЄС та практики Суду ЄС створило передумови для наукової дискусії.

Європейський Союз – це новий правовий порядок, ЄС менше ніж федерація, але більше, ніж конфедерація. Автономія, якою користується право Союзу стосовно права держав-членів, а також стосовно міжнародного права, вимагає, щоб тлумачення основних прав здійснювалося в рамках структури та цілей Європейського Союзу. Держави-члени, через свою приналежність до Союзу, погодилися на те, щоб відносини між ними, що стосуються питань, які є предметом передачі повноважень від держав-членів до Союзу, регулювалися правом Союзу, виключаючи, якщо це вимагається таким правом, будь-яке інше право [3]. На відміну від звичайних міжнародних договорів, Договір про ЄС створив власну правову систему, яка після набрання договором чинності стала невід'ємною частиною правових систем держав-членів, і їхні суди зобов'язані її застосовувати.

Створюючи спільноту з необмеженим терміном дії, яка має власні інституції, правову дієздатність представництва на міжнародному рівні, і що найважливіше, володіє реальними повноваженнями, що впливають з обмеження суверенітету або передачі повноважень від держав до спільноти, держави-члени обмежили свої суверенні права і таким чином створили звід права, який є обов'язковим для національних держав [4].

Інтеграція в законодавство кожної держави-члена положень, що впливають із Співтовариства, та, у більш загальному сенсі, умов і духу договору, унаслідок чого унеможливорює для держав надання пріоритету одностороннім та подальшим заходам щодо правової системи, прийнятої ними на основі взаємності. Отже, такий захід не може суперечити цій правовій системі. Закон, що впливає з договору, який є незалежним джерелом права, в силу своєї особливої та первинної природи не може бути скасований внутрішніми правовими положеннями, як би вони не були сформульовані, без позбавлення його характеру права Співтовариства та без заперечення правової основи самого Співтовариства. Передача державами прав та обов'язків, що впливають із договору, з їхньої внутрішньої правової системи до

правової системи Європейського Співтовариства тягне за собою постійне обмеження їхніх суверенних прав.

У рішенні від 26 вересня 2024 року (Справа C-792/22) Суд Європейського Союзу підтвердив, що *національні суди можуть і повинні ігнорувати будь-яке рішення конституційного суду, якщо воно суперечить праву ЄС*. Принцип верховенства права ЄС слід тлумачити як такий, що виключає законодавство держави-члена, згідно з яким звичайні національні суди не можуть, під загрозою дисциплінарного стягнення з боку своїх членів, відмовлятися від застосування за власною ініціативою рішень конституційного суду цієї держави-члена, якщо вони вважають, у світлі тлумачення, наданого Судом Європейського Союзу, що ці рішення порушують права, які випливають із Директив [5]. Згідно з усталеною судовою практикою Суду Європейського Союзу, договори та право, прийняте Союзом на основі договорів, мають перевагу над правом держав-членів на умовах, визначених судовою практикою.

Національні суди, скориставшись наданим дискреційним правом, передбаченим другим абзацом статті 267 Договору про функціонування Європейського Союзу, повинні, за необхідності, ігнорувати рішення вищого національного суду, якщо він, з огляду на тлумачення, надане Судом ЄС, що вони не відповідають праву ЄС, і, за необхідності, *відмовиться застосовувати національне правило, яке вимагає від нього дотримання рішень цього вищого суду* (рішення від 22 лютого 2022 р., RS (Дія рішень конституційного суду) [6].

З практики Суду ЄС випливає, що верховенство права Співтовариства є одним із фундаментальних принципів зазначеного права. Право, яке випливає з договору як автономного джерела, через свій специфічний та оригінальний характер не може бути судово протиставлене жодному внутрішньому нормативному акту, не втративши при цьому свого спільного характеру та не поставивши під сумнів правову основу самого Співтовариства.

Водночас в деяких країнах ЄС намагаються повернутися до верховенства національних конституційних засад над євроінтеграційними зобов'язаннями, переглядаючи рішення Суду ЄС. У двох рішеннях, ухвалених 14 липня та 7 жовтня 2021 року, Конституційний суд Польщі визнав певні положення договорів, у тому тлумаченні, яке їм надає Суд Європейського Союзу, *несумісними з національною Конституцією*. Вважаючи, що рішення Конституційного Суду Польщі порушують принцип ефективного судового захисту, принципи автономії, верховенства, ефективності та єдиного застосування права Європейського Союзу, а також принцип *обов'язкової сили судової практики Суду ЄС*, Європейська Комісія подала до Суду ЄС позов про невиконання

зобов'язань проти Польщі. У своєму рішенні Суд повністю задовольнив позов Комісії та констатував порушення з боку Польщі. Суд дійшов висновку, що спірні рішення Конституційного Суду Польщі ставлять під сумнів основні характеристики правового порядку Союзу, оскільки вони відкидають принципи автономії, верховенства, ефективності та єдиного застосування права Союзу, а також принцип обов'язкової сили судової практики Суду, перешкоджаючи польським державним органам застосовувати норми первинного права Союзу.

Суд нагадав, що Польща *не може посилається на свою конституційну ідентичність*, щоб уникнути дотримання спільних цінностей, закріплених у статті 2 Договору ЄС, таких як верховенство права, ефективний судовий захист та незалежність судової влади. Адже саме ці цінності лежать в основі самої ідентичності Європейського Союзу, до якого Польща *добровільно приєдналася*. Після вступу ці цінності втілюються у юридично обов'язкові зобов'язання, від яких держави-члени не можуть звільнитися. Крім того, національні суди не можуть односторонньо визначати обсяг та межі повноважень, наданих Союзу. Зокрема, автономія та ефективність правової системи Союзу виключають будь-який зовнішній контроль за рішеннями Суду під час здійснення ним виключної компетенції щодо остаточного та обов'язкового тлумачення права Союзу та контролю за законністю актів Союзу. Евентуальні сумніви національних суддів щодо обсягу повноважень Союзу або щодо дійсності правового акту Союзу через те, що він виходить за межі сфери компетенції Союзу, або через те, що він порушує вимоги щодо дотримання Союзом *національної ідентичності держав-членів*, можуть бути усунені лише в рамках діалогу з Судом шляхом попереднього запиту. [7]

Література:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>
3. Version consolidée du traité sur le fonctionnement de l'Union européenne -. Déclaration relative à la primauté. Journal officiel n° 115 du 09/05/2008 p. 0344 – 0344. <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/FR/ALL/?uri=CELEX%3A12008E%2FAFI%2FDCL%2F17&print=true>
4. Judgment of the Court of 15 July 1964. Flaminio Costa v E.N.E.L. Reference for a preliminary ruling: Giudice conciliatore di Milano – Italy. Case 6-64. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A61964CJ0006>

5. ARRÊT DE LA COUR (première chambre) 26 septembre 2024.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=CELEX:62022CJ0792>

6. Arrêt de la Cour (grande chambre) du 22 février 2022 (demande de décision préjudicielle de la Curtea de Apel Craiova – Roumanie) – procédure engagée par RS (Affaire C-430/21).
https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/document/C/2021/C-0430-21-00000000RP-01-P-01/ARR_COMM/257995-FR-1-html

7. Arrêt de la Cour (grande chambre) du 18 décembre 2025. Commission européenne contre République de Pologne. C-448/23.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX:62023CJ0448>

ЛОКАЛЬНА (МУНІЦИПАЛЬНА) СИСТЕМА ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В СВІТЛІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Баймуратов М. О.,

*доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки
України, академік Української академії наук
професор кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна*

Кофман Б. Я.,

*доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
професор кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна*

Єфремова Н. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

У даному дослідженні автори спираються на поліпарадигмальний підхід, який дозволяє синтезувати інструменти національного конституціоналізму та мережевого підходу інституцій громадянського суспільства, включаючи, по великому рахунку, й інституції місцевого

самоврядування. Водночас, враховуючи специфіку національного контексту, базовим методологічним орієнтиром визначено функціонально-сервісний та резильєнтний (спроможно-безпековий) підходи, що дає змогу дослідити трансформацію загальнодержавного захисту прав людини в локальну (муніципальну) систему захисту прав людини, – причому, не просто як формально-статичного юридичного інституту, а як динамічної, цифровізованої та стійкої системи забезпечення життєдіяльності жителів-членів громад, їх груп та асоціацій в умовах безпекових викликів та повоєнного відновлення.

Варто усвідомлювати і розуміти, що дослідження локальної системи захисту прав людини у співвідношенні з конституційними настановами України, – відображає фундаментальний принцип феноменології демократичної правової державності – принцип децентралізації публічної влади, причому в контексті її глибокого управлінського розуміння і тлумачення. При цьому необхідно враховувати, що місцеве самоврядування (далі – МСВ) виступає не просто формою управління територією, а, по-перше, первинним соціально-правовим простором, де людина, її групи та асоціації здійснюють свій життєвий цикл, а також цикл свого існування і функціонування, а їх конституційні права, по-друге, трансформуються з декларативних норм у повсякденну практику життєдіяльності наведених суб'єктів.

Детальний юридичний аналіз статей Конституції України та параметричних ознак, що визначають архітектуру (архітектоніку) локальної (муніципальної) системи захисту прав людини, дає змогу стверджувати, що Конституція України закладає тривіривневу логіку взаємозв'язку між людиною, державою та МСВ, а саме:

– *Стаття 3 Конституції України* [1] закріплює, що «Права людини – найвища цінність». Отже, Стаття 3 Конституції України детермінує антропоцентричний імператив: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю... Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

В контекстуалізації науково-управлінського коментаря, цей обов'язок держава реалізує дифузно, зокрема делегуючи повноваження на локальний рівень. Для муніципальної служби стаття 3 є телеологічною домінантою. Будь-яке рішення органу місцевого самоврядування (далі – ОМСВ) має оцінюватися через вплив на права та безпеку людини, а також, у широкому розумінні, – її груп та асоціацій;

– *Стаття 7 Конституції України* містить визнання і гарантування МСВ.

Отже, дана стаття детермінує інституційну гарантію автономії: «В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування».

В контекстуалізації науково-управлінського коментаря, ця норма легітимізує існування автономної локальної системи захисту прав. Самоврядування гарантується саме як спроможність територіальної громади (далі – ТГ) самостійно захищати та забезпечувати колективні й індивідуальні права жителів-членів ТГ без прямого втручання державної виконавчої влади;

– *Стаття 140 Конституції України* містить закріплення сутність МСВ.

Отже, дана стаття детермінує та тлумачить сутність локальної системи захисту прав людини: «Місцеве самоврядування є правом територіальної громади... самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України».

В контекстуалізації науково-управлінського коментаря, ця норма фактично обмежує юрисдикцію локальної системи прав людини і захисту прав людини «питаннями місцевого значення» (комунальні, соціальні, екологічні права, право на безпечне середовище, початкову освіту, первинну медицину);

– *Стаття 143 Конституції України*: фіксує процес реалізація прав на локальному рівні, вона детермінує функціональне розмежування повноважень публічної влади: «Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади. Держава фінансує здійснення цих повноважень...».

В контекстуалізації науково-управлінського коментаря, ця норма закріплює дуалізм локальної системи захисту прав людини, її груп та асоціацій. ОМСВ захищають права у межах власної компетенції (наприклад, благоустрій території) та у межах делегованої компетенції (наприклад, соціальний захист пільгових категорій, реєстрація актів цивільного стану).

Важливим аспектом досліджуваної проблематики виступають параметричні ознаки локальної системи захисту прав людини. Варто розуміти, що локальна система захисту прав людини – це децентралізована субпідсистема загальнодержавної системи правозахисту. Вона характеризується такими специфічними параметрами:

А) *Субсидіарна локалізація юрисдикції* – профільна локальна (муніципальна) система діє за принципом: право має бути захищене на найближчому до людини рівні. Якщо право особи на отримання соціальної допомоги чи безпечну воду порушено, первинну реакцію здійснює не центральний уряд чи Конституційний Суд, а виконавчий орган місцевої ради через ЦНАП або муніципальну варту.

Б) *Інституційний дуалізм інструментів* – локальна (муніципальна) система поєднує два типи інститутів захисту:

– Офіційні муніципальні органи: Комісії з питань захисту прав дитини, управління соціального захисту, юридичні департаменти мерій.

– Інститути локальної демократії (партисипація): Місцеві петиції, громадські слухання, ради ВПО, громадські омбудсмени з прав осіб з інвалідністю.

В) Ресурсна залежність від місцевих фінансів – на відміну від загальнодержавної системи, спроможність локальної (муніципальної) системи захисту прав (особливо соціо-економічних та культурних) безпосередньо корелює з фінансовою самостійністю ТГ (ст. 142 Конституції – матеріальна та фінансова основа). Звідси бідна ТГ має менше параметричних можливостей забезпечити право на безбар'єрний простір або якісне інклюзивне навчання, ніж фінансово спроможна.

Г) Адаптивна резильєнтність (безпековий параметр) – в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення параметричні ознаки локальної (муніципальної) системи змістилися в бік *кризового правозахисту*. Отже, локальна система трансформувалася для забезпечення базових (екзистенційних) прав першого рівня (право на життя та безпеку): облаштування укриттів, організація евакуації, забезпечення прав ВПО на житло, реінтеграція ветеранів.

Г') Співвідношення та взаємозв'язок: Конституційні настанови vs Локальні реалії – саме тут можливе порівняння конституційних настанов (Де-юре), параметричних їх виявів у локальній системі (Де-факто) та існуючих суперечностей, включаючи й вектори вдосконалення – а саме:

– Рівність прав і свобод (ст. 24 Конституції України) – локальна інтерпретація залежить від диференціації відповідно до фінансової спроможності ТГ – суперечності: житель-член заможної ТГ отримує вищий рівень захисту муніципальних прав, ніж житель дотаційної ТГ.

– Право на судовий захист та оскарження рішень ОМСВ (ст. 55 Конституції України) – локальна інтерпретація: наявність внутрішніх муніципальних процедур досудового врегулювання спорів – суперечності: слабкий розвиток інституту муніципального омбудсмена в Україні (потребує законодавчого закріплення).

– Право на безпечне для життя середовище (ст. 50 Конституції України) – локальна інтерпретація: місцеві програми екологічного моніторингу, логістика поводження з ТПВ (тверді побутові відходи), створення Центрів безпеки – суперечності: потребує інтеграції цифрових ГІС-систем (геоінформаційні системи) для фіксації порушень прав жителів-членів ТГ на чисте довкілля в реальному часі.

Резюмуючи, можна констатувати, що співвідношення локальної системи захисту прав людини з нормативними настановами Конституції України базується на діалектичному зв'язку між

антропоцентричним імперативом (ст. 3) та принципом субсидіарності місцевого самоврядування (ст. 7, 140). Параметричний аналіз доводить, що локальна система є найбільш динамічним і водночас уразливим елементом правозахисної архітектури. Її подальший розвиток і вдосконалення в умовах повоєнного відновлення має відбуватися шляхом *алгоритмізації та цифровізації муніципальних послуг* (Digital Era Governance /DEG/) [2], що дозволить стандартизувати рівень захисту конституційних прав жителів-членів ТГ, причому незалежно від географічного чи фінансового чинника громади.

Література:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Вінтоняк В. Д. Удосконалення інституційного механізму цифровізації публічно-адміністративних послуг в Україні. *Актуальні проблеми інноваційної економіки та права*. 2026. № 2(15). С. 65–69. <https://doi.org/10.36887/2524-0455-2026-2-14>

ДО РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ «МУНІЦИПАЛЬНИЙ КОСМОПОЛІТИЗМ» В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ НА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Баймуратов М. О.,

*доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки
України, академік Української академії наук
професор кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна*

Кофман Б. Я.,

*доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
професор кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
м. Одеса, Україна*

Визнання і легалізація демократичною правовою державою права людини, її груп та асоціацій на здійснення місцевого самоврядування (далі – МСВ) в Конституції держави виступає не тільки свідомством формування загальнодемократичного потенціалу суспільства і держави, але й поваги до прав і свобод людини, реалізація яких виступає стрижнем локальної демократії. Саме ці настанови й є основоположними засадами формування муніципального космополітизму як сучасного явища та феноменології муніципалізму.

Визначаючи змістовне наповнення профільної феноменології муніципального космополітизму, важливим уявляється розуміння муніципального космополітизму як концепції, яка передбачає:

А) активну роль міст та територіальних локальних людських спільнот (територіальних громад /далі – ТГ/) у вирішенні глобальних проблем існування людства (людської популяції, людської цивілізації тощо) (клімат, безпека, збереження і розвиток людської популяції, локальний розвиток), що виходить за межі національних держав (*критерій функціональної спроможності* – авт.);

Б) актуалізацію самоорганізації людей на рівні територіальних громад, що стає гарантією загального виживання людської цивілізації через безпосереднє вирішення екологічних та соціальних криз (*критерій екзистенційної спроможності* – авт.);

В) формування переліку найбільш важливих і актуальних питань стабільного і сталого існування і функціонування територіальних локальних людських спільнот (територіальних громад) в контекстуалізації створення органами публічної влади /публічної самоврядної (муніципальної) влади [1]/, що сформовані електоральним корпусом, який складається з її жителів-членів, реальних можливостей здійснення людиною-жителем і одночасно членом ТГ свого життєвого циклу, а групами і асоціаціями людини – циклу статутного або позастатутного функціонування в межах локального громадянського суспільства (*критерій компетенційно-облігаторної спроможності* – авт.);

Г) формування, визнання та глобалізація муніципальних цінностей, що є неперевершеними для існування і функціонування людської популяції в межах сучасної цивілізації та засновані на самоврядних відносинах в межах яких відбувається соціалізація людини, її груп та асоціацій, в тому числі й правова соціалізація, що сприяє космополітизації таких цінностей через трансформацію їх в об'єкт міжнародно-правового регулювання в рамках міжнародного договірної права, в основі усвідомлення і розуміння яких лежить муніципалізація всіх сфер соціального життя, причому як на рівні конкретної держави, так й на рівні міжнародного співтовариства держав (*критерій муніципально-міжнародної спроможності* – авт.).

Основними і конституюючими аспектами муніципального космополітизму виступають наступні настанови методологічного наповнення:

А) Формування, наявність та реалізація концепції «Локальна дія, глобальний вплив» – це концепція, яка стверджує, описує та реалізує настанови, як невеликі, місцеві дії (діяльність окремих людей, ТГ або бізнесів) призводять до значних, масштабних наслідків у всьому світі. Вона, не тільки виступає основою сталого розвитку, екологічних ініціатив та економічної інтеграції, демонструючи, що дії однієї особи чи регіону впливають на глобальну систему, але й сприяє формуванню правосуб'єктності міст як суб'єктів міжнародної політики, що вирішують проблеми «на місцях» (наприклад, зелена енергетика, утилізація відходів).

Б) Формування альтернативи державному підходу – процес створення незалежних від централізованого державного управління моделей (в освіті, економіці чи соціальній сфері), які базуються на автономії, особистісних потребах та приватному чи громадському управлінні. Фактично це перехід від уніфікації до різноманітності, що передбачає вибір власного шляху розвитку для конкретного суб'єкту, включаючи й територіальні локальні людські спільноти. Отже, спостерігаємо процес включення периферійних, регіональних

та мережевих груп у прийняття рішень, оскільки державні кордони перестають бути бар'єром для співпраці.

В) Гарантія виживання – це концептуальний вираз, що означає сукупність заходів, умов або факторів, які забезпечують існування, функціонування або безпеку локальної системи, що включає людину, її групи та асоціації, а також бізнесові структури тощо в екстремальних умовах. Це фундаментальні умови, без яких продовження стабільної, сталої та передбаченої діяльності наведених суб'єктів або життя людини є неможливим. Отже, муніципальне життя, яке базується на самоорганізації, – історично, ретроспективно, у сучасному та перспективному розумінні розглядається як найнадійніший спосіб збереження популяції в умовах глобальних загроз.

Узагальнюючи наведені аспекти, можна стверджувати, що такий підхід до розуміння стратегічних настанов муніципального космополітизму підкреслює, що майбутнє цивілізації залежить не тільки від міждержавних угод, але й від дій місцевих громад та їхньої правосвідомості.

Варто зазначити, що проблематика муніципального космополітизму все ще не знайшла свого належного усвідомлення, розуміння, аналізу і розкриття в дослідженнях вітчизняних вчених – філософів, політологів, правознавців. Разом з тим, необхідно відмітити, що профільна феноменологія зазвичай досліджувалась у її загальному і ординарному розумінні іноземними фахівцями (проблематика ідентифікаційно-методологічної концепції космополітизму – знайшла своє відображення в працях Д. Арчібугі, К. Аппія, З. Баумана, У. Бека, І. Валлерстайна, М. Гібернау, Е. Гідденса, М. Папастепанову, С. Поллока, Х. Бхабха, Р. Робертсона, Дж. Уррі, Д. Хелда, Д. Холлінгера; генези космополітичного світогляду – у працях І. Брауна, Х. Харріса, Д. Хітера, Дж. Молеса, М. Нусбаума; розуміння та визначення нормативного космополітизму – у працях У. Сміта, Дж. Хабермаса, Д. Хелда, Р. Міллера, Р. Рорті; особливості громадянства в системі космополітичних зв'язків – досліджували Н. Дауер, Р. Фал, Ю. Прусс, Дж. Томпсон та ін.). В останні роки феномен космополітизму розглядали у сучасному українському науковому дискурсі С. Багрянний, В. Балан, Є. Бистрицький, Ю. Бех, І. Загрійчук, С. Кравченко. У вітчизняній юридичній науці проблематика муніципального космополітизму розглядалась у контекстуалізації формування самої феноменології муніципалізму у його універсальній та глобальній модифікації, а також міжнародного муніципального права як окремої та нової галузі міжнародного публічного права в працях М.О. Баймуратова, Б.Я. Кофмана [2], М.М. Баймуратова [3] а в контекстуалізації формування

глобалістського потенціалу територіальних громад та локальної демократії – в працях Д.О. Бобровника [4] та В.А. Стрельчука [5].

Для організації наукового аналізу проблематики муніципального космополітизму уявляється об'єктивно необхідним визначення дефінітивного навантаження терміносистеми «муніципальний космополітизм», що складають основу профільного тезаурусу. В профільній термінології основне змістовне навантаження несе термін «космополітизм».

Відповідно до Вікіпедії, Вільної енциклопедії космополітизм (лат. *cosmopolita*, від давн.-грец. *κόσμος* – «всесвіт» і *πολίτης* – «громадянин» [6]) – це світогляд, основною концепцією якого є світове громадянство, яке ставить інтереси всього людства в цілому вище за інтереси окремої нації чи держави[7].

Відповідно до позиції канадського філософа Дж. Р. Сола, що була висунута в його науковій праці «Колапс глобалізму та перебудова світу» (*The Collapse of Globalism and the Reinvention of the World*, 2009) [8], стверджується, що занепад ідеології глобалізму веде до її неспроможності забезпечити обіцяний добробут. Саме тому Дж. Р. Сол протиставляє економічно орієнтований глобалізм ідеї активного громадянства та демократичного космополітизму, який базується на інклюзивності (через створення середовища, де кожна людина, незалежно від держави її походження, фізичного стану або юридичного статусу, має рівні права, можливості та почувається прийнятою – авт.) та суспільному благу.

У більш широкому, культурологічному розумінні варто усвідомлювати і розуміти, що космополітизм виступає як інструмент задля осмислення єдності світу, універсалізму. Отже, йдеться, по-перше, про якісно нову ідеологію світового громадянства, на різницю від абсолютизму належності інституту громадянства тільки до держави; по-друге, спостерігається стратегічна трансформація системи інтересів, коли інтереси людства ставляться вище інтересів окремої нації чи держави; по-третє, людина розглядається не як безальтернативний елемент, актор та суб'єкт, що знаходиться в абсолютній юрисдикції держави та її організації, – а як вільний житель Землі. Деякі представники доктрини тлумачать космополітизм не стільки як заперечення коріння, що розквітає на державній території, скільки як здатність індивіда жити з декількома ідентичностями одночасно, у розумінні усвідомлення людиною своєї унікальності, цінностей, інтересів та приналежності до певних груп (нації, професії, сім'ї), ба більше – це внутрішній стрижень, який допомагає людині відчувати цілісність, розуміти власну історію та залишатися собою, незважаючи на зміни в житті [9].

До основних тез концепції космополітизму відносяться наступні: А) Відмова від монолітності: варто усвідомлювати і розуміти, що справжній космополіт – це не «людина нізвідки», а людина, яка визнає не тільки складність свого походження, а також багатоваріантність культурних впливів на себе; Б) Гуманізм проти ідеології: наведений вище автор Дж. Р. Сол протиставляє космополітизм вузькому націоналізму та жорстким ідеологіям, які намагаються спростити і фактично моделювати та нівелювати людську природу [10]; В) Повага до «іншого»: це етична проблема, що заснована на визнанні гідності, цінності та рівних прав кожної людини, незалежно від її поглядів, зовнішності, віросповідання чи особливостей, що відрізняють її від нас. У більш загальному розумінні, це свідоме прийняття індивідуальності, яке передбачає толерантність, відсутність упереджень, шанобливе спілкування та право «іншого» бути самим собою – ба більше, наведена етична проблема заснована на розумінні того, що чужа культура є такою ж цінною та складною, як і власна; Г) Громадянська позиція: варто зазначити, що для Дж. Р. Сола космополітизм – це не стільки теоретична проблема, скільки практичний інструмент демократії, який дозволяє суспільству залишатися відкритим і стійким до маніпуляцій.

Представляє інтерес визначення основних аспектів космополітизму щодо Дж. Р. Солу, до яких можна віднести такі: А) Культурна установка, що передбачає світогляд, який передбачає орієнтований діалог культур, а не відношення до них з їхньою ізоляцією; Б) Універсалізм, що передбачає визнання єдності світу та спільності людських цінностей через формування та визнання переліку загальнолюдських цінностей; В) Критика «диктатури розуму» – у розумінні профільної проблематики Дж. Р. Сол активно критикує технократичне розуміння управління (що описане в «Ублюдки Вольтера» (Voltaire's Bastards: The Dictatorship of Reason in the West /1993/) [11], виступаючи за гуманістичний підхід, який вимагає активної та широкої громадянської участі, яка виходить за межі національних кордонів.

Отже, космополітизм у Дж. Р. Сола – це насамперед інструмент критичного мислення, спрямований на захист демократичних цінностей перед знеособленою глобалізацією. Разом з тим, у глобалізаційному дискурсі, космополітизм – це система ідеологічних поглядів універсалістської ліберально-гуманістичної орієнтації, що передбачає розширення поняття «вітчизна» на весь світ.

Разом з тим, можна констатувати, що в сучасних умовах глобалізації під «космополітизмом» розуміють «світове громадянство», пріоритетне значення загальнолюдських цінностей [12]. У розмовній мові термін «космополітизм» означає відкритість до інших культур.

Людина або суспільство можуть бути відкритими до світу; так, наприклад, кажуть про «відкрите для світу місто».

Варто усвідомлювати і розуміти, що ідеологія світового громадянства, що віддає пріоритет відчуттю приналежності людини до всього людства над всіма іншими соціальними зв'язками, загальнолюдським цінностям над культурними традиціями окремих держав, народів, націй [7, 13]. В той же час, космополітизм постає у вигляді різних соціально-політичних орієнтацій – починаючи від взаємодії та зближення народів і закінчуючи крайніми позиціями щодо повного відкидання національної культури та патріотизму [14].

Зазвичай, людину, яка ідентифікує себе з ідеологією космополітизму або з якоюсь з його форм, називають космополітом. Отже, у індивідуалістичному розумінні, космополітизм простими словами – усвідомлюється та розуміється як світогляд, коли: а) людина вважає себе громадянином не лише своєї держави, а й усього світу; б) ставлячи інтереси всього людства та загальнолюдські цінності вище за національні інтереси й національну культуру; в) вірячи в єдність усіх людей і г) в можливість створення світової держави. Фактично, ми стикаємося зі світоглядом «громадянина світу», що відкритий до інших культур і такий, що виступає за співпрацю народів. При цьому основними ідеями щодо формування правового статусу людини-космополіта виступають наступні настанови, а саме: А) Світове громадянство, що розуміється переважно у функціонально-результативному контексті як відчуття приналежності до всього людства; Б) Пріоритет загальнолюдських цінностей, що передбачає формування та наявність гуманізму, системного комплексу прав людини, усвідомлення і розуміння єдності світу, які є важливішими за кордони чи нації; В) Єдність світу, яка сприймається і розуміється як усвідомлення спільного дому – Землі. Яскравим прикладом тут виступає такий стан: замість того, щоб думати «Я українець», космополіт думає: «Я – мешканець Землі, і я хочу, щоб усім людям на планеті було добре»; Г) У розмовній мові профільна терміносистема «людина-космополіт» містить в собі альтернативну змістовну завантаженість, бо вона може означати не просто відкритість до інших культур, але історично він також використовувався як звинувачення в байдужості до своєї батьківщини, відсутності патріотизму, національної зради тощо. Звідси космополітизм – це «я – громадянин світу» замість «я – громадянин країни», це фактично ідея єдиного людства. Отже, муніципальний космополітизм, у розумінні абсолютистського розуміння муніципалізації всіх сторін суспільного життя людини, її груп та асоціацій – формує мегатренди світового розвитку, що спираються на процеси формування глобального громадянства. Але тут важливо враховувати, що такі

профільні процеси зароджуються, проявляються, продукуються і реалізуються, починаючи саме з локального рівня соціуму, – тобто, в межах територіальної локальної людської спільноти (ТГ), в умовах МСВ, в філософському стані повсякденності, в процесі реалізації людиною-жителем і одночасно членом ТГ, а також її групами і асоціаціями свого конституційно-правового та муніципально-правового статусів через інтерпретацію відповідних конституційних і муніципальних прав, свобод і обов'язків на універсально-глобальний (світовий) рівень.

Звідси тут варто усвідомлювати і розуміти визначально-ідентифікаційну ознаку-характеристику «муніципального космополітизму», – бо саме тут йдеться про зустрічні паралельні процеси глобалізації та муніципалізації суспільної свідомості (правосвідомості) людини, її груп та асоціацій. По-перше, саме в індивідуальній, груповій та колективній свідомості людини-жителя і члена ТГ, а також її груп та асоціацій зароджуються, проростають та функціонують ідеї світового громадянства; по-друге, всі ці процеси базуються на засадах муніципалізації всіх сфер локального соціуму, що робить її визначальним фактором існування і функціонування як самої територіальної локальної людської спільноти, так й її інституцій, що створюються самими жителями, а також їх групами і асоціаціями. Під муніципалізацією тут, насамперед, розуміються активні процеси усвідомлення, визнання муніципальних цінностей локального соціуму, а також використання праксеологічних атитюдів і габітусів, що репрезентують практичні форми життєдіяльності наведених суб'єктів в процесі їх повсякденного ординарного і екстраординарного функціонування.

Отже, резюмуючи, можна зробити висновки, що феноменологія муніципального космополітизму не тільки відображає важливі соціально-політичні та нормативно-правові процеси, що протікають в ТГ, але й ретранслюють їх на глобальний рівень, фактично виносячи муніципально-правову проблематику на рівень глобального управління, – що трансформує конституційне право людини, її груп та асоціацій на місцеве самоврядування у більш великий та об'ємний системний комплекс правовідносин, що входять в глобальний порядок денний існування і функціонування людської цивілізації.

Література:

1. Баймуратов М. О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада в Україні: основні ознаки й особливості. *Актуальні проблеми виконання законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації»*. Київ : УАМ, 2003. С. 71–87.

2. Баймуратов, М., & Кофман, Б. Міжнародне муніципальне право: параметральні ознаки до ідентифікації галузі міжнародного публічного

права. *Scientific Collection «InterConf»*, 2023, (166), 154–164. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4214>

3. Баймуратов М. М. Компетенція органу місцевого самоврядування як основний інструментально-функціональний засіб децентралізації повноважень публічної влади в Україні (в умовах миру і воєнного стану). *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (17 червня 2022 р., м. Львів) / [за наук. ред. проф. О. В. Батанова, проф. Д. Вацінкевича, доц. Р. Б. Бедрія]. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка ; Київ ; Щецин, 2022. С. 207–221.

4. Бобровник Д. О. Глобалістський потенціал територіальної громади: теоретичні підходи до визначення. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 79–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_2_15

5. Стрільчук В. А. «Пряма демократія» та «демократія участі»: особливості розуміння, співвідношення та застосування. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (17 червня 2022 р., м. Львів) / [за наук. ред. проф. О. В. Батанова, проф. Д. Вацінкевича, доц. Р. Б. Бедрія]. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка ; Київ ; Щецин, 2022. С. 263–268.

6. Космополітизм. Вікіпедія, Вільна енциклопедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%BC%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC#:~:text=%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%BC%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC%20\(%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%86,%2C%20%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20C2%AB%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0C2%BB](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%BC%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC#:~:text=%D0%9A%D0%BE%D1%81%D0%BC%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC%20(%D0%B2%D1%96%D0%B4%20%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%86,%2C%20%D0%B2%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20C2%AB%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0C2%BB)

7. Стріха М. В., Кульчицький С. В., Даниленко В. М. Космополітизм. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-3862>

8. John Ralston Saul. *The Collapse of Globalism and the Reinvention of the World*, Penguin Random House Australia, 2009. 338 p.

9. Ідентичність (психологія). Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_

(%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F)

10. Тіханов Галін. Космополітизм у дискурсивних ландшафтах модерну: два типи артикуляції в епоху просвіти. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2018. Вип. 58. С. 96–105.

11. John Ralston Saul. *Voltaire's Bastards: The Dictatorship of Reason in the West*. Vintage, 1993. 656 p.

12. Саракун Л. Космополітизм як світоглядний *modus vivendi* планетарного соціуму : монографія. Київ : ПП Лисенко М. М., 2021. 291 с.

13. Космополітизм. Етимологічний словник української мови : В 7 т. Т. 3: Кора–М / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, В. Г. Складенко, О. Б. Ткаченко ; укладачі : Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, О. С. Мельничук, Г. П. Півторак, А. Д. Пономарів, Н. С. Родзевич, В. Г. Складенко, І. А. Стоянов, А. М. Шамота. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1989. 553 с. URL: http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_sloynyk.htm

14. Космополітизм. Соціологія: словник термінів і понять. Київ : Кондор, 2006. 372 с.

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ЇХ ПОСАДОВІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Бодюл Є. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем
правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Правотворча діяльність органів державної влади та їх посадових осіб є однією з ключових форм реалізації публічної влади, оскільки саме через неї держава перетворює політичні, соціальні, економічні та безпекові потреби на загальнообов'язкові правила поведінки. У правотворчому процесі формуються юридичні межі діяльності органів публічної влади, визначаються механізми реалізації прав і свобод людини, встановлюються гарантії виконання державної політики та

забезпечується нормативна узгодженість функціонування всієї публічної адміністрації.

Актуальність дослідження цієї проблематики зумовлена тим, що в сучасних умовах правотворча діяльність вже не може розглядатися лише як технічна операція з підготовки тексту нормативно-правового акта. Вона охоплює повний цикл руху правового рішення: від виявлення суспільної потреби у правовому регулюванні, правового прогнозування і планування до розроблення концепції акта, підготовки проекту, проведення експертизи, прийняття або видання акта, доведення його до відома населення, набрання ним чинності, ведення обліку та подальшого правового моніторингу.

У такому розумінні правотворчість виступає не разовою дією уповноваженого суб'єкта, а складною публічно-правовою процедурою, у межах якої мають бути забезпечені законність, верховенство права, правова визначеність, пропорційність, недискримінація, відкритість, системність і наукова обґрунтованість правового рішення. Належна якість нормативно-правового акта залежить не лише від юридичної техніки, а й від того, чи мав відповідний орган або посадова особа належну правотворчу компетенцію та чи діяли вони у правовій формі, прямо передбаченій Конституцією України або законом.

Вихідним для цієї проблематики є розуміння нормативно-правового акта як офіційного документа, прийнятого або виданого суб'єктом правотворчої діяльності в установленому порядку, який містить норму права і розрахований на неодноразову реалізацію. Наявність норми права відмежовує нормативно-правовий акт від індивідуального правового акта, організаційного рішення, службового доручення, політичної заяви, документа публічної політики або програмного документа. Для характеристики органу державної влади чи посадової особи як суб'єкта правотворчої діяльності вирішальним є не сам факт наявності владного статусу, а наявність юридично визначеного повноваження приймати або видавати нормативно-правові акти.

Таке розмежування має особливе значення в умовах активного використання органами державної влади стратегій, концепцій, програм, планів заходів, дорожніх карт, методичних рекомендацій, аналітичних і прогнозних документів. Частина цих документів формально не є нормативно-правовими актами, але може істотно впливати на діяльність органів влади, установ, посадових осіб, фізичних і юридичних осіб. Це ускладнює традиційне уявлення про правотворчу діяльність і потребує чіткого відмежування власне правотворчої компетенції від політичної, організаційної, управлінської або координаційної активності державних органів.

Конституційною основою правотворчої діяльності органів державної влади та їх посадових осіб є принцип законності. Відповідно до статті 19 Конституції України органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України. Для правотворчої діяльності це положення має безпосередньо обмежувальне значення: орган або посадова особа можуть встановлювати норми права лише за наявності компетенції, у межах визначеного предмета відання та у встановленій правовій формі.

Не менш важливе значення має стаття 8 Конституції України, яка закріплює принцип верховенства права і найвищу юридичну силу Конституції України. З цього випливає вимога відповідності всіх законів та інших нормативно-правових актів Конституції України, а також обов'язок суб'єктів правотворчої діяльності дотримуватися ієрархії нормативно-правових актів. Правотворчий акт, прийнятий неналежним суб'єктом, із перевищенням повноважень або у невластивній формі, ставить під сумнів законність правового регулювання і може бути скасований, визнаний нечинним або не застосовуватися у встановленому законом порядку.

Спеціальним актом, який конкретизує правові та організаційні засади правотворчої діяльності, є Закон України «Про правотворчу діяльність». Його значення полягає у тому, що він переводить правотворчість із площини загальнотеоретичних уявлень у площину нормативно визначених процедур, суб'єктів, стадій та інструментів. Відповідно до цього підходу суб'єктами правотворчої діяльності є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи та інші суб'єкти, наділені Конституцією України та/або законом повноваженнями щодо прийняття чи видання нормативно-правових актів.

Правотворчу компетенцію доцільно розуміти як визначений Конституцією України та/або законом обсяг публічно-владних повноважень і юридичних обов'язків органу державної влади або його посадової особи щодо прийняття, видання, зміни, зупинення, скасування нормативно-правових актів або визнання їх такими, що втратили чинність. Вона охоплює предмет відання відповідного суб'єкта, належну правову форму акта, процедуру його прийняття або видання, територіальні чи предметні межі дії, місце акта в ієрархії нормативно-правових актів та юридичні наслідки його прийняття.

Правотворча компетенція не є тотожною загальній владній компетенції. Державний орган може мати управлінські, контрольні, дозвільні, сервісні, координаційні або наглядові повноваження, однак сама наявність публічно-владного статусу ще не означає права приймати чи

видавати нормативно-правові акти. Владний статус є ширшим поняттям, тоді як правотворча компетенція має спеціальний, юридично визначений і процедурно обмежений характер.

Водночас правотворча компетенція не є дискреційним правом органу у приватноправовому значенні, яким він може розпоряджатися на власний розсуд. Це публічно-правове повноваження, яке в певних випадках одночасно означає обов'язок діяти. Такий обов'язок може виникати з Конституції України, закону, міжнародного зобов'язання України, рішення Конституційного Суду України, потреби виконання *acquis* ЄС або необхідності усунення прогалин і колізій у правовому регулюванні. Тому бездіяльність суб'єкта правотворчої діяльності також може бути проблемою якості правового регулювання.

У системі державної влади правотворча компетенція розподілена між різними за правовою природою суб'єктами. Верховна Рада України є основним суб'єктом формування законодавчого рівня нормативного регулювання, оскільки саме вона приймає закони України. Разом із тим правотворче значення можуть мати й постанови Верховної Ради України, якщо вони містять норми права. У такому разі вони виступають не лише актами парламентського реагування або організації роботи парламенту, а нормативно-правовими актами, прийнятими в межах конституційної компетенції Верховної Ради України.

Президент України бере участь у правотворчій діяльності в межах власної конституційної компетенції як глава держави. У системі нормативно-правових актів правотворче значення мають насамперед укази Президента України, якщо вони містять норми права і видані на основі та на виконання Конституції і законів України. При цьому президентська правотворчість не може підміняти законодавче регулювання і має здійснюватися у межах предметів, щодо яких Конституція України прямо передбачає відповідні повноваження глави держави.

Кабінет Міністрів України забезпечує урядове підзаконне регулювання шляхом прийняття постанов. Його правотворча діяльність пов'язана з реалізацією законів України, забезпеченням державної політики, координацією системи органів виконавчої влади та нормативним забезпеченням виконання завдань публічного управління. Водночас урядова правотворчість має залишатися підзаконною: вона не може змінювати зміст закону, встановлювати правила поза межами законодавчого делегування або створювати нові обмеження прав і свобод без належної законодавчої підстави.

Міністерства здійснюють відомчу підзаконну правотворчу діяльність шляхом видання наказів нормативно-правового змісту. Така діяльність має похідний характер і повинна бути спрямована на деталізацію та організаційне забезпечення виконання актів вищої юридичної

сили. Інші центральні органи виконавчої влади можуть самостійно приймати або видавати нормативно-правові акти лише у випадках, прямо передбачених законом. Особливе значення тут має державна реєстрація нормативно-правових актів, оскільки вона виступає одним із інструментів попереднього контролю законності відомчого регулювання.

Окремий рівень становлять Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим і міністерства Автономної Республіки Крим. Їх правотворча компетенція має спеціальний, похідний і територіально обмежений характер. Вона може реалізовуватися лише у межах Конституції України, законів України та визначеного правового статусу Автономної Республіки Крим, що унеможливорює автономне формування нормативного простору поза системою національного законодавства.

На територіальному рівні державної виконавчої влади правотворча діяльність пов'язана насамперед із головами місцевих державних адміністрацій та керівниками їх структурних підрозділів. Їх акти мають підзаконний, територіально обмежений і виконавчо-розпорядчий характер. Вони не створюють самостійної системи локального права, а забезпечують реалізацію Конституції України, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та інших актів вищої юридичної сили на відповідній території.

В умовах воєнного стану особливого значення набувають начальники обласних і районних військових адміністрацій, правотворчі повноваження яких реалізуються у спеціальному правовому режимі. Їх нормативні акти мають бути спрямовані на забезпечення оборони, громадської безпеки, функціонування критичної інфраструктури, евакуаційних заходів, життєдіяльності територіальних громад та виконання завдань, пов'язаних із правовим режимом воєнного стану. Водночас надзвичайність умов не скасовує вимог законності, компетенції, пропорційності та належної правової форми.

Європейська інтеграція України посилює вимоги до якості правотворчої діяльності органів державної влади. Йдеться не лише про формальне наближення національного законодавства до *acquis* ЄС, а й про запровадження процедур, які забезпечують передбачуваність, відкритість, доказовість і результативність правового регулювання. У цьому контексті важливого значення набувають правове прогнозування, аналіз регуляторного впливу, консультації із заінтересованими сторонами, антикорупційна та правова експертиза, а також перевірка відповідності проєктів нормативно-правових актів міжнародним зобов'язанням України.

Необхідною умовою належної правотворчої діяльності є правовий моніторинг. Його значення полягає в тому, що якість нормативно-правового акта не може оцінюватися лише на момент його прийняття або видання. Потрібно перевіряти, чи досягає акт поставленої мети, чи не породжує надмірного адміністративного навантаження, чи не створює колізій із актами вищої юридичної сили, чи не втратив актуальності внаслідок зміни суспільних відносин. Саме правовий моніторинг перетворює правотворчість на безперервний цикл удосконалення законодавства.

Отже, органи державної влади та їх посадові особи виступають суб'єктами правотворчої діяльності лише за умови наявності прямо визначеної Конституцією України та/або законом правотворчої компетенції. Ця компетенція має спеціальний, публічно-правовий, процедурно обмежений і ієрархічно підпорядкований характер. Вона не збігається із загальним владним статусом органу, а визначає його здатність створювати, змінювати або припиняти дію норм права у встановленій юридичній формі.

Проведений аналіз дає підстави для висновку, що ефективність правотворчої діяльності органів державної влади залежить від поєднання трьох елементів: належного суб'єкта, належної процедури і належної якості змісту нормативно-правового акта. Порушення хоча б одного з цих елементів знижує легітимність правового регулювання, ускладнює його реалізацію та створює ризики для прав і свобод людини. Саме тому подальше вдосконалення правотворчої діяльності має бути спрямоване на зміцнення планування, експертизи, відкритості, євроінтеграційної перевірки та правового моніторингу нормативно-правових актів.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364.
3. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.
4. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.

5. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 20-21. Ст. 190.

6. Погорелова З. О. Принципи нормотворчої діяльності органів державної влади. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2021. Т. 7. С. 52–60. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2021.7.52-60>.

7. Правотворча діяльність в Україні: європейський вектор розвитку законодавства : монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Київ : Алерта, 2025. 284 с.

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗМІЦНЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Борденюк В. І.,

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник*

*Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

У сучасних умовах одним із головних завдань, яке потребує вирішення в контексті забезпечення національної стійкості України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, є визначення шляхів конституційно-правового забезпечення інституційної спроможності Верховної Ради України (далі – ВРУ) як загальнонаціонального, представницького органу державної влади, основне суспільно-політичне призначення якого полягає в здійсненні комплексу парламентських функцій, до яких належать представницька, законодавча, контрольна, організаційна та інші функції, що асоціюються з відповідними функціями державного управління в його широкому розумінні.

Проблеми забезпечення інституційної спроможності парламентів перебувають у центрі уваги багатьох міжнародних інституцій, у рекомендаціях яких інституційна спроможність парламентів зводиться в основному до їх здатності відповідати таким основоположним критеріям як то: 1) репрезентативність парламенту; 2) здійснення парламентського нагляду за виконавчою владою; 3) законодавча спроможність парламенту; 4) прозорість та доступність парламенту;

5) підзвітність парламенту; 6) участь парламенту в міжнародній політиці [1, с. 66].

В Україні відповідного змісту рекомендації, які покликані покращити результати законодавчої роботи ВРУ та підвищити її інституційну спроможність, сформульовані в Доповіді та дорожній карті щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, яка була підготовлена Місією Європейського парламенту з оцінки потреб під головуванням Пета Кокса, Президента Європейського парламенту 2002-2004, (вересень 2015 – лютий 2016) [2]. Ці рекомендації зосереджені на семи ключових сферах, що стосуються питань: законодавчої спроможності та законотворчого процесу у ВРУ (розділ 1); політичного нагляду за виконавчою гілкою влади (розділ 2); наближення українського законодавства до права ЄС (розділ 3); відкритості, прозорості та підзвітності громадянам (розділ 4); адміністративній спроможності (розділ 3); взаємодії коаліції, опозиції та діалогу у Верховній Раді (розділ 3); дотримання етичних норм і стандартів поведінки у Верховній Раді (розділ 7). При цьому сформульовані у цій Доповіді рекомендації були визнані Постановою ВРУ від 17.03.2016 № 1035-VIII за основу для внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності ВРУ (п. 1).

За результатами проведеного аналізу змісту відповідної Доповіді доводиться констатувати, що сформульовані в ній рекомендації умовно можна поділити на три групи. До першої групи належать рекомендації, практична реалізація яких потребує внесення змін до Конституції України з одночасним внесенням змін до відповідних законів України та до Регламенту ВРУ, до другої групи – рекомендації, які можуть бути реалізовані шляхом внесення змін до відповідних законів України та/або до Регламенту ВРУ, а до третьої – рекомендації, які можуть бути реалізовані шляхом видання підзаконних правових актів, у тому числі ненормативного характеру.

Зокрема, до числа рекомендацій, практична реалізація яких потребуватиме внесення змін до відповідних положень Конституції України, слід віднести рекомендацію № 6, що спрямована на збільшення частки урядових законопроектів шляхом скорочення кількості депутатських законодавчих ініціатив, які часом використовуються народними депутатами як інструмент лобіювання різноманітних інтересів чи для демонстрації своєї активності перед виборцями тощо. Суть цієї рекомендації полягає в підготовці такого собі «вичерпного переліку законопроектів, поданих народними депутатами», з якого. народні депутати можуть обрати 20 пріоритетних законопроектів, після чого ці 20 законопроектів направлятимуться на опрацювання в рамках звичайного законотворчого процесу, проходять перевірку якості (включаючи

конституційність, бюджетну нейтральність, а також узгодженість із положеннями Угоди про асоціацію між Україною та ЄС). Лише після проходження законотворчого циклу одним з 20-ти законопроектів, і після його схвалення чи відхилення на пленарному засіданні, на голосування виноситься інший законопроект з вичерпного переліку і додається до двадцятки. Такий підхід, на думку авторів Доповіді, дозволить забезпечити постійність та керованість у процесі розгляду законопроектів та цілком поважатиме право законодавчої ініціативи народних депутатів [с. 7].

Тим часом практична реалізація цієї рекомендації можлива лише за наявності підтримки з боку переважної більшості народних депутатів, що виглядає нереальним, оскільки вона певною мірою спрямована на обмеження їх права законодавчої ініціативи, встановленого у ст. 93 Конституції України. Тому реалізація цієї рекомендації потребуватиме внесення відповідних змін до Конституції, за змістом яких пріоритет має належати урядовим законопроектам, спрямованим на реалізацію Програми діяльності Кабінету Міністрів України (далі – КМУ), схваленої ВРУ. З цієї метою у Конституції доцільно було б закріпити право законодавчої ініціативи за групою депутатів, а не за окремими депутатами.

Шляхом внесення відповідних змін до Конституції може бути реалізована також рекомендація № 13, яка передбачає «запровадження системи голосування за звичайні закони простою більшістю голосів народних депутатів України» за умови наявності мінімального кворуму, який «має бути встановлений з урахуванням міжнародної практики» та збереження вимоги щодо абсолютної більшості голосів «для ухвалення особливих законів виняткової важливості, перелік яких слід визначити з урахуванням міжнародної практики». Адже відповідно до ст. 91 Конституції ВРУ повинна приймати «закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених цією Конституцією», що виключає можливість прийняття законів «простою більшістю голосів народних депутатів України» за умови «наявності кворуму», який «має бути встановлений з урахуванням міжнародної практики».

Це зумовлено тим, що Конституція України, на відміну від конституцій переважної більшості зарубіжних держав, формально не встановила кворуму, необхідного для проведення голосування щодо прийняття ВРУ законів, постанов та інших актів. За змістом Рішення Конституційного Суду України у справі щодо повноважності ВРУ від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002 ВРУ правомочна приймати закони і реалізовувати інші конституційно визначені повноваження за умови присутності на її пленарних засіданнях на момент голосування

не менше тієї кількості народних депутатів України, яка згідно з Конституцією України необхідна для прийняття відповідного рішення (абзац другий пункту 2 резолютивної частини Рішення). Тобто за змістом відповідних положень Конституції (ч. 6 ст. 20, ч. 5 ст. 89, ст. 91, ч. 4 ст. 94, ч.ч. 2, 5, 6 ст. 111, ч. 1 ст. 135, ст. 155, ч. 1 ст. 156) вимоги щодо кількості присутніх на пленарних засіданнях ВРУ народних депутатів збігаються з вимогами щодо кількості голосів, необхідних для прийняття відповідних рішень.

Одним із чинників, який перешкоджає практичному запровадженню відповідної рекомендації, є те, що Конституція України не передбачає поділу законів на звичайні закони, які повинні прийматися простою більшістю голосів, і на особливі закони «виняткової важливості», які повинні прийматися абсолютною більшістю голосів. Відповідно ч. 6 ст. 20 Конституції не менш як двома третинами від конституційного складу ВРУ приймається лише закон, яким встановлюються «опис державних символів України та порядок їх використання».

З іншого боку, запровадження у ВРУ процедури схвалення звичайних законів простою більшістю голосів народних депутатів за умови наявності відповідного кворуму потребує врахування низки як позитивних, так негативних наслідків запровадження відповідної рекомендації.

За оцінками експертів, основні переваги запровадження голосування в парламенті простою більшістю депутатів від присутніх на пленарному засіданні полягають, зокрема, в тому, що: таке запровадження більшою мірою враховуватиме європейський досвід парламентаризму, який спирається саме на таку модель прийняття рішень у парламенті, яка передбачає запровадження голосування за звичайні закони більшістю від присутніх парламентарів за умови встановлення кворуму їх присутності на пленарному засіданні; законодавчий процес внаслідок таких змін буде оптимізований у бік прискорення прийняття багатьох потрібних законів.

Утім, зазначені переваги нівелюються ризиками, які можуть виникнути внаслідок запровадження голосування в парламенті простою більшістю. Зокрема, вважається, що запровадження відповідної системи голосування створює передумови для прийняття законів меншістю від конституційного складу парламенту, що призведе до викривлення його представницької природи та прийняття «непрозорих» парламентських рішень.

Тому, очевидно, підвищення інституційної спроможності ВРУ має відбуватися не стільки шляхом запровадження процедури схвалення звичайних законів простою більшістю голосів народних депутатів, скільки шляхом запровадження конституційно-правових механізмів,

спрямованих на забезпечення виконання народними депутатами своїх обов'язків, встановлених Конституцією України та законами України, в тому числі їхнього обов'язку брати особисту участь у голосуванні. Адже той факт, що народні депутати не виконують своїх конституційних обов'язків не може використовуватися як аргумент для запровадження відповідних процедур.

З іншого боку, дещо дискусійною і такою, що потребує додаткового обґрунтування запровадження рекомендації № 44 Доповіді щодо врегулювання «питання статусу парламентської опозиції або шляхом внесення змін існуючого законодавства (Конституції України, Закону «Про Регламент ВРУ», Закону «Про комітети ВРУ» тощо), або шляхом прийняття нового спеціального закону» з метою «гарантування основних законних прав опозиції і мирного співіснування більшості та меншості» [2, с. 31]

Це зумовлено тим, що чинна Конституція та Регламент ВРУ вже містять норми, які дозволяють депутатським фракціям та групам, що не входять до складу коаліції, успішно виконувати основні функції парламентської опозиції, суть яких полягає в контролі за діяльністю сформованого коаліцією Уряду, у виробленні альтернативних програм суспільного розвитку та у формуванні й підготовці власної команди («тіньового» уряду), здатної забезпечити виконання своєї політичної програми у разі здобуття влади. Зокрема, відповідно до Конституції представники опозиції мають право: порушувати питання про направлення запиту до Президента України (п. 34 ч. 1 ст. 85); вимагати скликання позачергової сесії ВРУ (ч. 2 ст. 83); звертатися із запитом (ст. 86); порушувати питання про відповідальність КМУ (ст. 87); ініціювати створення тимчасових слідчих комісій. (ч. 4 ст. 89); звертатися до Конституційного Суду щодо вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів ВРУ, Президента України, актів Президента та КМУ, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України (ст. 150). Положення відповідного змісту містить також Регламент ВРУ. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 34 Регламенту кожна депутатська фракція (у тому числі опозиційна) має гарантоване право на виступ одного представника з кожного питання порядку денного пленарного засідання. У зв'язку з цим навряд чи можна погодитися з тезою про те, що «наразі правовий статус опозиції, її права та гарантії діяльності не отримали безпосереднього закріплення ні на рівні Конституції України, ні Регламенту ВРУ, ні спеціального закону» [3, с. 28].

Одним із чинників, який негативно вплинув і впливає на інституційну спроможність ВРУ, стало прийняття Закону України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості

народних депутатів України)» від 03.09.2019 № 27-IX, яким був скасований інститут депутатської недоторканості, що збільшило «ризики для політичних переслідувань та свавільних арештів опозиційних політиків» [4, с. 153] та створило передумови для її перетворення «на «третьорядну політичну інституцію» [1, с. 94].

Підбиваючи певні підсумки, слід зазначити, що підвищення інституційної спроможності Верховної Ради має супроводжуватися внесенням відповідних змін до багатьох інших положень Конституції України. Зокрема, відповідного корегування потребують її положення, що визначають засади законодавчого процесу (ст. ст. 91, 93, 116), депутатської недоторканості (ст. 80), здійснення народними депутатами права на запит (ст. 86), взаємодії ВРУ та її органів з КМУ (ст. 87, 89) тощо.

Література:

1. Інституційна (не)спроможність держави в Україні: як розірвати замкнене коло : монографія / Г. Зеленько та ін.; керівник кол. авт., наук. ред. Г. Зеленько. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2025. 480 с.
2. Доповідь та дорожня карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. Підготовлена Місією Європейського парламенту з оцінки потреб під головуванням Пета Кокса, Президента Європейського парламенту 2002–2004. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/126256.html>.
3. Наукова концепція правового регулювання правового статусу парламентської опозиції в Україні. *Дослідницька служба Верховної Ради України*. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33290.pdf>
4. Нижник А. І. Недоторканність народного депутата України – конституційно-правова гарантія незалежного парламентського контролю: інформаційно-правовий аспект. *Інформація і право*. 2019. № 2 (29). С. 141–145. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/18_6.pdf

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНИМ СУДОМ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Боровська І. А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Відповідно до положень частин першої, другої та третьої статті 124 Конституції України від 28 червня 1996 року правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи [1].

Правосуддя в Україні здійснюється на основних засадах (принципах) судочинства, встановлених Конституцією України та галузевим процесуальним законодавством України, які інтегруються у норми права, є основоположними у визначенні процесуальної форми як сукупності окремих процесуальних дій суду і учасників судового процесу, та якими керується суд при розгляді і вирішенні справи.

Згідно з частиною першою статті 2 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (далі – ЦПК України) завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [2].

Із аналізу диспозиції указаної норми можна дійти висновку, що завданням цивільного судочинства є розгляд і вирішення цивільних справ, що характеризуються такими невід’ємними і взаємопов’язаними ознаками як «справедливість», «неупередженість» та «своєчасність», що у своїй сукупності дозволяють досягти його мети – ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Отже, будь-які процесуальні дії суду, у тому числі і дискреційні повноваження, мають вчинятися із урахуванням зазначених ознак процесуальної форми розгляду і вирішення справ.

Беззаперечною гарантією справедливого судового розгляду справи, є закріплена на конституційному рівні така основна засада судочинства як верховенство права. Так, у частині першій статті 8 Конституції України задекларовані визнання і дія принципу верховенства права в Україні. Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права (стаття 129 Конституції України) [1].

Безсумнівно, що забезпечення єдності судової практики є однією з фундаментальних передумов функціонування правової держави та реалізації принципу верховенства права. Адже, передбачуваність судової практики є необхідним елементом реалізації принципу правової визначеності як складової верховенства права, що забезпечує однакове застосування норм права, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом та реалізацію права на справедливий судовий розгляд.

Варто погодитися із думкою, висловленою у правничій літературі, що єдність судової практики у сучасному правовому дискурсі розглядається не стільки як факультативний орієнтир юрисдикційної діяльності, скільки як онтологічно необхідна умова забезпечення принципу передбачуваності у правозастосуванні. Концептуалізація цього феномену вимагає звернення до інституційних механізмів, покликаних гарантувати сталість та внутрішню когерентність судових рішень, зокрема до функціональної ролі найвищої судової інстанції у формуванні методологічних рамок і загальних правових стандартів [3, с. 47]. Як слушно зазначає Т. А Цувіна, що особливої актуальності зазначене питання набуло з огляду на Конституційну реформу у сфері правосуддя 2016 р., що мала наслідком переосмислення функцій Верховного Суду як суду касаційної інстанції, на який, серед іншого, покладається завдання забезпечення єдності судової практики [4, с. 64].

Разом із тим аналіз сучасної судової практики свідчить про наявність проблемних аспектів реалізації зазначеної функції Верховного Суду, що зумовлюється недостатньою юридичною визначеністю окремих положень законодавства України. У цьому контексті особливої актуальності набуває формування наукових підходів до тлумачення окремих положень цивільного процесуального законодавства України, зокрема щодо процесуального обов'язку суду касаційної інстанції під час вирішення питання про відкриття або відмову у відкритті касаційного провадження перевіряти, чи викладав у своїй постанові Верховний Суд висновок щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах, порушеного в касаційній скарзі, для встановлення наявності підстав, передбачених пунктом 5 частини другої статті 394 ЦПК України.

Відповідно до пункту 5 частини другої статті 394 ЦПК України суд відмовляє у відкритті касаційного провадження у справі, якщо: у разі подання касаційної скарги на підставі пункту 1 частини другої статті 389 цього Кодексу суд може визнати таку касаційну скаргу необґрунтованою та відмовити у відкритті касаційного провадження, якщо Верховний Суд уже викладав у своїй постанові висновок щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах, порушеного в касаційній скарзі, і суд апеляційної інстанції переглянув судові рішення відповідно до такого висновку (крім випадку наявності постанови Верховного Суду про відступлення від такого висновку або коли Верховний Суд вважатиме за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах) [2].

Із аналізу юридичної конструкції цієї норми можна констатувати, що у її змісті не міститься прямої контекстуальної вказівки щодо обов'язку суду касаційної інстанції під час вирішення питання про відкриття (відмови у відкритті) касаційного провадження перевіряти наявність попередніх постанов Верховного Суду в даній справі, проте необхідність вчинення відповідних дій висновується із її змісту. Оскільки без встановлення існування відповідних правових висновків неможливо перевірити наявність передбачених законом підстав для відмови у відкритті касаційного провадження.

Разом з тим, системний аналіз пункту 5 частини другої статті 394, пункту 4 частини першої статті 396 ЦПК України щодо підстав відмови у відкритті касаційного провадження у справі свідчить про ширше застосування цієї норми і необхідність урахування висновків Верховного Суду не тільки у конкретній справі, але й у інших справах, у яких Верховний Суд виклав висновки щодо застосування норми права у правовідносинах які є подібними.

У контексті досліджуваного питання варто виходити із загальних засад теорії тлумачення правових актів із використанням системного та телеологічного способу тлумачення правових актів (норм права).

Системний спосіб тлумачення – це з'ясування змісту норми права в контексті її зв'язків з іншими нормами права. При цьому системний спосіб тлумачення базується на тезі, що зміст певної норми права встановлюється, виходячи з аналізу інших норм права, пов'язаних із нею. Найбільше практичне значення має аналіз функціональних зв'язків норм права [5, с. 719–720].

Телеологічний спосіб тлумачення передбачає з'ясування змісту норми права за допомогою її мети. Принагідно зауважити, що норма права має яскраво виражений вольовий прескриптивний характер, тобто є владним велінням, що встановлює певний обов'язковий варіант поведінки суб'єктів стосовно тих чи інших обставин. Мету норми права

можна визначити двома шляхами: 1) шляхом аналізу змісту та текстуального вираження норми права; 2) шляхом аналізу норм-цілей нормативно-правового акта, в якому вона міститься, норм-цілей інституту та/або галузі права, до яких вона належить, або норм-цілей, що мають загальносистемне значення [6, с. 12].

З урахуванням наведених способів тлумачення норм права можна дійти висновку, що положення пункту 5 частини другої статті 394 ЦПК України слід тлумачити з огляду на призначення Верховного Суду як найвищого суду у системі судоустрою України.

Так, відповідно до положень частини першої, пункту 6 частини другої статті 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. Верховний Суд забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом [7].

Таким чином, застосовуючи системний та телеологічний способи тлумачення норм права, можна дійти висновку, що зміст пункту 5 частини другої статті 394 ЦПК України не обмежується формальною перевіркою судом касаційної інстанції відповідності касаційної скарги вимогам процесуального закону. У взаємозв'язку зі статтею 125 Конституції України та статтею 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII зазначена норма передбачає обов'язок суду касаційної інстанції встановити, чи вже викладав Верховний Суд у своїх постановах висновок щодо застосування відповідної норми права у подібних правовідносинах, незалежно від того, чи наведено такі постанови або правові позиції в касаційній скарзі, а також чи сформульовано цей висновок у справі, що переглядається або в інших справах. Таке тлумачення узгоджується з функціональним призначенням Верховного Суду як найвищого суду у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики, а також однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.06.2026).

2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 22.06.2026).

3. Боксгорн А. В. Уніфікована судова практика як інструмент реалізації принципу правової визначеності. *Juris Europensis Scientia*. 2025. Вип. 4. С. 46–52. URL: https://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2025/11.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 22.06.2026).

4. Цувіна Т. А. Єдність судової практики як елемент правової визначеності підхід Європейського суду з прав людини. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 63–74. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.146.175598> (дата звернення: 22.06.2026).

5. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Х. : Право, 2017. 952 с. (дата звернення: 22.06.2026).

6. Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2011. № 10 (133). С. 7–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2011_10_1 (дата звернення: 22.06.2026).

7. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 22.06.2026).

РОЛЬ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СТАНОВЛЕННІ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В ЄВРОПІ: ПОЗИЦІЯ РАДИ ЄВРОПИ

Бочарова Н. В.,
*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права
Університету імені Альфреда Нобеля
м. Дніпро, Україна*

Вивчення та врахування європейського досвіду законодавчого врегулювання та правозастосовної практики в сфері місцевого самоврядування принципово важливе для України на шляху євроінтеграції та конституційного реформування [1]. *Європейська хартія місцевого самоврядування* визначила шляхи створення європейського конституційного законодавства про місцеве самоврядування та функціонування системи місцевої демократії на континенті. В подальших документах Ради Європи були окреслені новітні тенденції у формуванні методологічних підходів до оцінки і перспектив розвитку локальної демократій в Європі. Мова йде, перш за все, про так званий

«урбаністичний переворот» в правовій концепції місцевого самоврядування, пов'язаний з трьома документами м'якого законодавства Ради Європи – *Європейська хартія міст* (1992), *Маніфест нової урбаністики*. *Європейська хартія міст II* (2008) та *Європейська міська хартія III: Міське життя в епоху трансформації* (2023).

Урбанізація, за визначенням Європейського агентства з охорони довкілля, «це збільшення частки людей, які проживають у містах». У сумісному звіті Організації економічного співробітництва і розвитку та Єврокомісії відмічено: «Населення, яке проживає в містах, місцях з високою щільністю населення щонайменше 50 000 жителів, зросло більш ніж удвічі за останні 40 років, зросши з 1,5 мільярда жителів у 1975 році до 3,5 мільярдів у 2015 році. Прогнозується, що до 2050 року воно досягне 5 мільярдів і становитиме майже 55% населення світу [2]. У містах проживає не лише близько половини населення світу, але вони є основними центрами економічної активності та інновацій. Однак досі немає єдиної думки щодо того, що насправді являє собою місто. Істотні відмінності у визначенні міст, мегаполісів, міських та сільських районів у різних країнах перешкоджають надійним міжнародним порівнянням та точному моніторингу Цілей сталого розвитку. Звіт «Міста у світі: нова перспектива урбанізації» вирішує цю прогалину та пропонує нове розуміння урбанізації, вперше застосовуючи два нових визначення населених пунктів до всього світу: ступінь урбанізації та функціональна міська зона. На основі цих визначень у звіті представлені нові докази нещодавніх та майбутніх тенденцій урбанізації та висвітлено еволюцію мегаполісів по всьому світу.

Перша *Європейська міська хартія* (The European Urban Charter) була прийнята Радою Європи у 1992 році [3]. Вона базувалася на підсумках роботи Ради Європи з питань міської політики (Європейською кампанією за міське відродження) з 1980 по 1982 рік. *Хартія* встановлювала комплексну систему принципів міського управління, сталого розвитку та місцевого самоврядування, водночас викладаючи основні права громадян, які проживають у європейських містах. Окремим підрозділом визначалися проблеми локальної демократії. Наголошувалося, що «громадськість не завжди мала достатні можливості висувати свої вимоги через існуючі інституції та по праву брати участь у демократичному процесі міського розвитку. Цей недолік є особливо серйозним, оскільки спосіб функціонування міст визначає ефективність захисту демократії та прав. Якщо вони функціонують добре, вони є гарантією прав людини; якщо вони функціонують погано, ці права опиняються під загрозою. Основою міського розвитку має бути пряма участь громадян у місцевій владі, яка сама користується якомога

більшою автономією та фінансовою незалежністю». Встановлений у цьому документі зв'язок прогресивного розвитку міст і розвитку локальної демократії став концептуальною основою політики і практики Ради Європи [4].

На початку 90-х років 20 століття сформувалася усталена практика правозахисної діяльності європейських міст [5]. Захист прав людини став важливим компонентом муніципального управління. За таких умов відбулось прийняттям Конгресом місцевих та регіональних влад Ради Європи *Європейської міської хартії II (Маніфест нової урбаністики)* [6].

Документ оновив оригінальну *Хартію 1992 року* для вирішення проблеми швидкого розвитку міст, закликаючи міста будувати стале майбутнє, зосереджене на етичному управлінні, солідарності та екологічній відповідальності. Щодо принципів локальної демократії, була відмічена необхідність розширення демократичної участі у формуванні всіх аспектів міської політики та наголошувалось, що міська демократія слугує школою для національної демократії (can revive the public spirit of our citizen and their appetite for democracy).

Прийняття третьої редакції – *Європейська міська хартія III – Міське життя в епоху трансформації* відбулось у 2023 році [7]. Принципи демократії, прав людини та сталий розвиток ставляться у центр сучасної міської політики. Демократія та участь міських жителів останнім часом перебувають у центрі уваги. З одного боку, існують нові та різноманітні форми участі, особливо через соціальні мережі, а також методи обговорення, які забезпечують дедалі сильнішу залученість та більш пряму участь міських жителів. *Ідея полягає в тому, що люди повинні бути в центрі процесів політики та прийняття рішень.* Прямі форми демократії набувають значення на субнаціональному рівні зі зростанням кількості місцевих референдумів та інших форм прямої участі. Вони заохочують участь міських жителів та є інструментами зі значним потенціалом для покращення якості демократії. Цьому розвитку сприяють нові інформаційно-комунікаційні технології, які є важливими інструментами для підвищення ефективної та обґрунтованої участі. Вони відкривають *нові форми демократичної участі*, включаючи онлайн-участь, неформальні групи та петиції, громадські збори та партисипативні бюджети. Міста є ключовими зацікавленими сторонами у максимізації цього демократичного потенціалу. У розділі DEMOCRACY AND URBAN RESIDENTS' PARTICIPATION зазначені такі елементи сучасного розуміння міської демократії: свобода вираження поглядів, свобода зібрань та асоціацій, свобода пересування, вільні вибори, консультиції

та участь, інклюзія та недискримінація, гендерна рівність, участь молоді, залучення людей похилого віку.

Розкриваючи методологію прийнятого документу, автори *Європейської міської хартії III* зазначають, що керується правами та принципами, закріпленими в *Європейській конвенції з прав людини* (ETS № 5), *Європейській хартії місцевого самоврядування* (ETS № 122) та її *Додатковому протоколі про право брати участь у справах місцевої влади* (CETS № 207), а також *Контрольному списку верховенства права*, прийнятому Венеціанською комісією. Ця міська політика спрямована на сприяння захисту та просуванню прав людини. У межах своїх компетенцій місцеві органи влади повинні сприяти впровадженню ЄСПЛ та виконанню рішень Європейського суду з прав людини. Крім того, ця політика керується *Цілями сталого розвитку ООН* (ЦСР) та сприяє їх досягненню.

Україна знаходиться у складних умовах функціонування демократичних інституцій і потреб конституційних перетворень на рівні місцевого самоврядування [8]. Вважаємо, що розглянуті у повідомленні методологічні принципи і підходи урбаністичного повороту в європейській муніципалістиці мають бути враховані в процесі модернізації українського законодавства і у правозастосовній практиці.

Література:

1. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я., Єфремова Н. В. Європейське муніципальне право як організаційний орієнтир та нормативна база розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Адаптація законодавства України до положень права Європейського Союзу* : збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 10 жовтня 2025 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 376 с. С. 89–97

2. Cities in the World: A New Perspective on Urbanization. Report. URL: https://www.oecd.org/en/publications/cities-in-the-world_d0efcbda-en.html

3. European Urban Charter Charter without the status of a convention. URL: <chromeextension://efaidnbmnmmnibpcajpcgklclefindmkaj/http://www.mo.org.tr/UIKDocs/urbancharter1.pdf>

4. Баймуратов М. О., Бочарова Н. В., Кофман Б. Я. Конституційно-правовий простір місцевого самоврядування як складова частина європейського правового простору локальної демократії. *The European dimension of modern legal science* : scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. Р. 26–57. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-252-4-2>

5. Бочарова Н. В. Міста прав людини в системі муніципального управління: сучасний зарубіжний досвід. *Human rights and public*

governance in modern conditions : scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing» , 2023. 952 p. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/category/mono>

6. Manifesto for a new urbanity. European Urban Charter II (2008). URL: <https://rm.coe.int/urban-charter-ii-manifesto-for-a-new-urbanity-p>

7. European Urban Charter III (2023): Urban living in the era of transformations. URL: <https://rm.coe.int/cg-2023-45-20-european-urban-charter-iii-en/1680ad1557>

8. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я., Єфремова Н. В. Інституційна спроможність локальної демократії в Україні та його стратегічна роль у становленні, розвитку, вдосконаленні та збереженні демократичної правової державності в ординарних та екстраординарних умовах її функціонування. *Інституційна спроможність органів публічної влади у за-безпеченні сталого розвитку України* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 12 березня 2026 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2026. 344 с. С. 22–26.

ЕКОЛОГІЧНА ДЕМОКРАТІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ВИТОКИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

Ващишин М. Я.,

*доктор юридичних наук, професор,
професорка кафедри соціального права*

*Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

Конституція України у статті 50 закріплює право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Такий пакет довкіллевих прав засвідчив прогресивну візію українського парламенту визнати право кожного жити у довкіллі, яке не загрожує життю і здоров'ю людини та гарантувати йому компенсацію витрат на лікування, реабілітацію, тимчасову втрату працездатності та відшкодування моральної шкоди, завданої здоров'ю та життю внаслідок екодеструктивної діяльності третіх осіб. Крім гарантій екологічної відповідальності також важливими є конституційні гарантії вільного доступу до екологічної інформації. Однак не завжди ці гарантії є ефективними,

а їх реалізація є ускладнена через недосконалість процедурних інструментів захисту довкіллявих прав.

Сучасний стан міжнародно-правового регулювання екологічних відносин характеризується посиленням демократичних начал у механізмах прийняття рішень у сфері охорони довкілля. Поняття «екологічна демократія» базується на праві кожної людини на здорове довкілля і охоплює доступ до відповідної інформації, участь у публічних процесах та можливість судового захисту екологічних прав. Ці складові, сформульовані на рівні міжнародних угод, стали фундаментом для розвитку національного екологічного законодавства і практики його застосування.

В умовах загострення глобальної екологічної кризи демократичне врядування у природоохоронній сфері набуває критичного значення. Участь громадян у прийнятті рішень, що впливають на стан довкілля, забезпечує підзвітність влади, підвищує якість довкіллевої політики та сприяє реалізації принципів сталого розвитку та поширення справедливості між поколіннями.

У академічній літературі екологічна демократія трактується як система принципів і механізмів, завдяки яким суспільство бере участь у прийнятті рішень щодо використання природних ресурсів і охорони довкілля. Екологічна демократія є тим режимом управління, при якому кожен член суспільства має можливості брати участь в прийнятті екологічно-важливих рішень, впливати на їхній зміст і контролювати їх реалізацію. Така залученість забезпечує вищий рівень екологічної справедливості, адже дає змогу формувати узгоджені рішення у довкіллевій сфері, тому ефективні гарантії екологічної демократії є важливою умовою сталого (збалансованого) розвитку. При цьому Л. Б. Васильчук наголошує, що демократії забезпечують вищий рівень інформованості громадян завдяки свободі слова та незалежним медіа, що дає людям можливість висловлювати екологічні вимоги та впливати на владу через громадські організації. У недемократичних режимах інформаційні потоки обмежуються, а громадяни часто позбавлені можливості реагувати на погіршення стану довкілля [1, с. 116].

Структурно екологічна демократія охоплює три взаємопов'язані елементи: 1) право на доступ до екологічної інформації – можливість кожної особи отримувати відомості про стан довкілля від державних органів; 2) право на участь у прийнятті екологічно значущих рішень – можливість громадськості впливати на формування екологічної політики; 3) право на доступ до правосуддя з питань довкілля як гарантія судового захисту за порушення екологічних прав і законодавства. Саме така триєдина модель відтворена в Орхуській конвенції і визнана міжнародним стандартом екологічного врядування.

Важливо розмежовувати екологічну демократію та суміжні поняття. На відміну від «зеленого конституціоналізму», який концентрується на закріпленні екологічних прав у конституційних нормах, екологічна демократія наголошує на процедурних механізмах. Від «сталого розвитку» екологічна демократія відрізняється функціональним акцентом: якщо перший принцип регулює цілі економічного зростання і задоволення суспільних потреб при ощадливому використанні природних ресурсів, то екологічна демократія встановлює інструменти залучення суспільства до визначення цих цілей.

Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку [2], прийнята на Конференції ООН у червні 1992 р. («Саміт Землі»), хоча і є документом м'якого права (soft law), закріпила фундаментальні принципи, що стали основою для розвитку екологічної демократії. Декларація відображає консенсусну позицію світового співтовариства щодо взаємозв'язку між охороною довкілля та правами людини.

Принцип 10 Декларації Ріо є ключовим у контексті дослідження міжнародно-правових витоків довкіллевої демократії. Він проголошує, що «екологічні питання вирішуються найкращим чином за участю всіх зацікавлених громадян на відповідному рівні» [2]. Принцип прямо вказує на три компоненти: доступ до інформації, право участі у прийнятті рішень і доступ до судових і адміністративних процедур – відтворюючи, таким чином, ту саму триєдину структуру, яка згодом була юридично закріплена в Орхуській конвенції. Принцип 3 Декларації закріплює право на розвиток таким чином, щоб «справедливо задовольняти потреби нинішнього і майбутніх поколінь» [2], а принцип 4 установлює, що «охорона навколишнього середовища є невід'ємною частиною процесу розвитку» [2]. У сукупності ці принципи формують доктрину сталого розвитку, без якої неможливе розуміння екологічної демократії.

«Визнання права на здорове довкілля – ключовий крок до екологічної демократії, що поєднує права людини, екологічну відповідальність і політичну підзвітність. Для забезпечення сталого розвитку демократія повинна адаптуватися: підвищити рівень участі громадян, посилити роль процедурних прав і колективної відповідальності. Стійка екологічна трансформація неможлива без переосмислення співвідношення між владою, правами і суспільним благом» [1, с. 117]. У цьому контексті варто наголосити, що Принцип 22 Декларації Ріо визнає «життєво важливу роль» корінних народів і місцевих громад в управлінні природними ресурсами, що розширює суб'єктний склад екологічної демократії [2]. Цей принцип набуває особливої гостроти в умовах повномасштабного вторгнення і визначенні ролі місцевих

громад у повоєнному відновленні України, формує передумови відшкодування мілітарної шкоди довкіллю України внаслідок російської агресії.

Однак міжнародне право та перехідне правосуддя лише нещодавно почали розвиватися у напрямку визнання багатовимірної шкоди довкіллю. Інститут «зеленого» перехідного правосуддя (англ. green transitional justice) є відносно новим міждисциплінарним напрямком перехідного правосуддя, що передбачає необхідність фіксації фактів завданих довкіллю збитків і необхідність визначення розміру мілітарної шкоди, при цьому враховує забруднення екосистем, зменшення площі землі придатної для проживання, позбавлення певних груп населення матеріальних ресурсів та руйнування духовних і культурних зв'язків людей з територіями, де вони мешкали. Для України доцільним є переосмислення класичних інститутів перехідного правосуддя та інтегрування його принципів у конституційну архітектуру держави, зокрема з урахуванням захисту права на здорове довкілля [3, с. 11].

О. С. Асташева переконана, що «зелене» перехідне правосуддя не повинне обмежуватись лише розробкою державних політик, воно має спрямовуватись на тісну співпрацю з місцевими громадами для глибшого розуміння їхньої екологічної травми. Це потребує проведення ґрунтовних екологічних досліджень, які враховують багатовимірність шкоди – для екосистем, для людини і для спільноти як цілісного соціоекологічного утворення. Такий підхід «знизу догори» поєднує офіційні механізми з місцевими ініціативами, дає змогу громадам, громадянському суспільству та маргіналізованим групам визначати та відстоювати справедливість на власних умовах [3, с. 13–14] і ефективніше захищати свої природні права.

Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань довкілля [4], підписана в Орхусі (Данія) 25 червня 1998 р. і ратифікована Україною у 1999 р., є, без сумніву, центральним міжнародно-правовим документом у сфері екологічної демократії. Як зазначив Кофі Аннан, Орхуська Конвенція «є найамбітнішим заходом у сфері екологічної демократії, здійсненим під егідою ООН». Станом на 2026 рік її учасниками є 47 держав, Білорусь оголосила про вихід з її складу у 2022 році, а росія не є стороною цієї Конвенції, що є дуже промовистим фактом.

Отже, екологічна демократія є сформованою міжнародно-правовою концепцією, що ґрунтується на трьох взаємозалежних складових: праві на екологічну інформацію, праві на участь у прийнятті рішень і праві на доступ до правосуддя. Декларація Ріо 1992 р. започаткувала принципово-доктринальне підґрунтя екологічної демократії у взаємозв'язку

із захистом права на здорове довкілля. Але саме Орхуська конвенція є провідним міжнародно-правовим обов'язковим інструментом, що закріплює зазначену тріаду довкіллевих прав та слугує моделлю для глобального регулювання екологічної демократії.

Вивчення механізмів імплементації стандартів екологічної демократії в національне законодавство України з урахуванням євроінтеграційних зобов'язань, зокрема вимог Угоди про асоціацію з ЄС, Зеленого курсу ЄС, а також аналіз практики Комітету з дотримання Орхуської конвенції стосовно держав Східної Європи дасть змогу посилити демократичні засади усього українського суспільства, а практичне застосування і поглиблення інструментів екологічної демократії дозволить забезпечити у консолідований спосіб повоєнну відбудову нашої держави з врахуванням найкращих доступних «зелених» технологій та інтересів місцевих громад.

Література:

1. Васильчук В. Б. Екологічні права та безпечне довкілля vs демократія. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Випуск № 6, 2025, частина 2. С. 114–119. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.18> (дата звернення: 20.06.2026).
2. Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку. Ріо-де-Жанейро, 14 червня 1992 р. Міжн. документ ООН в рамках ЮНЕП. A/CONF.151/26 (Vol.I). URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml (дата звернення: 19.06.2026).
3. Асташева О. С. Конституційні виміри зеленого перехідного правосуддя в контексті міжнародного досвіду. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2026. № 1. С. 10–15. DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-1-2> (дата звернення: 20.06.2026).
4. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань довкілля (Орхуська конвенція). Орхус, 25 червня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 19.06.2026).

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ТА НЕДОПУСТИМОСТІ ДИСКРИМІНАЦІЇ У ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Великанова М. М.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

У рішенні № 9-рп/2012 від 12 квітня 2012 р. [1] Конституційний Суд України вказав, що рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, які закріплені у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року [2] (статтях 14, 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [3] (статті 14), Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [4] (статті 1), ратифікованих Україною та у Загальній декларації прав людини 1948 року [5] (статтях 1, 2, 7).

У приватному праві зараз відбувається трансформація підходів до розуміння принципу рівності та недискримінації у зобов'язальних правовідносинах. Цей принцип більше не сприймається через призму «формальної рівності суб'єктів», а дедалі більше розглядається як їх фактична рівність. Все активніше обстоюється теза, що за відсутності фактичної рівності сторін абсолютна свобода договору може призвести до викривлення договірної рівноваги, коли сильніша (інформаційно, економічно тощо) сторона буде диктувати умови слабшій. І для запобігання цьому якраз і необхідно послуговуватися добросовісністю, чесною діловою практикою, справедливістю, розумністю.

По суті можна вести мову про дві полярні засади в зобов'язальному праві: свобода договору та заборона дискримінації. Свобода договору передбачає, що сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору. Натомість заборона дискримінації є вимогою не відмовляти в укладенні договору на підставі антропологічних чи соціальних ознак, якщо товари, роботи чи послуги пропонуються публічно.

У європейській доктрині приватного права принцип недискримінації в зобов'язаннях розвивається під впливом права ЄС (зокрема Директив 2000/43/ЄС про расову рівність [6] та 2004/113/ЄС про рівність статей у сфері доступу до товарів і послуг [7]).

У кодифікаціях європейського приватного права принципи рівності та недискримінації також знайшли своє нормативне відображення.

У PECL принцип недискримінації та рівності прямо не передбачений у окремій статті, а виводиться із загального принципу добросовісності та чесної ділової практики. При цьому у коментарях зазначається, що принцип добросовісності не підпадає під дію принципу свободи договору, тобто сторони не можуть договором виключати або обмежувати його. Така угода сама по собі була б недійсною, оскільки вона суперечить *boni mores* [8]. Принцип, що договір, який порушує *boni mores*, є недійсним, служить межею свободи договору сторін з метою захисту та збереження правових, економічних, етичних, моральних та соціальних цінностей. Часто порушення *boni mores* є результатом поєднання змісту договору та зовнішніх обставин. Концепція *boni mores* є широкою настільки, що вона охоплює захист економічної незалежності слабшої договірної сторони, заборону навмисного використання панівного становища, заборону договору з непристойною або зловмисною метою, заборону створення незаконних зобов'язань, що спонукають до вчинення злочину [9].

Натомість у DCFR [10] принципу недискримінації та рівності присвячений окремий Розділ 2 Книги II: «Non-discrimination» (Заборона дискримінації). Відкриває цей розділ стаття II.–2:101: Право на захист від дискримінації, де зазначається, що кожна особа має право на захист від дискримінації за ознакою статі, етнічного чи расового походження у зв'язку з укладенням договору або вчиненням іншого правового акту, метою яких є забезпечення доступу до товарів або послуг, доступних для широкої громадськості, або їх надання. У коментарі до цієї статті наголошується, що ознаки дискримінації значною мірою запозичено із законодавства Європейського Співтовариства. Оскільки ці типові норми розроблені з метою застосування у сфері договірної права (за винятком трудового права) та майнового права, викладені тут норми щодо недопущення дискримінації містять лише частину значно ширшого загального законодавства про недопущення дискримінації. Два основні обмеження цих положень полягають, по-перше, у досить короткому переліку заборонених критеріїв дискримінації (лише «стать» або «етнічне чи расове походження»), що відображає поточний стан законодавства ЄС у сфері загального договірної права, та, по-друге, в обмеженні певними договорами щодо товарів та послуг, «доступних для громадськості».

Разом з тим стаття III.–1:105 (Non-discrimination) уточнює, що ці правила застосовуються не лише до договорів та правочинів як таких,

а й до зобов'язань загалом, включаючи договірні, «постдоговірні» та позадоговірні зобов'язання, з відповідними змінами.

У статті II.–2:102 (Meaning of discrimination) наводиться поняття дискримінації – це будь-яка поведінка або ситуація, в якій на підставах, зазначених у попередній статті:

(а) одна особа зазнає менш сприятливого ставлення, ніж інша особа зазнає, зазнавала або зазнала б у порівнянній ситуації; або

(б) очевидно нейтральне положення, критерій або практика ставить одну групу осіб у особливо не вигідне становище порівняно з іншою групою осіб.

Дискримінація також включає домагання на підставах, зазначених у попередній статті. «Домагання» означає небажану поведінку (включаючи поведінку сексуального характеру), яка порушує гідність особи, зокрема коли така поведінка створює або має на меті створити залякуюче, вороже, принижуюче, принизливе або образливе середовище.

Будь-яка вказівка щодо дискримінації також є дискримінацією.

Але нерівне ставлення, яке виправдовується законною метою, не є дискримінацією, якщо засоби, що застосовуються для досягнення цієї мети, є доцільними та необхідними (стаття II.–2:103 (Exception)). Це дозволяє раціонально використовувати свободу договору.

У разі, якщо особа зазнає дискримінації, то можуть застосовуватися як засоби захисту, передбачені Книгою VI (Позадоговірна відповідальність за шкоду, заподіяну іншій особі), так і доступні засоби правового захисту за невиконання зобов'язання згідно з Книгою III, Розділом 3 (включно з відшкодуванням економічних та неекономічних збитків).

Втім, виходячи із коментарів до згаданих статей DCFR [10], можна зробити висновок, що принцип недискримінації та рівності не нівелює свободу договору загалом, але встановлює певні межі: якщо діяльність суб'єкта права зорієнтована на загал (наприклад, підприємницька діяльність), то у такому разі втрачається право обирати контрагентів за дискримінаційними ознаками.

У тексті Принципів УНІДРУА (як у редакції 2010, так і 2016 років) відсутня окрема стаття, яка б прямо регулювала недискримінацію або рівність сторін [11]. Це можна пояснити тим, що Принципи УНІДРУА розроблені спеціально для міжнародного комерційного обороту, де свобода договору та приватна автономія зберігають свої позиції, оскільки тут здебільшого сторони є рівними фактично, тобто немає «слабшої» сторони. Проте, це не означає, що принцип недискримінації та рівності не імплементовано до Принципів УНІДРУА. Цей принцип, як і в PECL, розкривається через добросовісність та чесну ділову практику (Good

Faith and Fair Dealing), інститут «грубої диспропорції» (Gross Disparity) та стандартні умови та договори приєднання (Standard Terms).

Зокрема, відповідно до статті 1.7 кожна сторона повинна діяти на засадах добросовісності та чесності у міжнародній торгівлі. У офіційному коментарі до цієї статті зазначається, що заявляючи в загальних рисах, що кожна сторона повинна діяти відповідно до принципів добросовісності та чесності у ділових відносинах, пункт (1) цієї статті чітко вказує, що навіть за відсутності спеціальних положень у Принципах поведінки сторін протягом усього терміну дії договору, включаючи процес переговорів, повинна відповідати принципам добросовісності та чесності у ділових відносинах.

Також у Принципах УНІДРУА запроваджено інструмент захисту фактичної рівності у випадках, коли одна сторона використовує вразливе становище іншої. Так, у статті 3.2.7 (Gross disparity) передбачено, що сторона може розірвати договір або окреме його положення, якщо на момент укладення договору цей договір або положення безпідставно надавали іншій стороні надмірну перевагу. У такому разі серед інших має враховуватися і той факт, що інша сторона недобросовісно скористалася залежністю, скрутним економічним становищем або нагальними потребами першої сторони, чи її нерозсудливістю, необізнаністю, недосвідченістю або відсутністю навичок ведення переговорів. Але, як зазначається у коментарі, для розірвання договору необхідно, щоб дисбаланс за таких обставин був настільки значним, що шокував би совість розсудливої людини. Проте переваги в переговорній позиції, зумовленої виключно ринковими умовами, недостатньо [11]. По суті, ця стаття спрямована на збалансування інтересів сторін і не дозволяє нав'язувати дискримінаційні або кабальні умови.

І, зрештою, принцип недискримінації та рівності часто порушується через так званий «диктат умов» у договорах приєднання. Обмеження такої поведінки сторін у Принципах УНІДРУА здійснюється через правила про «неочікувані умови» (Surprising terms). Стаття 2.1.20 (Surprising terms) встановлює, що жодна умова, яка міститься у стандартних умовах і має такий характер, що інша сторона не могла розумно її передбачити, не є чинною, якщо вона не була прямо прийнята цією стороною. Офіційний коментар до цієї статті з цього приводу зазначає, що сторона, яка приймає стандартні умови іншої сторони, в принципі зобов'язана їх дотримуватися незалежно від того, чи знає вона насправді їхній зміст у деталях або повністю розуміє їхні наслідки. Однак у цій статті передбачено важливий виняток із цього правила, який встановлює, що, незважаючи на прийняття стандартних умов у цілому, сторона, яка їх прийняла, не зобов'язана дотримуватися

тих умов, які за своїм змістом, формулюванням або викладом мають такий характер, що вона не могла розумно очікувати їх. Причиною цього винятку є бажання уникнути ситуації, коли сторона, яка використовує стандартні умови, неправомірно користується своїм становищем, таємно намагаючись нав'язати іншій стороні умови, які та навряд чи прийняла б, якби знала про них [11].

Отже, принцип недискримінації та рівності спрямований на забезпечення прав усіх і кожного при продажі товарів, виконанні робіт, наданні послуг, що пропонуються невизначеному колу осіб. Будь-яка пряма чи непряма дискримінація, утиски чи надання привілеїв є неприйнятним у таких зобов'язаннях і має розглядатися як порушення прав. Виходячи із базового конституційного принципу «всі рівні у своїх правах і обов'язках», вступ у зобов'язальні відносини, їх зміст та суб'єктний склад не може обумовлюватися жодною дискримінаційною ознакою.

Література:

1. Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2012 від 12 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> (дата звернення 25.05.2026).

2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> (дата звернення 25.05.2026).

3. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 25.05.2026).

4. Протокол N 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ETS N 177). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_537#Text (дата звернення 25.05.2026).

5. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 25.05.2026).

6. Директива Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 року про імплементацію принципу однакового ставлення до осіб незалежно від расового або етнічного походження. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 04.06.2026).

7. Директива Ради 2004/113/ЄС від 13 грудня 2004 року про імплементацію принципу рівності чоловіків і жінок у доступі до товарів і послуг. URL: https://www.recp.org/wp-content/uploads/2020/10/Gender_equality.pdf (дата звернення 04.06.2026).

8. Principle IV.1.1 – Freedom of contract. URL: <https://www.translex.org/918000> (дата звернення 04.06.2026).

9. Principle IV.7.1 – Invalidity of contract that violates good morals ("boni mores"). URL: <https://www.trans-lex.org/937000> (дата звернення 04.06.2026).

10. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Articles and Comments. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/EUROPEAN_PRIVATE_LAW/EN_EPL_20100107_Principles_definitions_and_model_rules_of_European_private_law_-_Draft_Common_Frame_of_Reference_DCFR_.pdf (дата звернення 25.05.2026).

11. UNIDROIT Principles 2016 – English Official Text. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2016-English-bl.pdf> (дата звернення 25.05.2026).

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ

Вельцен В. С.,

*кандидат юридичних наук,
постдокторант факультету права
Лісабонського Університету,
м. Лісабон, Португалія*

У моїх тезах фокус зроблено на трансформації Конституції України в суспільний договір, побудований на базі національної ідентичності та гідності, стратегічного розвитку держави в умовах цифровізації, глобалізації, сучасних викликів та євроінтеграційних процесів. Особлива увага приділена ролі Конституції як інструменту забезпечення прав людини, зміцнення демократичної правової держави та адаптації до сучасних безпекових, екологічних і технологічних викликів, зокрема в умовах збройної війни росії проти України.

В тезах зазначається про необхідність гармонізації Конституції України як Основного Закону з *acquis communautaire* Європейського Союзу, включаючи імплементацію європейських стандартів у сфері прав людини, цифрових прав, безпеки, й зокрема екологічної безпеки. Сміливо погоджуюсь з думкою відомого європейського вченого Ціллера Жаку, «глобалізація та міжнародне право стають нероздільними, навіть коли вони стосуються приватних справ» [1, с. XIV].

На мою думку, права людини потребують конкретизації в сучасній ситуації в Україні та мають два рівні встановлення в рамках оновлення

суспільного договору: теоретичний та практичний. Вони повинні застосовуватися в Україні, враховуючи її історичні, геополітичні, культурні, соціальні та інші питання. Важливо мати не просто норму в Конституції, а реальний механізм дії та захисту прав людини. Тому при оновленні суспільного договору, потрібно двома керівними засадами. Одна з них – це передбачення в Основному Законі засад відновлення країни за принципом «Зробимо краще», вирішення проблем безпеки та встановлення стабільної політики безпеки, цифровізації, глобалізації, технологічних проблем зі створенням та подальшою реалізацією національних інтересів та ідентичності, фокусуванням на україноцентризмі з гідністю людини як найвищою цінністю. Друга керівна засада – це створення та реалізація сталої економіки, зосередження на зміні клімату та збереження довкілля не лише для нас, але й для майбутніх поколінь. Встановлення, гарантування та реалізація цих керівних засад мають бути прямою функцією Конституції. Відкритість Конституції для народу та її ефективність є основними критеріями успіху конституційного процесу. Конституція розглядається мною як «живий механізм», що має забезпечувати не лише формальне закріплення прав і свобод, але й їх реальну ефективну реалізацію.

Я погоджуюся з положеннями, викладеними авторами в підручнику «Загальна теорія права» під загальною редакцією доктора юридичних наук, професора М.І. Козюбри [3, с. 105–107], які стверджують, що права людини повинні визнаватися світовою спільнотою як блага та умови життя, які людина має право вимагати від держави та суспільства, в якому вона живе. Таким чином, права людини та їх ефективна реалізація повинні бути стали фундаментальним ціннісним орієнтиром для сучасного цивілізованого світу, без якого неможливий розвиток суспільств та оновлення суспільного договору.

Права людини є ключовим інститутом конституційного права в багатьох державах, де підходи до їх регулювання, як правило, базуються на інтеграції двох основних правових принципів: природного права та позитивізму. Для кращого розуміння сутності цих прав корисно звернутися до німецької доктрини, в якій основні права, закріплені в Основному законі (Grundgesetz) Федеративної Республіки Німеччина, визнаються конституційними. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина, прийнятий 23 травня 1949 року, містить Розділ I «Основні права» (Grundrechte), який є основою правової системи країни. Цей розділ встановлює основні права та свободи людини [5, Розділ I, статті 1-19].

Концепція верховенства права була розроблена німецькими вченими-правниками, і після Другої світової війни вона стала невід'ємною частиною європейської політичної ідентичності. Вона

лягла в основу правових систем більшості європейських країн. Принцип верховенства права знайшов офіційне конституційне визнання в конституціях більшості постсоціалістичних країн Східної Європи, і Україна не стала винятком. На моє переконання, наші перспективи в ЄС визначатимуться тим, наскільки добре Україна впрається з цим завданням.

В Україні також в теорії застосовується описаний вище підхід: розділ II Конституції України присвячений правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина, де передбачається широкий спектр особистих, політичних, соціальних, економічних та культурних прав. Однак, важливо зазначити, що хоча ці права проголошуються, вони, на жаль, не завжди підкріплюються належними гарантіями їх реалізації та захисту на практиці. Одним із суттєвих недоліків Конституції України на сьогодні є більш декларативний характер закріплення прав, чим практичний. Наприклад, неможливо гарантувати право на безпечне довкілля, враховуючи Чорнобильську катастрофу 1986 року та екологічні проблеми в таких регіонах, як Кривий Ріг, й також екологічні виклики, з якими зіштовхується Україна внаслідок війни. Так само право на належний рівень медичної допомоги, закріплене в 1996 році, не було реалізовано практично на належному рівні через відсутність системних реформ у галузі. Лише у 2017 році було проведено значну реформу медичної освіти з метою покращення якості та доступності медичної підготовки. Такі приклади непоодинокі та ілюструють на практиці розрив між конституційними нормами та їх практичним впровадженням. Для усунення цих прогалин Конституція України має створити реальні механізми реалізації та гарантувати реалізацію прав людини. У міру розвитку власної системи конституційного права та вдосконалення захисту прав людини Україна може багато чого навчитися з досвіду Німеччини, де конституційні норми мають пряму дію, а ефективні механізми контролюють їх дотримання. Такий підхід допомагає уникнути декларативності та сприяє ефективному захисту прав і свобод громадян.

У сучасних умовах особливо важливо не лише впроваджувати міжнародні підходи, а й критично аналізувати існуючі прогалини в національному законодавстві. У цьому контексті ключове значення має забезпечення ефективного функціонування інституту конституційного контролю. Цей інститут повинен гарантувати відповідність законодавчих актів Конституції України, оперативно реагувати на порушення основоположних прав та виступати гарантом їх реального захисту. Без належного конституційного контролю конституційні права залишаються лише декларативними. Тому реформування цього

інституту є одним із вирішальних кроків до зміцнення верховенства права.

Особливого значення набуває норма про пряму дію положень Конституції (стаття 8), яка дозволяє громадянам захищати свої права безпосередньо на підставі Конституції перед судами та іншими органами захисту прав людини. Це положення сприяє зміцненню механізму прямого захисту прав людини та формуванню правової культури в суспільстві. Як слушно зазначає І. І. Маринів у монографії «Конституційний контроль у Республіці Польща» [4, с. 7], сама наявність інституту конституційного контролю є ознакою демократичної правової держави та має ґрунтуватися на забезпеченні обов'язкової відповідності всіх правових актів Конституції. Україна, рухаючись до європейської інтеграції, повинна забезпечити не лише наявність, але й ефективність інструментів, передбачених Конституцією. Таким чином, для встановлення верховенства права та перетворення Конституції України на ефективний інструмент захисту прав людини необхідно провести ретельний аналіз функціонування інституту конституційного контролю, вивчити успішні практики європейських країн, для прикладу Польщі, чесно подивитися на практичні недоліки в Україні та впровадити ефективні механізми вдосконалення.

У сучасному світі важливо розглядати конституцію як інструмент національної влади, що поєднує елементи «м'якої сили» (soft power), правової ефективності (legal effectiveness) та демократичної відкритості (democratic closeness). На мою думку, слід дуже чітко визначити та дослідити значення кожного компонента, в подальшому проаналізувати стан справ у конституційному процесі України відповідно до цих компонентів та спробувати запропонувати в них покращення з метою встановлення нового суспільного договору між громадянином та Україною відповідно до викликів та реалій сьогодення. Я погоджуюся з думкою Томаса Пейна, що «Конституція повинна бути документом народу, що визначає межі та правила здійснення влади, а не документом уряду. Без Конституції уряд – це влада без легітимності чи права діяти» [2, с. 68].

Література:

1. A European Scholar/ ed. by D. Fromage. Florence: European University Institute, 2022. 386 p.
2. Paine T. Rights of Man. Part II, Chapter IV. New York : Rowman & Littlefield, 2002. 256 c.
3. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козьюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

4. Маринів І. І. Конституційний контроль у Республіці Польща : монографія. Харків : Право, 2021. 160 с.

5. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина, 23 травня 1949 р. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/> (дата звернення: 11.06.2026).

ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Волобуєв А. Ф.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна*

Чинна Конституція України, попри існування аргументованих пропозицій щодо її повномасштабного оновлення в контексті сучасного європейського та євроатлантичного конституціоналізму [1], все ж таки увібрала у себе міжнародні доктринальні положення щодо захисту прав та основоположних свобод людини. Ці положення знайшли деталізоване відтворення у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі КПКУ) у вигляді приписів щодо застосування процесуального примусу при здійсненні окремих процесуальних дій. Вони стосуються певних обмежень конституційних прав, зумовлених вчиненням кримінального правопорушення та необхідністю встановлення і доказування його обставин в умовах протидії з боку осіб, незацікавлених у встановленні істини. Особливості дотримання конституційних прав учасників кримінального провадження проявляються, зокрема в процедурах затримання підозрюваного, проведення обшуку, допиту. Проблема полягає у тому, що при існуванні згаданих конституційних доктринальних положень немає практики їх реалізації, точніше практика нерідко суперечить їм. Досить поширене серед державних управлінців і правоохоронців різного рівня міркування, що в умовах воєнного стану Конституція України має стати «на паузу», зумовлює кричущі правопорушення у кримінальних провадженнях та їх тяжкі наслідки. Органи підтримання правопорядку і досудового розслідування доволі часто не виконують існуючі процесуальні приписи, а діють за правилами і стандартами минулої парадигми щодо відносин держави і громадянина та практики її реалізації.

Так, рішення ЄСПЛ 2025 р. у справі Bogay and others v. Ukraine стосувалося законності затримання учасників мирного протесту. Справа була пов'язана з тим, що у січні 2018 року у Львові мала місце акція протесту проти використання тварин у циркових виставах та жорстокого поводження з ними. Заявниками у справі були організатори та учасники акції протесту, які посилалися на те, що ними вчасно було повідомлено про акцію органи місцевої влади. Відтак на місці її проведення знаходилося близько п'ятдесяти працівників поліції для охорони громадського порядку. На мирну акцію протесту прийшло близько сорока членів місцевої екологічної організації. Її учасники тримали в руках саморобні плакати та через гучномовець вигукували гасла проти використання тварин у цирках України. При цьому учасники акції не перешкоджали пересуватися іншим громадянам, у тому числі заходити і виходити з приміщення цирку. Але через деякий час після початку акції протесту поряд з ними з'явилася інша група людей, яка почала кидати димові шашки в бік протестувальників і поліцейських. Після цього поліцейські стали затримувати не порушників громадського порядку, а протестувальників екологів. При цьому на них одягалися кайданки, їх обшукували і доставляли до відділку поліції. Під час перебування в поліції затримані піддавалися фотографуванню, у них відбиралися відбитки рук, тобто здійснювалася процедура, характерна для затриманих підозрюваних у вчиненні злочину. Протоколи затримання в порядку, передбаченому ст. 208 КПКУ, не склалися (стосовно окремих учасників акції протесту склалися протоколи про дрібне хуліганство, що явно суперечило сутності протестної акції). Учасники акції протесту проти використання тварин у циркових виставах подали скаргу в ЄСПЛ щодо незаконного затримання працівниками поліції. Заявники посилалися на порушення Європейської конвенції з прав людини, зокрема права на свободу та особисту недоторканність (ст. 5), свободи вираження поглядів (ст. 10), свободи зібрань та об'єднань (ст. 11). Розглядаючи справу Суд підкреслив, що він неодноразово у своїх рішеннях зазначав, що затримання особи є позбавленням її волі, не дивлячись на короткочасність перебування у поліцейському відділку. Ґрунтуючись на повідомленнях заявників, а також на відеозаписах, на яких було зафіксовано затримання учасників протесту, Суд дійшов висновку, що заявників було незаконно позбавлено волі (стаття 5 Конвенції). Зокрема він констатував, що несвоєчасне документування затримання (нескладання протоколу) є порушенням вказаної статті Конвенції. Остаточним рішенням Судом було визнано відсутність підстав для позбавлення волі заявників шляхом їх затримання і держава-відповідач зобов'язується

виплатити компенсацію 1200 євро кожному заявнику, плюс 6350 євро заявникам спільно, як відшкодування судових витрат [2].

Іншим прикладом може слугувати трагедія, яка розігралася в селі Нехворощ на Черкащині 27 січня 2026 року. За матеріалами журналістського розслідування її сутність полягала у тому, що під час намагання проведення обшуку у житлі ветерана війни Сергія Русінова, який за словами поліцейських, підозрювався у замаху на вбивство депутата Корсунь-Шевченківської міської ради Віталія Сторожука, відбулася перестрілка. Їй передували перемовини між слідчо-оперативною групою, до складу якої входили озброєні спецпризначенці, і представниками місцевої ветеранської спільноти, що прибули до подвір'я Сергія Русінова на його прохання. Побратими ветерана вмовляли поліцейських уникати застосування силових методів з демонстрацією зброї, посилаючись на психофізичний стан Сергія, який нещодавно повернувся з фронту, мав багаторічний досвід бойових дій і військову кваліфікацію сапера. Паралельно з цим виявилось, що відсутні поняті, присутність яких є обов'язковою при проведенні обшуку. Поліцейські вирішили за понятими їхати у сусіднє село, але при виїзді на дорогу їх автомобіль був прицільно обстріляний Русіновим, який на той час покинув житло і знаходився в посадці біля дороги (мабуть вирішив, що їдуть його затримувати). В результаті був убитий водій, а інший офіцер був поранений. На звуки стрільби виїхали поліцейські-спецпризначенці, що входили до складу слідчо-оперативної групи. В результаті виниклого стрілецького бою загинули четверо поліцейських, був убитий й ветеран. Розлючені поліцейські на емоційній хвилі затримали і побили трьох присутніх представників ветеранської спільноти, доставили їх до відділку, де їх допитували без адвокатів. Було відкрите кримінальне провадження за ознаками нібито незаконного зберігання зброї (ч. 1 ст. 263 ККУ), хоча ніякої зброї не було виявлено ані при затриманні, ані під час проведення обшуків у житлі затриманих.

Звертає на себе увагу, що ця трагедія сталася на тлі конфліктних відносин ветеранської спільноти з представниками місцевої ради, які довгий час відмовлялися приймати і задовольняти заяви ветеранів щодо законного виділення їм в оренду земельних ділянок. З активною підтримкою вимог ветеранів виступав депутат Віталій Сторожук, який посприяв в кінцевому результаті виділенню 61-му ветерану земельних ділянок (у т.ч. Сергію Русінову). В подальшому «гострий на язик» депутат із залученням Русінова на сесії міськради, апелював до совісті депутатів і вимагав збільшити видатки на фінансову допомогу родинам військових, що могло викликати напруження у його стосунках з окремими групами місцевих депутатів [3].

Все це свідчило про формування гострої соціально-політичної ситуації в регіоні у зв'язку із задоволенням законних вимог ветеранської спільноти, складовою частиною якої нажалі стала сумнівна діяльність поліції. Обшук у житлі Русінова поліція намагалася провести у межах кримінального провадження про замах на вбивство (ч. 2 ст. 15, п. 5 ч. 2 ст. 115 ККУ) депутата Віталія Сторожука шляхом підризу його автомобіля. У зв'язку з цим виникає низка питань щодо дотримання процесуальних приписів під час досудового розслідування: 1) що саме було підставою для підозри Сергія Русінова у замаху на вбивство депутата (сам потерпілий Сторожук під час допиту показував, що він не підозрює Русінова оскільки між ними не існувало конфлікту, а відтак був відсутній мотив); 2) чи було вручене повідомлення про підозру (з журналістських матеріалів витікає, що такої процесуальної дії здійснено не було); 3) чи проводився допит Русінова у справі про замах на вбивство; 4) що було підставою для проведення обшуку у житлі Русінова із залученням озброєних спецпризначенців; 5) чи була отримана ухвала слідчого судді на проведення обшуку у житлі Русінова і чи повідомлявся (роз'яснювався) її зміст.

Потрібно підкреслити, що неухильне дотримання процесуальних приписів мало б бути основою для визначення оптимального порядку здійснення процесуальних дій з врахуванням всіх особливостей конфліктної ситуації, яка склалася між ветеранською спільнотою і представниками місцевої влади. Навпаки, поліція діяла з акцентом на застосуванні брутального примусу і демонстрацією загрози застосування зброї, а з настанням трагічних наслідків правоохоронці вдалися до відвертого порушення конституційних і процесуальних прав очевидців події. Ситуація завершилася загибеллю п'яťох громадян України, безпідставним затриманням і побиттям трьох місцевих мешканців та обшуків їх житла. А результатом стало нагнітання гострого протистояння підтримуваної населенням ветеранської спільноти і поліції.

Очевидно, що надзвичайна подія була зумовлена некомпетентністю та безвідповідальністю правоохоронців-виконавців та їх керівників. Відповідно вирішення проблеми може мати два напрямки – підвищення якості юридичної підготовки правоохоронців і безумовне притягнення до юридичної відповідальності винних у брутальних порушеннях чинного законодавства.

Література:

1. Речицький В.В. Модельний проект Конституції України – 2023. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини»». 2023. 130 с.

2. Case of Bogay and others v. Ukraine (2025). Application no. 38283/18. Strasbourg 3 April. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242529> (дата звернення: 04.06.2026).

3. Величко Любов. Смерть ветерана і чотирьох поліцейських. *Репортаж із місця, де зламалося все* (06.02.2026). URL: <https://texty.org.ua/articles/116833/smert-veterana-i-chotyrokhpolitsejskykh-reportazh-z-mistsja-de-zlamalosja-vse/> (дата звернення: 04.06.2026).

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНОГО КУРСУ УКРАЇНИ НА ЄВРОПЕЙСЬКУ ІНТЕГРАЦІЮ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Волохов О. С.,

кандидат юридичних наук, адвокат,

партнер

SLA Attorneys

м. Київ, Україна

Внесення у 2019 році змін до Конституції України щодо закріплення стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору стало якісно новим етапом розвитку українського конституціоналізму. Відповідні конституційні зміни не лише визначили довгостроковий зовнішньополітичний вектор розвитку держави, а й заклали нормативну основу для подальшої трансформації національної правової системи відповідно до європейських стандартів.

У сучасних умовах, коли Україна набула статусу держави-кандидата на вступ до ЄС та розпочала переговорний процес щодо членства, питання конституційно-правового забезпечення реалізації європейського курсу набуває особливої наукової та практичної актуальності. Від ефективності функціонування конституційно-правових механізмів залежить не лише успішність євроінтеграційних процесів, а й подальший розвиток демократії, утвердження принципу верховенства права та належне функціонування державних інституцій. У цьому контексті конституційна реформа має розглядатися не як формальне внесення окремих змін до тексту Основного Закону, а як комплексна модернізація конституційної моделі держави, спрямована на створення належних правових передумов для інтеграції України в наднаціональний

правовий простір Європейського Союзу. Водночас незважаючи на те, що відповідно до статті 157 Конституції України внесення змін до Конституції України в умовах воєнного стану не допускається, питання необхідності такої реформи потребують наукового опрацювання вже сьогодні. Це дозволить завчасно підготувати концептуально узгоджені пропозиції щодо модернізації Основного Закону та забезпечити їх своєчасну реалізацію після припинення дії воєнного стану.

У науковій літературі справедливо зазначається, що модернізація Конституції України є одним із пріоритетних напрямів правотворчої діяльності. Зокрема, А. Колодій, В. Тернавська та О. Колодій аргументовано вказують на необхідність оновлення чинної конституційної моделі шляхом посилення демократичних інститутів, удосконалення системи гарантій прав і свобод людини, підвищення ефективності функціонування органів публічної влади та подальшого розвитку місцевого самоврядування відповідно до європейських стандартів [1, с. 83–92].

Дійсно, реалізація стратегічного курсу України на членство в Європейському Союзі не може обмежуватися лише адаптацією національного законодавства до права ЄС, адже не менш важливими є принципи права ЄС. Євроінтеграційні процеси потребують системної трансформації механізму правотворчості та правореалізації, що має ґрунтуватися на фундаментальних принципах права Європейського Союзу, серед яких особливе значення мають верховенство права, примат права ЄС, його пряма дія, принципи субсидіарності, пропорційності та правової визначеності [2, с. 265–272]. Одним із ключових теоретико-правових викликів конституційної реформи є визначення місця права Європейського Союзу в національній правовій системі України. Правопорядок ЄС ґрунтується на принципі примату права Союзу, відповідно до якого у разі колізії між нормами права ЄС і нормами національного законодавства пріоритет надається праву Європейського Союзу. При цьому зазначений принцип не означає автоматичної втрати чинності норм національного законодавства, а передбачає їх незастосування в межах сфери дії права ЄС до моменту приведення внутрішнього законодавства у відповідність до вимог Союзу [2, с. 267–268]. При цьому слід враховувати і принцип прямої дії права Європейського Союзу, відповідно до якого окремі норми права ЄС можуть безпосередньо створювати права та обов'язки для фізичних і юридичних осіб та застосовуватися національними судами без необхідності їх попередньої імплементації у внутрішнє законодавство. Це зумовлює необхідність не лише подальшої адаптації законодавства України до права ЄС, а й конституційного визначення місця права ЄС в системі джерел національного права [2, с. 268].

У цьому контексті науково обґрунтовано є позиція щодо необхідності внесення змін до статей 9, 18, 38, 70 та 141 Конституції України у зв'язку з майбутнім набуттям Україною членства в Європейському Союзі. Зокрема, вчені пропонують доповнити статтю 9 Конституції України положенням про те, що після вступу України до Європейського Союзу норми права ЄС є складовою частиною правової системи України, підлягають безпосередньому застосуванню, а в разі колізії між ними та законами України пріоритет мають норми права ЄС [3, с. 16].

Одним із найбільш складних аспектів майбутньої конституційної реформи є нормативне врегулювання питання делегування окремих суверенних повноважень інституціям ЄС. Правова природа ЄС характеризується розмежуванням виключної, спільної та допоміжної компетенції між Союзом і державами-членами. До сфер виключної компетенції належать, зокрема, митний союз, встановлення правил конкуренції, необхідних для функціонування внутрішнього ринку, спільна торговельна політика та окремі аспекти валютної політики, тоді як спільна компетенція охоплює функціонування внутрішнього ринку, охорону довкілля, транспорт, енергетику, простір свободи, безпеки і правосуддя та низку інших сфер. Набуття Україною статусу держави-члена ЄС об'єктивно вимагатиме конституційного визначення меж передачі окремих повноважень наднаціональним інституціям ЄС, удосконалення механізму розмежування компетенції між органами державної влади України та інституціями Союзу, а також адаптації процедур формування і реалізації державної політики до вимог права ЄС [2, с. 265–266].

Нижче наведено підготовлену автором Таблицю 1, у якій систематизовано положення Конституції України, що потребують перегляду або доповнення в контексті реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію та майбутнього набуття членства в ЄС.

Таблиця 1

**Основні напрями можливих змін до Конституції України
у зв'язку зі вступом до Європейського Союзу**

Стаття Конституції України	Чинне регулювання	Пропоновані зміни
1	2	3
Стаття 8	Конституція України має найвищу юридичну силу; в Україні визнається і діє принцип верховенства права.	Визначити особливості співвідношення Конституції України та права Європейського Союзу після набуття членства України в ЄС із забезпеченням верховенства Конституції України та повагою до конституційної ідентичності держави.

Продовження таблиці 1

1	2	3
Стаття 9	Чинні міжнародні договори є частиною національного законодавства України.	Доповнити положенням про застосування права ЄС в Україні відповідно до установчих договорів ЄС та Конституції України, а у випадках, визначених цими договорами, встановити його пріоритет над законами України.
Стаття 18	Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення національних інтересів.	Закріпити конституційні засади реалізації прав та обов'язків України як держави-члена ЄС, включаючи можливість передачі окремих повноважень інституціям ЄС відповідно до установчих договорів.
Стаття 38	Громадяни України мають право брати участь в управлінні державними справами та у виборах.	Передбачити можливість участі громадян інших держав-членів ЄС у місцевому самоврядуванні відповідно до Конституції України та права ЄС.
Стаття 55	Гарантується право на судовий захист прав і свобод людини та громадянина.	Передбачити гарантії реалізації права на ефективний судовий захист у сфері застосування права ЄС та доступ до механізмів судового захисту ЄС у випадках, визначених установчими договорами.
Стаття 70	Право голосу на виборах мають громадяни України, які досягли 18 років.	Встановити, що громадяни держав-членів ЄС, які постійно проживають в Україні, можуть брати участь у місцевих виборах та виборах до Європейського парламенту згідно до права ЄС.
Стаття 85	Визначає повноваження Верховної Ради України.	Доповнити повноваженнями щодо парламентського контролю за виконанням зобов'язань України як держави-члена ЄС, моніторингу імплементації права ЄС та участі у міжпарламентському співробітництві ЄС.
Стаття 92	Визначає питання, які регулюються виключно законами України.	Передбачити, що законом визначаються засади виконання зобов'язань України як держави-члена ЄС, порядок імплементації та виконання актів права ЄС.

Продовження таблиці 1

1	2	3
Стаття 106	Визначає повноваження Президента України.	Доповнити повноваженнями щодо представництва України в інституціях ЄС та забезпечення реалізації зовнішньополітичного курсу держави як члена ЄС.
Стаття 116	Визначає повноваження Кабінету Міністрів України.	Закріпити повноваження щодо координації виконання зобов'язань України як держави-члена ЄС, забезпечення імплементації та виконання актів права Європейського Союзу.
Стаття 119	Визначає повноваження місцевих державних адміністрацій.	Передбачити їх участь у реалізації державної політики щодо виконання зобов'язань України в рамках Європейського Союзу та управлінні європейськими програмами регіонального розвитку.
Стаття 124	Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами.	Передбачити застосування судами України права ЄС у випадках, визначених установчими договорами ЄС та законами України.
Стаття 125	Визначає систему судоустрою України.	Закріпити можливість взаємодії судів України із Судом ЄС шляхом звернення з запитом відповідно до права ЄС.
Стаття 129	Визначає основні засади судочинства.	Доповнити положенням про врахування судами практики Суду ЄС під час застосування права ЄС.
Стаття 140	Визначає засади місцевого самоврядування.	Закріпити принципи субсидіарності, багаторівневого врядування та фінансової спроможності територіальних громад відповідно до європейських стандартів.
Стаття 141	Регламентує формування органів місцевого самоврядування.	Узгодити порядок формування органів місцевого самоврядування з вимогами права ЄС щодо участі громадян держав-членів ЄС у місцевих виборах.

Продовження таблиці 1

1	2	3
Стаття 142	Визначає матеріальну і фінансову основу місцевого самоврядування.	Посилити гарантії фінансової автономії територіальних громад, стабільності місцевих бюджетів та бюджетної децентралізації відповідно до європейських принципів місцевого самоврядування.
Стаття 151¹	Визначає повноваження Конституційного Суду України.	Передбачити врахування Конституційним Судом України практики Суду ЄС під час здійснення конституційного контролю у справах, пов'язаних із застосуванням права ЄС.
Розділ XIII	Визначає порядок внесення змін до Конституції України.	Встановити особливості внесення змін до Конституції України, пов'язаних із членством в ЄС, та можливість проведення всеукраїнського референдуму у випадках, передбачених Конституцією України.
Перехідні положення	Визначають порядок набрання чинності окремими положеннями Конституції України.	Передбачити поетапне набрання чинності конституційними положеннями, пов'язаними з членством України в Європейському Союзі, після офіційного вступу України до ЄС.
Новий розділ «Україна в Європейському Союзі»	Спеціальний розділ щодо членства України в ЄС відсутній.	Запровадити окремий розділ Конституції України, який визначатиме конституційні засади членства України в ЄС, статус права ЄС у національній правовій системі, межі передачі суверенних повноважень, взаємодію органів державної влади України з інституціями ЄС, участь України у формуванні політики ЄС та гарантії прав громадян України як громадян ЄС.

Окремим стратегічним напрямом конституційної реформи має стати розвиток місцевого самоврядування та завершення конституційного оформлення реформи децентралізації. У контексті реалізації стратегічного курсу України на членство в ЄС це питання набуває особливого значення, оскільки безпосередньо пов'язане з упровадженням одного з фундаментальних принципів європейського права – принципу

субсидіарності. Відповідно до статті 5 Договору про Європейський Союз, здійснення публічних повноважень має відбуватися на тому рівні управління, який є найбільш ефективним і найбільш наближеним до громадянина. Саме тому подальша конституційна реформа повинна забезпечити остаточне нормативне закріплення сучасної моделі місцевого самоврядування, яка відповідатиме як положенням Європейської хартії місцевого самоврядування, так і стандартам багаторівневого врядування, що функціонують у державах-членах ЄС.

У цьому контексті конституційна реформа має бути спрямована на посилення фінансової автономії територіальних громад, удосконалення механізмів локальної демократії, розширення власних і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування, конституційне закріплення сучасних форм електронної демократії та цифрового врядування, а також чітке розмежування компетенції між органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Важливим завданням є формування дієвого механізму державного нагляду за законністю діяльності органів місцевого самоврядування, який би відповідав європейським стандартам і не порушував гарантій їхньої самостійності.

Підготовка змін до Конституції України повинна здійснюватися на основі широкої професійної дискусії із залученням представників науки, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства та міжнародних експертів. Лише за таких умов можливо забезпечити високий рівень суспільної легітимності конституційної реформи та її відповідність європейським стандартам демократичного конституціоналізму. Особливого значення набуває забезпечення належного балансу між виконанням Україною зобов'язань, що випливатимуть із майбутнього членства в ЄС, та збереженням конституційної ідентичності держави. Конституційна реформа повинна забезпечити ефективне функціонування механізму взаємодії між національним правопорядком і правом ЄС, не допускаючи при цьому нівелювання фундаментальних засад українського конституційного ладу, державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичної форми правління та гарантій прав і свобод людини.

Таким чином, конституційна реформа в контексті реалізації стратегічного курсу України на європейську інтеграцію повинна розглядатися як комплексний процес модернізації національної конституційної моделі, спрямований на формування сучасного конституційно-правового регулювання, сумісного з правовим порядком ЄС. Основною метою конституційної реформи є створення передумов для повноправного членства України в ЄС, забезпечення ефективного функціонування демократичних інститутів, зміцнення принципу верховенства

права, удосконалення механізму правотворчості та правореалізації, завершення реформи децентралізації й інтеграція України до єдиного європейського правового простору із збереженням власної конституційної ідентичності.

Література:

1. Колодій А. М., Тернавська В. М., Колодій О. А. Модернізація Конституції України – головний напрям правотворчої діяльності в умовах післявоєнного відновлення. *Нове українське право*. 2024. Вип. 1. С. 83–92. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2024.1.10>
2. Волохов О. С. Євроінтеграційні процеси в Україні як фактор модернізації механізму правореалізації. *Альманах права*. 2026. Вип. 17. С. 265–272. DOI: <https://doi.org/10.33663/2524-017X-2026-17-265-272>
3. Константин О. В. Внесення змін до Конституції при вступі України до Європейського Союзу. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 14–19. DOI: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.3.2>

ПРАВОВА ПОЛІТИКА ОБҐРУНТОВАНИХ ОБМЕЖЕНЬ У ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД ДЕОКУПАЦІЇ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Гриняк А. Б.,

доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік)

Національної академії правових наук України,

заслужений юрист України,

головний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Повномасштабна війна російської федерації проти України актуалізувала питання правового забезпечення повоєнного відновлення держави та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Однією із ключових складових цього процесу стане формування ефективної правової політики перехідного періоду, яка має забезпечити відновлення конституційного правопорядку, легітимної публічної влади, довіри до державних інститутів та належний рівень національної безпеки.

Після деокупації окремих територій Україна зіткнеться із комплексом проблем, пов'язаних із тривалим функціонуванням незаконних органів влади, зміною інформаційного, мовного, освітнього та культурного середовища, трансформацією правосвідомості населення

та руйнуванням зв'язків із державою Україна. За таких умов застосування загального правового режиму без урахування особливостей перехідного періоду може виявитися недостатнім для ефективного відновлення державності.

Саме тому актуальним є формування правової політики обґрунтованих обмежень, яка повинна поєднувати вимоги верховенства права, демократичної держави та необхідність гарантування безпеки суспільства. Такі обмеження не можуть розглядатися як різновид покарання населення деокупованих територій. Їх призначення полягає у забезпеченні стабільності державного управління, захисті конституційного ладу та створенні умов для поступової реінтеграції громадян до єдиного політико-правового простору України.

Правова політика у сфері деокупації повинна базуватися на загальноновизнаних принципах законності, легітимності, гуманізму, пропорційності, справедливості, правової визначеності, поєднання публічних і приватних інтересів, пріоритетності прав людини та відповідності європейським стандартам захисту прав людини. Водночас міжнародне право та практика Європейського суду з прав людини допускають можливість тимчасового обмеження окремих прав за умови, що такі заходи встановлені законом, переслідують легітимну мету, є необхідними у демократичному суспільстві та відповідають принципу пропорційності.

У цьому контексті під обґрунтованими обмеженнями у державно-політичному устрої деокупованих територій доцільно розуміти комплекс тимчасових адміністративних, організаційних, соціально-культурних і політико-правових заходів, спрямованих на відновлення легітимної влади України, стабілізацію правопорядку, забезпечення безпеки держави та створення умов для поступової реінтеграції населення після завершення окупації. Такі заходи мають застосовуватися виключно у межах діючого законодавства та з урахуванням особливостей конкретної території.

Враховуючи специфіку тривалої окупації окремих територій, можна виділити декілька напрямів можливих тимчасових обмежень.

По-перше, це обмеження щодо зайняття окремих посад в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Такі заходи можуть бути пов'язані із необхідністю перевірки доброчесності кандидатів, оцінкою їх діяльності під час окупації, підтвердженням рівня знань законодавства України та проходженням відповідної професійної підготовки.

По-друге, окремої уваги потребує освітньо-культурна сфера. Тривале перебування населення під впливом окупаційної влади обумовлює необхідність підтвердження професійної придатності працівників

освіти, культури та інших сфер, що безпосередньо формують суспільну свідомість, із одночасним забезпеченням можливостей для перепідготовки та професійної адаптації.

По-третє, окремої уваги потребує питання тимчасового обмеження реалізації окремих виборчих прав до завершення процесів реінтеграції, формування повноцінного громадянського суспільства та відновлення демократичної політичної конкуренції.

По-четверте, окремим напрямом може виступати встановлення спеціального порядку володіння зброєю з огляду на високий рівень мілітаризації окупованих територій та необхідність забезпечення громадської безпеки.

Разом із тим, будь-які обмеження повинні мати виключно тимчасовий характер. Вони не можуть застосовуватися автоматично до всіх жителів деокупованих територій, а повинні ґрунтуватися на індивідуальному підході, чітких законодавчих критеріях, ефективному судовому контролю та можливості оскарження прийнятих рішень. Лише за таких умов буде забезпечено баланс між інтересами національної безпеки та гарантіями прав людини.

Правова політика деокупації має стати складовою ширшої державної стратегії повоєнного відновлення України. Вона повинна поєднати інструменти перехідного правосуддя, механізми люстраційного та безпекового контролю, заходи соціальної адаптації населення, відновлення місцевого самоврядування, модернізацію державного управління та впровадження європейських стандартів функціонування публічної влади.

Отже, запровадження обґрунтованих обмежень у державно-політичному устрої деокупованих територій є одним із можливих інструментів забезпечення успішної реінтеграції України після завершення війни. Їх застосування повинно відповідати принципам верховенства права, законності, пропорційності та поваги до прав людини. Лише за умови комплексного нормативного врегулювання, чіткого визначення строків дії та ефективного механізму контролю такі обмеження можуть сприяти відновленню легітимної державної влади, зміцненню національної безпеки та успішному повоєнному розвитку України.

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ ТА ҐРУНТІВ УКРАЇНИ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ, В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Грузенський В. В.,

*аспірант кафедри кримінального та адміністративного права,
Академії адвокатури України
м. Київ, Україна*

Відновлення земель та ґрунтів України, пошкоджених унаслідок збройної агресії Російської Федерації, виходить за межі суто земельного, екологічного чи аграрного регулювання. Конституційний вимір цього процесу проявляється у зв'язку з охороною землі як основного національного багатства, екологічною безпекою, правом людини на безпечне довкілля та стратегічним курсом України на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Збройна агресія спричинила шкоду земельним ресурсам, яку складно звести до звичайного антропогенного впливу. Йдеться про мінування територій, забруднення ґрунтів залишками боєприпасів, важкими металами, паливно-мастильними матеріалами, продуктами згоряння, будівельними відходами, руйнування родючого шару ґрунту внаслідок вибухів, облаштування фортифікаційних споруд, пересування та розміщення військової техніки. За таких умов земля виступає не лише об'єктом правової охорони, а й матеріальною основою післявоєнного відновлення держави.

Конституційна аргументація у цій сфері насамперед спирається на ст. 14 Конституції України, відповідно до якої «земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави» [3]. Це положення має не лише декларативний, а й програмний зміст: воно не зводиться до загального проголошення цінності землі, а покладає на державу обов'язок створити такий правовий механізм, який забезпечуватиме не лише раціональне використання земель, а й їх реальне відновлення після шкоди, заподіяної воєнними діями. Не менш важливим є положення ст. 16 Конституції України, де забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України визначено обов'язком держави [3]. Під час війни ця норма перестає бути лише загальним екологічним орієнтиром і безпосередньо пов'язується з відновленням пошкоджених територій. Вона вимагає переходу від фрагментарного реагування на окремі випадки забруднення до формування системної політики щодо таких територій. Така політика має включати розмінування, екологічне

обстеження, фіксацію шкоди, очищення забруднених ділянок, рекультивацію, моніторинг стану ґрунтів і повернення земель у безпечне використання.

Ст. 50 Основного Закону переносить питання відновлення земель у площину прав людини, оскільки гарантує кожному «право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [3]. Якщо земельна ділянка внаслідок бойових дій є замінованою, забрудненою або непридатною для безпечного проживання чи господарської діяльності, йдеться вже не тільки про екологічний контроль, а про реальну можливість людини жити, працювати й вести господарську діяльність у безпечному середовищі. Тому відновлення земель і ґрунтів має бути пов'язане з доступом громадян до екологічної інформації, участю територіальних громад у прийнятті рішень та прозорістю даних про стан забруднених територій.

Ст. 66 Конституції України закріплює обов'язок кожного «не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки» [3]. У післявоєнний період це положення може бути використане як конституційна опора для поєднання внутрішніх процедур оцінки шкоди з міжнародними механізмами компенсації збитків, завданих Російською Федерацією. Водночас компенсаційна складова не повинна замінювати відновлювальну. Розрахунок збитків необхідний, однак він має завершуватися не лише фінансовою вимогою, а й поверненням земель та ґрунтів у безпечний стан. У науковій літературі вже зверталася увага на те, що кошти, які надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва, мають використовуватися не формально, а з урахуванням реальних потреб охорони й відновлення земель [1].

Для розвитку спеціального режиму післявоєнного відновлення важливою залишається категорія охорони земель, закріплена у Земельному кодексі України. Відповідно до ст. 162 ЗК України охорона земель визначається як «система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського і лісгосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісгосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення» [2]. Таке визначення задає загальну правову основу, проте не охоплює всієї специфіки шкоди, спричиненої бойовими діями. Воєнні

дії спричинили такі ушкодження земель, які не завжди повністю охоплюються традиційними категоріями забруднення, засмічення чи нерационального використання.

У національному законодавстві варто чіткіше розвести три пов'язані, але різні за призначенням категорії: охорону земель, оцінку завданої шкоди та відновлення земель і ґрунтів. Охорона земель спрямована на запобігання порушенням і збереження земельних ресурсів. Оцінка шкоди дозволяє юридично зафіксувати наслідки воєнного впливу та визначити розмір збитків. Відновлення має охоплювати практичні й правові дії, після яких земельна ділянка може бути безпечно використана для проживання, господарської діяльності або іншої законної мети. На рівні підзаконного регулювання ця логіка частково відображена у Методичі визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, затвердженій Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 р. № 167 [5]. У ній забруднення ґрунтів визначено як накопичення в ґрунтах речовин, які негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості, а засмічення земель – як наявність на земельній ділянці сторонніх предметів, матеріалів, відходів та/або інших речовин без відповідних дозволів. Методика важлива тим, що дає юридичний інструмент для фіксації та розрахунку шкоди, завданої землям і ґрунтам унаслідок війни. Проте сама по собі оцінка шкоди ще не забезпечує повного відновлення пошкоджених територій.

Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326, окремо виділяє шкоду, завдану земельним ресурсам, зокрема пошкодження і знищення родючого шару ґрунту, забруднення та засмічення земельних ресурсів [4]. Його значення полягає передусім у тому, що воєнна шкода земельним ресурсам включена до загальної системи визначення шкоди та збитків, завданих Україні. Для земель і ґрунтів цей механізм доцільно будувати як послідовність дій: обстеження території, встановлення характеру пошкодження, внесення інформації до відповідних реєстрів, визначення рівня небезпеки, розмінування та очищення, рекультивація, моніторинг і контроль безпечного використання.

Європейська інтеграція України підштовхує до зміни акцентів у правовому регулюванні екологічної шкоди: від її формального обліку та грошової оцінки – до усунення наслідків і повернення природних об'єктів у безпечний стан. Близький за логікою підхід закладено в Директиві 2004/35/ЄС про екологічну відповідальність, яка виходить із того, що шкода довкіллю має не лише компенсуватися, а й усуватися

відповідно до принципу «забруднювач платить» [6]. У цьому дослідженні Директива може бути використана не як прямий механізм врегулювання воєнної шкоди, а як приклад підходу, за якого екологічна шкода має завершуватися її фактичним усуненням. Фінансовий розрахунок збитків у такій системі не може бути кінцевою метою, якщо земельна ділянка фактично залишається забрудненою, небезпечною або непридатною для використання. Цей акцент посилює Регламент ЄС 2024/1991 про відновлення природи, який закріплює ширший перехід європейської екологічної політики від збереження окремих природних об'єктів до відновлення деградованих екосистем [7]. Для України це не абстрактна природоохоронна модель: забруднений або зруйнований ґрунт впливає не лише на стан довкілля, а й на можливість проживання людей, ведення сільського господарства, повернення громад на деокуповані території та відновлення місцевої економіки. Тому правовий режим земель і ґрунтів, що постраждали внаслідок збройної агресії, має поєднувати екологічну, безпекову, соціальну та аграрну складові.

Євроатлантична інтеграція виводить питання забруднених і замінованих земель у площину національної стійкості. Заміновані, забруднені або зруйновані землі створюють ризики для цивільного населення, функціонування критичної інфраструктури, місцевого самоврядування, аграрного виробництва та загальної стійкості держави. Тому правове регулювання відновлення земель та ґрунтів має бути пов'язане не тільки з екологічною політикою, а й із ширшим завданням національної безпеки. Отже, конституційний курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію має проявлятися не лише в гармонізації норм, а й у здатності держави запровадити зрозумілі процедури відновлення пошкоджених територій.

З огляду на це, законодавчі зміни мають бути спрямовані передусім на конкретизацію самого режиму відновлення земель і ґрунтів. Насамперед у земельному та екологічному законодавстві варто закріпити поняття відновлення земель і ґрунтів, пошкоджених або забруднених унаслідок збройної агресії. Окремого нормативного розмежування потребують фіксація шкоди, розрахунок збитків, компенсація та фактичне відновлення земельної ділянки, оскільки ці елементи мають різне правове призначення. Окремим інструментом може стати спеціальний реєстр земель, що потребують післявоєнного екологічного відновлення. Водночас участь територіальних громад не повинна обмежуватися отриманням інформації про стан земель: громади мають бути залучені до документування шкоди, контролю за рекультивацією та оцінки безпечності подальшого використання територій. Гармонізація з правом Європейського Союзу в цій сфері має означати не лише

формальне наближення норм, а й закріплення пріоритету фактичного відновлення земель над самим розрахунком збитків.

Отже, Конституція України задає нормативну основу для формування спеціального законодавства про відновлення земель та ґрунтів, що постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Її положення про землю як основне національне багатство, обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку, право кожного на безпечне довкілля та обов'язок відшкодовувати шкоду, заподіяну природі, дозволяють обґрунтувати відновлення земель і ґрунтів як самостійний напрям післявоєнної правової політики. Стратегічний розвиток законодавства України в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції має бути спрямований на перехід від простої фіксації воєнної екологічної шкоди до процедур, які завершуються фактичним поверненням земель і ґрунтів у безпечний стан і забезпечують їх подальше використання в інтересах людини, громади й держави.

Література:

1. Горбайчук Л. В., Габрелян А. Ю. Проблемні питання використання коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва. *«Правові системи»*. Науково-практичний електронний журнал, 2018. № 1/2. С. 301–312.

2. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2002. № 3–4. Ст. 27

3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996. № 30. Ст. 141

4. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 17.06.2026)

5. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 р. № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення: 17.06.2026)

6. Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32004L0035> (дата звернення: 17.06.2026)

7. Regulation (EU) 2024/1991 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2024 on nature restoration and amending Regulation (EU) 2022/869. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1991> (дата звернення: 17.06.2026).

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ГАЛУЗІ НАУКИ ТА ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Гусар О. А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Забезпечення конкурентоспроможності національної галузі науки та освіти закладені у фундаментальних імперативах Конституції України як Основного Закону та формуються сукупністю взаємопов'язаних конституційних принципів, які визначають зміст державної політики у відповідних галузях. Йдеться про положення статті 3 Конституції України [1], відповідно до яких людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Реалізація цього конституційного положення безпосередньо пов'язана із забезпеченням доступної та якісної освіти, розвитком науки, створенням умов для професійного зростання особи та формування її інтелектуального потенціалу.

Стаття 26 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 р. зазначає, що освіта має бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав і основних свобод [2]. Так, конституційне право на освіту (ст. 53 Конституції України) одночасно виступає і механізмом, який забезпечує можливості повноцінної реалізації права на життя у взаємозв'язку з правом на повагу до його гідності (ч. 1 ст. 27 та ч. 1 ст. 28 Конституції України), права на вільний розвиток людини (ч. 3 ст. 10 Конституції України), свободи творчості (ч. 1, 2 ст. 54 Конституції України), прав у сфері культури (ст. 54 Конституції України), права на інформацію (ст. 32 Конституції України) [1].

Право на освіту, гарантоване статтею 53 Конституції України [1], є одним із базових соціальних прав людини, реалізація якого створює необхідні передумови для розвитку особистості, професійної самореалізації та підвищення конкурентоспроможності громадян на національному й міжнародному ринку праці. Водночас сучасне розуміння цього права значно ширше за забезпечення доступу до освітніх послуг. Воно охоплює створення державою умов для здобуття освіти, що відповідає сучасним міжнародним стандартам якості, академічної доброчесності, інноваційності та міждисциплінарності.

Закріплення європейського та євроатлантичного курсу України на конституційному рівні стало визначальним етапом формування сучасної державної політики у сфері науки та освіти. Внесення у 2019 році змін до Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі зумовило необхідність адаптації національного законодавства до європейських стандартів, у тому числі у сфері освіти, науки та інноваційної діяльності. У цьому контексті забезпечення конкурентоспроможності науки й освіти набуває не лише внутрішньодержавного, а й загальноєвропейського значення, оскільки визначає спроможність України інтегруватися до спільного освітнього та дослідницького простору Європейського Союзу.

Конституційні положення отримали подальший розвиток у законах України «Про освіту» [3], «Про вищу освіту» [4] та «Про наукову і науково-технічну діяльність» [5], які закріплюють принципи якості освіти, академічної свободи, автономії закладів вищої освіти, інтеграції освіти, науки та інноваційної діяльності, міжнародного співробітництва, відкритості та академічної мобільності. Незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, що закріплена на конституційному рівні, зобов'язує органи влади реформувати освітню та наукову сфери відповідно до стандартів ЄС. Враховуючи інтенсифікацією євроінтеграційних процесів та адаптацію національного правового поля до стандартів Європейського Союзу (*acquis communautaire*), зазначені законодавчі акти формують сучасну модель правового регулювання, яка орієнтована на європейські стандарти функціонування освітньої та наукової систем з інтеграцією до Європейського простору вищої освіти (ЕНЕА) та Європейського дослідницького простору (ERA).

Конституція України також гарантує свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, авторських прав та моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (стаття 54 Конституції України) [1]. Зазначене положення має принципове

значення для розвитку конкурентоспроможної науки, оскільки створює конституційні гарантії свободи дослідницької діяльності, розвитку інновацій та інтеграції українських учених до міжнародного наукового співтовариства. Це є прямою передумовою для розвитку академічної свободи за європейським зразком (принципи академічної свободи закріплено Законом України «Про вищу освіту») [4].

Дійсно, сучасна наукова діяльність дедалі більше набуває міжнародного характеру, оскільки ґрунтується на відкритості наукових досліджень, міжнародній співпраці, академічній мобільності, спільному використанні дослідницької інфраструктури та обміні знаннями, що відповідає сучасним європейським підходам до розвитку науки та Угоді про асоціацію [6]. Отже, конституційні гарантії свободи наукової творчості повинні розглядатися не лише як індивідуальне право науковця, а і як одна з передумов інтеграції України до Європейського дослідницького простору.

Європейська інтеграція у сфері науки та освіти не обмежується гармонізацією законодавства. Вона передбачає впровадження нової моделі управління, заснованої на принципах академічної свободи, університетської автономії, доброчесності, відкритості науки, рівного доступу до якісної освіти, міжнародної співпраці та інституційної відповідальності. Саме ці принципи сьогодні визначають конкурентоспроможність європейських університетів і наукових центрів та поступово імплементуються в українське законодавство.

Важливим елементом інтеграційних процесів є участь України у Болонському процесі, який спрямований на формування Європейського простору вищої освіти. Запровадження трирівневої системи вищої освіти, Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи (ECTS), механізмів забезпечення якості освіти, взаємного визнання кваліфікацій та академічної мобільності створило передумови для підвищення конкурентоспроможності українських закладів вищої освіти. Разом із тим сучасний етап розвитку Болонського процесу акцентує увагу не лише на уніфікації освітніх процедур, а й на формуванні університетів як центрів інновацій, досліджень та суспільного розвитку. «У конституційному вимірі автономія закладу вищої освіти співвідноситься зі свободою наукової творчості, передбаченою статтею 54 Конституції України [7]».

Інтеграція України до Європейського дослідницького простору (European Research Area) передбачає створення єдиного ринку знань, технологій та інновацій. Основними принципами функціонування цього простору є свобода наукових досліджень, відкритий доступ до результатів наукової діяльності, ефективне використання дослідницької інфраструктури, розвиток міжнародної наукової співпраці, підтримка

молодих учених та забезпечення гендерної рівності у сфері науки. Для України участь у Європейському дослідницькому просторі відкриває можливості інтеграції національної науки до європейських дослідницьких мереж, підвищення якості наукових досліджень та залучення міжнародних ресурсів для розвитку наукової інфраструктури.

Практичним механізмом реалізації цих завдань є участь України у Рамковій програмі Європейського Союзу Horizon Europe [8], яка є найбільшою програмою фінансування досліджень та інновацій у Європі. Участь українських університетів, наукових установ і дослідницьких колективів у міжнародних консорціумах сприяє впровадженню сучасних підходів до організації наукової діяльності, розвитку міжнародного партнерства, трансферу технологій та комерціалізації результатів наукових досліджень.

Наразі у сучасному світі рівень конкурентоспроможності держави дедалі більше визначається не обсягом природних ресурсів, а здатністю створювати нові знання, трансформувати їх у технології, забезпечувати високий рівень професійної підготовки людського капіталу та швидко впроваджувати результати наукових досліджень у виробництво й сферу публічного управління.

Отже, конституційні норми та гарантії розвитку науки й освіти набувають не лише соціального, а й стратегічного значення для забезпечення економічної безпеки держави, її інноваційного розвитку та міжнародної конкурентоспроможності. Для України гарантії також мають особливе значення в умовах післявоєнного відновлення країни, оскільки створюють можливості для впровадження інноваційних рішень у сфері цифрової трансформації, енергетики, медицини, екології, транспорту, оборонних технологій та державного управління.

Конституціоналізація конкурентоспроможності галузі науки та освіти свідчить про трансформацію їх із галузевих напрямів державної політики у стратегічний інструмент забезпечення європейської інтеграції, інноваційного розвитку, національної стійкості та повоєнного відновлення України. За таких умов конституційна цінність полягає в забезпеченні конкурентоспроможності наукової та освітньої галузі, реалізація якої визначає ефективність виконання державою її основоположних функцій.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> (дата звернення: 20.06.2026).

2. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 20.06.2026).

3. Про освіту: Закон України від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.06.2026).

4. Про вищу освіту: Закон України від 01 лип. 2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 20.06.2026).

5. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листоп. 2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 20.06.2026).

6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейський Союз, Європейське співтовариство з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Законом України від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 20.06.2026).

7. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками) 4.4.13. Свобода творчості. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4413-svoboda-tvorchosti> (дата звернення: 20.06.2026).

8. Regulation (EU) 2021/695 of the European Parliament and of the Council of 28 April 2021 establishing Horizon Europe – the Framework Programme for Research and Innovation, laying down its rules for participation and dissemination, and repealing Regulations (EU) No 1290/2013 and (EU) No 1291/2013. Official Journal of the European Union. 2021. L 170. P. 1–68.

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА З УРАХУВАННЯМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

Зал Д. О.,

*аспірант кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності*

*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Актуальність удосконалення адміністративно-правового забезпечення профілактики корупційних правопорушень у діяльності юридичних осіб публічного права визначається необхідністю переходу від переважно реактивної моделі протидії корупції до системи раннього виявлення та нейтралізації чинників, які сприяють виникненню відповідних правопорушень.

У міжнародній практиці результативність антикорупційної політики пов'язується з дотриманням принципів верховенства права, доброчесності, підзвітності та інституційної незалежності органів, уповноважених здійснювати протидію корупції [1, с. 48]. Реалізація цих принципів передбачає не тільки наявність спеціалізованих органів та юридичних заборон, а й формування внутрішніх організаційних механізмів, здатних своєчасно виявляти корупціогенні чинники, контролювати виконання антикорупційних обов'язків і забезпечувати відповідальність за управлінську бездіяльність.

Ефективність антикорупційної політики не може визначатися виключно кількістю прийнятих нормативно-правових актів або результатами діяльності спеціалізованих органів. Вона залежить від поєднання належного правового регулювання, інституційної спроможності, громадського моніторингу та утвердження доброчесності як базової цінності публічної служби [2, с. 6]. Тому вдосконалення законодавства має бути спрямоване не лише на встановлення нових обов'язків, а й на забезпечення їх практичного виконання у діяльності конкретних юридичних осіб публічного права.

Водночас досвід європейських держав свідчить про доцільність комплексного підходу, який поєднує репресивні та превентивні засоби, передбачає спеціалізацію відповідальних підрозділів і залучення фахівців різного профілю для аналізу складних управлінських та фінансових процесів [3, с. 67]. Такий підхід підтверджує, що виявлення корупційних проявів потребує не тільки правової оцінки вже вчинених діянь, а й професійного аналізу процедур, фінансових операцій,

розподілу повноважень, закупівель, управління майном та інших сфер підвищеної корупційної вразливості.

Незважаючи на наявність в Україні розгалуженого антикорупційного законодавства, чинна модель профілактики корупційних правопорушень у діяльності юридичних осіб публічного права залишається фрагментарною. Антикорупційна діяльність юридичних осіб публічного права нерідко зводиться до затвердження документів, проведення навчальних заходів, підготовки звітів або формального визначення відповідальних осіб. Водночас фактичні недоліки кадрових, закупівельних, майнових, договірних і контрольних процедур можуть залишатися незмінними. Відсутність чітко визначених обов'язків щодо усунення причин і умов корупційної вразливості, а також відповідальності за їх невиконання знижує результативність усієї системи профілактики.

З огляду на це вдосконалення адміністративно-правового забезпечення профілактики корупційних правопорушень юридичних осіб публічного права має здійснюватися шляхом взаємопов'язаних змін до Закону України «Про запобігання корупції» та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Такі зміни повинні стосуватися понятійного апарату, правового статусу юридичних осіб публічного права, змісту антикорупційних програм, відповідальності за невиконання профілактичних заходів, гарантій захисту викривачів та цифрових механізмів подання повідомлень.

Однією з основних проблем чинного законодавства є відсутність цілісного визначення профілактики корупційних правопорушень. Закон України «Про запобігання корупції» регламентує окремі інструменти запобігання та виявлення корупції, однак не визначає співвідношення між виявленням, мінімізацією та усуненням корупційних ризиків. Унаслідок цього профілактична діяльність часто оцінюється за формальними ознаками – наявністю антикорупційної програми, уповноваженої особи або каналів повідомлення, а не за фактичними результатами їх функціонування.

У зв'язку з цим статтю 1 Закону України «Про запобігання корупції» доцільно доповнити поняттям профілактики корупційних правопорушень як системи правових, організаційних, контрольних, аналітичних та інформаційних заходів, спрямованих на недопущення таких правопорушень шляхом своєчасного виявлення, мінімізації та усунення корупційних ризиків, причин і умов, що можуть сприяти їх вчиненню. Це дозволить розглядати профілактику як послідовний адміністративно-правовий процес, який завершується не фіксацією ризику, а зміною дефектної процедури, обмеженням дискреції, перерозподілом повноважень або посиленням контролю.

Наступним напрямом має стати закріплення у Законі України «Про запобігання корупції» спеціального профілактичного обов'язку юридичних осіб публічного права. Такий обов'язок повинен охоплювати періодичне оцінювання ризиків у кадрових, закупівельних, майнових, договірних і контрольних процедурах, що сприятиме подоланню фрагментарності чинного регулювання.

Реалізація профілактичних обов'язків потребує належного адміністративно-деліктного забезпечення. КУпАП доцільно доповнити спеціальним складом правопорушення, який охоплюватиме неприйняття, несвоєчасне прийняття або невиконання антикорупційної програми, невжиття заходів щодо виявлення, мінімізації та усунення корупційних ризиків, а також незабезпечення функціонування каналів повідомлення.

Паралельно статтю 188-46 КУпАП доцільно доповнити положеннями про відповідальність за ненадання НАЗК документів та інформації щодо фактичного виконання антикорупційної програми, оцінювання ризиків, реалізації заходів мінімізації та реагування на повідомлення викривачів. Це дозволить контролювати не лише наявність документів, а й реальне виконання передбачених ними заходів.

Окремий блок змін має стосуватися інституту викривачів. Чинне визначення викривача доцільно поширити на осіб, які повідомляють не тільки про можливі корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, а й про корупційні ризики, дефекти процедур, причини та умови, що можуть сприяти їх вчиненню. У Законі України «Про запобігання корупції» також доцільно визначити статус особи, яка сприяє викривачу, та поширити на неї відповідні гарантії захисту. Такі особи можуть надавати правову, експертну, інформаційну, технічну або організаційну допомогу, сприяти збереженню доказів та підготовці повідомлення. Відсутність спеціального захисту створює ризик тиску не лише на викривача, а й на осіб, які забезпечують практичну реалізацію його права на повідомлення. Статтю 53-4 Закону України «Про запобігання корупції» необхідно доповнити конкретизованим переліком прихованих негативних заходів впливу. Адміністративно-деліктний захист викривачів також потребує розширення. Статтю 172-8 КУпАП доцільно поширити на незаконне розголошення інформації про осіб, які сприяють викривачам, та інших пов'язаних із ними осіб. Крім того, необхідно встановити окрему відповідальність за перешкоджання поданню повідомлення, невжиття заходів захисту, ігнорування повідомлення та застосування прямих або прихованих негативних заходів. Відповідні повноваження щодо складання протоколів доцільно надати посадовим особам НАЗК шляхом внесення змін до статті 255 КУпАП.

Важливим напрямом залишається удосконалення Єдиного порталу повідомлень викривачів. Електронна форма повинна дозволяти особі викласти фактичні обставини без обов'язкового самостійного визначення правової кваліфікації. Доцільно передбачити вільне поле для опису ситуації, можливість додавання документів, зрозумілі роз'яснення та окрему категорію для повідомлень про корупційний ризик або дефект процедури. Помилкове визначення виду повідомлення чи компетентного органу не повинно бути підставою для відмови в його прийнятті. Первинна кваліфікація та спрямування за належністю мають здійснюватися уповноваженим суб'єктом.

Удосконалення профілактики корупційних правопорушень у діяльності юридичних осіб публічного права має здійснюватися з урахуванням європейських підходів до прозорості, підзвітності, доброчесності, ризик-орієнтованого управління та невідворотності відповідальності. Запропоновані зміни до Закону України «Про запобігання корупції» та КУпАП спрямовані на формування цілісної моделі, у межах якої профілактика охоплюватиме не лише виявлення ризику, а й обов'язкове вжиття заходів щодо його мінімізації та усунення.

Література:

1. Холодюк М. Державна політика у сфері протидії корупції в Україні. *Інноваційна наука: пошук відповідей на виклики сучасності* : збірник наукових праць з матеріалами VI Міжнародної наукової конференції, м. Чернівці, 15 травня 2026 р. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп», 2026. С. 48–50.

2. Любохинець Л., Танасієнко Н., Поплавська О. Доброчесність та запобігання корупції в Україні: сучасні виклики та перспективи вирішення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2026. № 40 (68). С. 4–11. DOI: [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2026-40\(68\)-4-11](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2026-40(68)-4-11). (дата звернення 08.06.2026 р.)

3. Кравчук А. Міжнародний досвід боротьби з економічною злочинністю: можливості адаптації в Україні. *Innovations in Science: From Theoretical Foundations to Practical Impact : Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Conference, Antwerp, Belgium, January 5–7, 2026. European Open Science Space*, 2026. С. 67–70. URL: https://www.eoss-conf.com/wp-content/uploads/2026/01/Antwerp_Belgium_05.12.25.pdf#page=68 (дата звернення 08.06.2026 р.)

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Калюга К. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри кримінального права, процесу
та криміналістики*

*Інституту економіки та права Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України актуалізувала необхідність переосмислення ролі Конституції України як фундаментальної основи розвитку національного законодавства у сфері документування та розслідування воєнних злочинів. Закріплені в Основному Законі принципи верховенства права, пріоритету прав і свобод людини, справедливості, доступу до правосуддя та невідворотності юридичної відповідальності визначають стратегічні орієнтири формування державної політики у сфері протидії найтяжчим порушенням міжнародного гуманітарного права. В умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України особливого значення набуває адаптація національного законодавства до європейських і міжнародних стандартів доказування, документування та кримінального переслідування осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів. За таких умов ефективна фіксація доказової інформації воєнних злочинів виступає не лише процесуальним інструментом кримінального провадження, а й важливим механізмом реалізації конституційного обов'язку держави щодо захисту прав людини, забезпечення справедливості та відновлення порушеного правопорядку. Саме тому питання конституційних засад документування та розслідування воєнних злочинів набувають особливого значення в контексті стратегічного розвитку законодавства України та його адаптації до правових стандартів Європейського Союзу.

Одним із ключових напрямів реалізації конституційного обов'язку держави щодо захисту прав людини та забезпечення справедливості є ефективний збір доказів і розслідування воєнних злочинів. Конституція України закріплює людину, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3), а також проголошує принцип верховенства права (ст. 8), який виступає фундаментом діяльності органів державної влади у сфері кримінальної юстиції. Зазначені конституційні положення формують правову основу для створення дієвого механізму виявлення, фіксації, дослідження

та оцінки доказів у провадженнях щодо порушень законів і звичаїв війни. Водночас стаття 55 Конституції гарантує кожному право на судовий захист, що в умовах збройного конфлікту передбачає обов'язок держави забезпечити ефективне розслідування воєнних злочинів, належне документування фактів їх вчинення та встановлення винних осіб. В умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України особливого значення набуває гармонізація національного законодавства із практикою Європейського суду з прав людини, положеннями міжнародного гуманітарного права та стандартами Міжнародного кримінального суду. Сучасна практика встановлення обставин воєнних злочинів демонструє, що ефективність доказування значною мірою залежить від своєчасного використання як традиційних процесуальних засобів, так і новітніх цифрових інструментів, включаючи супутникові знімки, геопросторовий аналіз, цифрові докази та результати OSINT-досліджень. Саме тому подальший розвиток законодавства України у сфері документування та розслідування воєнних злочинів має здійснюватися на основі конституційних принципів верховенства права, правової визначеності, поваги до прав людини та невідворотності відповідальності, що є необхідною передумовою інтеграції України до європейського правового простору [7–10].

Практика розслідування воєнних злочинів в Україні засвідчила наявність низки об'єктивних труднощів, пов'язаних із забезпеченням доказової інформації в умовах активних бойових дій та тимчасової окупації окремих територій. Однією з основних проблем є обмежений або повністю відсутній доступ до місць вчинення злочинів, що унеможливорює своєчасне проведення оглядів, фіксацію слідової картини та вилучення речових доказів. У таких умовах особливого значення набуває використання альтернативних джерел доказової інформації, зокрема супутникових знімків, матеріалів відеофіксації, цифрових даних та результатів OSINT-досліджень. Показовим прикладом є документування воєнних злочинів, вчинених під час окупації міста Буча Київської області у 2022 році. Після звільнення території було виявлено численні факти вбивств цивільного населення, незаконного позбавлення волі та жорстокого поводження з мирними мешканцями. Важливе значення для встановлення обставин подій мали супутникові знімки компанії Maxar Technologies, які підтвердили наявність тіл загиблих на вулицях міста ще в період його окупації. Саме використання супутникових знімків дозволило спростувати поширювані російською стороною твердження про інсценування подій після деокупації міста. Поєднання результатів огляду місця події, свідчень очевидців, відеозаписів та супутникових даних дозволило забезпечити належне документування фактів порушення міжнародного

гуманітарного права та сформувати доказову базу для подальших кримінальних проваджень. Не менш складною є ситуація щодо кримінального переслідування винних осіб у воєнних злочинах на тимчасово окупованих територіях. Зокрема, під час облоги Маріуполя у 2022 році значна частина місць можливого вчинення воєнних злочинів залишалася недоступною для українських правоохоронних органів та міжнародних експертів. Масштабні руйнування цивільної інфраструктури, блокування гуманітарних коридорів та тривала окупація міста суттєво ускладнили збір доказів. У зв'язку з цим особливого значення набули дистанційні методи збору доказів, включаючи аналіз супутникових знімків, геопросторове моделювання, цифрову фіксацію наслідків обстрілів та збір інформації з відкритих джерел. Зазначені приклади свідчать про необхідність подальшого вдосконалення національного законодавства щодо використання цифрових доказів і результатів OSINT-досліджень, а також гармонізації відповідних процедур із європейськими та міжнародними стандартами доказування [1; 4–6].

Важливим орієнтиром для вдосконалення національного законодавства у сфері документування та розслідування воєнних злочинів виступають європейські стандарти захисту прав людини та практика міжнародного кримінального правосуддя. Зокрема, Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово наголошував, що ефективне розслідування тяжких порушень прав людини є складовою позитивних зобов'язань держави та невід'ємним елементом реалізації права на справедливий суд і права на ефективний засіб юридичного захисту. У свою чергу, діяльність Міжнародного кримінального суду демонструє зростаюче значення належного документування воєнних злочинів, дотримання стандартів допустимості доказів та забезпечення їх достовірності. Показовим прикладом є видання Міжнародним кримінальним судом у березні 2023 року ордерів на арешт президента Російської Федерації Володимира Путіна та Уповноваженої при президентові РФ з прав дитини Марії Львової-Белової у зв'язку з підозрою у незаконній депортації та переміщенні українських дітей з окупованих територій України. Прийняття зазначеного рішення стало можливим завдяки системному збору та аналізу значного масиву доказової інформації, включаючи офіційні документи, свідчення потерпілих і свідків, цифрові матеріали, відкриті джерела інформації та результати міжнародних розслідувань. Водночас практика Міжнародного кримінального суду свідчить, що сучасні стандарти доказування дедалі більше орієнтуються на комплексне використання як традиційних, так і цифрових джерел доказів. Особливого значення набувають питання перевірки автентичності цифрової інформації,

забезпечення належного ланцюга збереження доказів (chain of custody), підтвердження походження матеріалів та їх відповідності вимогам допустимості. Саме тому подальший розвиток кримінального процесуального законодавства України має бути спрямований на нормативне врегулювання особливостей використання цифрових доказів, результатів OSINT-досліджень, супутникових даних та інших сучасних засобів документування воєнних злочинів відповідно до стандартів Європейського Союзу та Міжнародного кримінального суду [3–4; 9].

Аналіз сучасної практики документування та розслідування воєнних злочинів свідчить про необхідність подальшого вдосконалення національного законодавства з урахуванням конституційних принципів верховенства права та міжнародних стандартів правосуддя. Насамперед потребують нормативного врегулювання питання використання цифрових доказів у кримінальному провадженні, оскільки чинне законодавство не повною мірою враховує особливості застосування супутникових знімків, матеріалів дистанційного моніторингу, результатів OSINT-досліджень та інших сучасних джерел доказової інформації під час розслідування воєнних злочинів. Важливим напрямом розвитку законодавства є також удосконалення процедур міжнародного співробітництва між правоохоронними органами України, Міжнародним кримінальним судом, спільними слідчими групами (JIT) та компетентними органами держав-членів Європейського Союзу. Окремої уваги потребує подальша гармонізація кримінального та кримінального процесуального законодавства України з положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду, практикою Європейського суду з прав людини та сучасними стандартами міжнародного гуманітарного права. Перспективним напрямом також є створення єдиних національних стандартів документування воєнних злочинів, які б забезпечували належний рівень збору, перевірки, збереження та використання доказової інформації незалежно від складності бойової обстановки чи місця вчинення кримінального правопорушення. Доцільним видається закріплення у КПК України окремих положень щодо процесуального статусу цифрових доказів, отриманих із використанням OSINT-технологій, супутникового моніторингу та геопросторового аналізу, а також визначення спеціальних правил їх перевірки та оцінки судом. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню ефективності розслідування воєнних злочинів, зміцненню гарантій захисту прав потерпілих та подальшій інтеграції України до європейського правового простору [2–3; 7–10].

У сучасних умовах цифровізації воєнних конфліктів конституційні гарантії доступу до правосуддя фактично трансформуються у вимогу

нормативного забезпечення допустимості та належної оцінки цифрових доказів у кримінальному провадженні.

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що Конституція України виступає не лише політико-правовою основою функціонування держави, а й фундаментом формування сучасного механізму документування та розслідування воєнних злочинів. Конституційні принципи верховенства права, поваги до прав і свобод людини, доступу до правосуддя та невідворотності юридичної відповідальності визначають стратегічні напрями розвитку національного кримінального та кримінального процесуального законодавства в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України. Встановлено, що сучасні виклики, пов'язані з розслідуванням воєнних злочинів, потребують розширення нормативних можливостей використання цифрових доказів, результатів OSINT-досліджень, супутникових даних та інших сучасних засобів документування. Обґрунтовано необхідність подальшої гармонізації національного законодавства із практикою Європейського суду з прав людини, положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду та міжнародними стандартами доказування. Практика МКС демонструє, що цифрові докази поступово перетворюються на самостійне джерело встановлення фактів міжнародних злочинів, що потребує відповідної адаптації національного кримінального процесуального законодавства. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню ефективності розслідування воєнних злочинів, зміцненню гарантій захисту прав потерпілих та забезпеченню невідворотності відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права. У перспективі одним із пріоритетних напрямів розвитку законодавства України має стати формування цілісної нормативної моделі використання цифрових доказів у справах про воєнні злочини, побудованої на засадах Конституції України та стандартів міжнародного кримінального правосуддя.

Література:

1. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. New York ; Geneva : United Nations, 2022. 132 p. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf
2. European Commission. Ukraine Report 2024. Brussels : European Commission, 2024. URL: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu>
3. European Court of Human Rights. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. Right to a Fair Trial (Criminal Limb). Strasbourg : Council of Europe, 2024. URL: <https://www.echr.coe.int>

4. ICC Office of the Prosecutor. Policy on Digital Evidence. Hague : International Criminal Court, 2023. 49 p. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-policy-on-digital-evidence.pdf>

5. Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016). New York ; Geneva : United Nations, 2017. 48 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf>

6. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Killings of Civilians: Summary Executions and Attacks on Individual Civilians in Kyiv, Chernihiv, and Sumy Regions in the Context of the Russian Federation's Armed Attack against Ukraine (24 February – 6 April 2022). Geneva : OHCHR, 2022. 24 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-12/2022-12-07-OHCHR-Thematic-Report-Killings-EN.pdf>

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

8. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

9. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>

10. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

РЕФОРМА ІНСТИТУТУ СЛУЖБОВОГО ЖИТЛА В УКРАЇНІ: ВІД АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗПОДІЛУ ДО ІНСТРУМЕНТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРОВОЇ МОБІЛЬНОСТІ (ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ)

Квасніцька О. О.,

доктор філософії, доцент,

доцент кафедри господарського права і процесу

Національний університет «Одеська юридична академія»

м. Одеса, Україна

Відзначення 30-річчя Конституції України актуалізує потребу доктринального переосмислення механізмів забезпечення соціально-економічних прав громадян, зокрема права на житло, регламентованого статтею 47 Основного Закону. Ця стаття проголошує: «Кожен має право на житло. Держава створює умови...». Протягом тривалого часу механізми реалізації цього права в Україні функціонували в лещатах

радянської правової доктрини, яка розглядала житловий ресурс не як об'єкт цивільного обороту чи інструмент ефективного публічного управління, а як об'єкт адміністративного розподілу.

Сьогодні проблема регулювання службового житла в Україні є одним із найбільш складних системних викликів у сфері публічного управління та містобудування, які масштабувались у зв'язку з війною за незалежність та актуалізувалися з огляду на імплементацію євро-інтеграційних реформ. Системний конфлікт зумовлений глибокою невідповідністю між радянською архітектурою інституту службового житла та сучасними вимогами ринкової економіки. Розглядаючи цю проблему з точки зору права, муніципального управління та урбаністики, слід виділити три ключові інституційні кризи, які роками руйнували систему.

По-перше, це пов'язано з кризою правого регулювання, оскільки інститут службового житла тривалий час регулювався нормами Житлового кодексу України (зокрема главою з “Користування службовими житловими приміщеннями”) та архаїчними підзаконними актами. Цей правовий масив абсолютно не відповідав сучасним принципам економічного права, майнових відносин та стандартам Організації економічного співробітництва та розвитку (*Organisation for Economic Co-operation and Development*), щодо управління публічними активами, а правовий вакуум заповнювався суперечливою судовою практикою.

По-друге, службове житло перетворилося на інструмент для прихованого відчуження державного або муніципального майна. Більшість службових квартир, що надавалися до 2020 року, були успішно приватизовані, що призвело до постійного скорочення фонду громади, й на сьогодні лише 11% усіх територіальних громад в Україні взагалі мають на своєму балансі об'єкти соціального житла. Інші 89% не мають жодного квадратного метра у відповідному статусі [1, с. 48, 50]. Ситуація зі службовим житлом де-факто прихована, що вказує на безповоротні втрати активів, які мали б працювати на залучення нових кадрів.

По-третє, блокування житлового фонду (через неможливість виселення після втрати посади) та відсутність будівництва нового соціального/ службового житла перетворили користування службовим житлом на позиттєве. Це створило гострий дефіцит фонду для ревакації чи залучення критично необхідних громадам спеціалістів (лікарів, освітян, інженерів).

Вирішення зазначених інституційних криз розпочалося з прийняттям 13 січня 2026 року рамкового Закону “Про основні засади житлової політики”. Він утвердив нову філософію житлової політики, що базується на економічних спроможностях держави, прозорості та

громадській участі, свободі вибору, справедливості та рівному доступі до житла, стратегічному плануванні, соціальній інтеграції та економічній ефективності [2, с. 8]. Відтепер службове житло – це фундаментальна життєва потреба і прозора інвестиція держави/громади у свій людський капітал.

У цьому контексті особливої уваги потребує спростування хибного та поширеного стереотипу в публічному управлінні про те, що службове житло є різновидом «соціальної послуги». З точки зору права, соціальна послуга – це інструмент соціального захисту, спрямований на подолання складних життєвих обставин вразливих категорій населення (малозабезпечених, осіб з інвалідністю тощо). Натомість надання службового житла лікарю, судді чи військовослужбовцю не має на меті благодійність чи соціальний порятунок. Це інструмент HR-менеджменту держави, умова забезпечення виконання публічних функцій. Коли держава чи громада надає квартиру хірургу, вона забезпечує право тисяч інших громадян на охорону здоров'я.

Плутанина понять виникла через лінгвістичний дисонанс у перекладі європейського терміну *Services of General Economic Interest (SGEI)* – «Послуги загального економічного інтересу». Попри наявність слова «послуга», у європейській доктрині це означає виконання державою функції із забезпечення фундаментального суспільного блага для стабільної роботи економіки. Суди ЄС чітко постановили, що держави-члени зобов'язані обмежувати обсяг або «периметр» SGEI виключно тим, що є пропорційним та обґрунтованим потребам суспільства [3, С. 13]. Тому службове житло в концепції SGEI – це економічно обґрунтована інвестиція в публічний сервіс, а не дотація.

На тлі викликів повномасштабної війни застосування концепції SGEI дозволить Україні переглянути політику міського планування, публічного управління адже Європейські житлові стратегії давно відійшли від практики адміністративної «роздачі» квадратних метрів.

Французька модель (*Logement de fonction ma Action Logement*) побудована на синергії державного та приватного секторів. Певні категорії держслужбовців (військові, жандарми, судді, префекти) отримують *logement de fonction* – службове житло виключно на час виконання обов'язків, і головне, таке житло залишається у власності держави чи муніципалітету і ніколи не підлягає приватизації. Приватні компанії з понад 50 працівниками сплачують невеликий податок від фонду оплати праці. Ці кошти йдуть на будівництво та підтримку доступного житла для найманих працівників.

Німецько-австрійська модель базується та субсидуванні та муніципальних квотах. Так у Німеччині держава поступово відійшла від утримання гігантського фонду власного службового житла. Замість

цього використовується інструмент *Wohngeld* – грошова компенсація або субсидія на оренду житла на вільному ринку для військовослужбовців та чиновників.

В Австрії (особливо у Відні, який є лідером соціального будівництва) існує потужний фонд муніципального житла (*Gemeindebauten*). Місто виділяє спеціальні квоти на квартири для «важливих для міста професій» (медсестер, працівників транспорту, вчителів).

А досвід Нідерландів демонструє перехід до муніципального орендного житла, яким управляють некомерційні житлові асоціації.

Синтезуючи європейський досвід українська концепція реформування інституту службового житла має зосередитися на створенні збалансованих муніципальних житлових пулів. У контексті новітнього праворозуміння, дефініція збалансованого муніципального житлового пулу розглядається не як механічна сукупність вільних квартир, а як інституційно відокремлений, захищений від відчуження (приватизації) стратегічний резерв нерухомості громади, який формується та управляється на основі доказових даних про демографічні та кадрові потреби території. Створення таких пулів нерозривно пов'язане з імплементацією двох фундаментальних законодавчих актів.

З точки зору Закону України «Про основні засади житлової політики», збалансованість пулу означає перехід від хаотичного розподілу залишків радянського фонду до економічно стійкого управління активами. Пул формується за принципом диверсифікації джерел (нове будівництво, викуп на вторинному ринку, оренда приватного фонду муніципалітетом) і функціонує як револьверний фонд. Закон імперативно встановлює, що об'єкти такого пулу перебувають у статусі виключно строкового соціального контракту без права приватизації.

Зі свого боку, у площині Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», формування житлових пулів вимагає глибокої інтеграції житлової політики в систему просторового планування. Збалансованість тут розкривається через просторову справедливість: локації для службового житла мають закладатися ще на етапі розроблення містобудівної документації: комплексних планів просторового розвитку та генеральних планів. Це означає, що планування нових соціальних об'єктів (лікарень, шкіл, критичної інфраструктури) повинно відбуватися одночасно із резервуванням земельних ділянок чи встановленням містобудівних квот на зведення муніципального (службового) житла у зручній транспортній доступності.

Таким чином, муніципальний житловий пул стає збалансованим лише тоді, коли його обсяг і локація (містобудівний аспект) точно відповідають прогнозованим кадровим потребам громади (асpekt житлової політики), перетворюючи службове житло з пасивного тягара

для бюджету на активний драйвер соціально-економічного розвитку територій.

Майбутня парадигма управління службовим житлом системно нівелює корупційні ризики адміністративної дискреції шляхом потреби імплементації комплексу правових та управлінських інновацій, до яких слід віднести наступні:

Цифровізоване управління та алгоритмізована рейтингова система розподілу, що автоматично генерується в Єдиній інформаційно-аналітичній житловій системі (ЄІАЖС) на основі об'єктивних зважених балів.

Економічна доступність та справедливість, шляхом впровадження імперативного соціальним запобіжника при визначенні орендної плати та понижувального коефіцієнта функціонального призначення. У межах запропонованої моделі він визначається як відносний розрахунковий показник, що застосовується до базової розрахункової вартості оренди з метою її дисконтування, який враховує специфіку виконання службових (посадових) обов'язків, суспільну значущість професії та необхідність забезпечення кадрового потенціалу публічного сектора.

Правовий баланс нової системи має бути досягнуто через жорстке збереження цільового використання такого житлового фонду, що нерозривного поєднання з імплементацією запобіжників, спрямованих на забезпечення права особи на повагу до житла у світлі вимог статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та релевантної практики ЄСПЛ.

Зрештою, інституціоналізація міжнародної співпраці, детермінована масштабними програмами повоєнного відновлення територій, постає стратегічним вектором правового регулювання процесу відбудови України. Це створить необхідне підґрунтя для залучення іноземних фахівців та інтегрує українську систему в Єдиний цифровий ринок ЄС.

Таким чином, реформа інституту службового житла в Україні – це остаточний перехід від радянської парадигми адміністративного розподілу до європейської моделі інвестування в людський капітал. Більше того, у контексті 30-річчя Конституції України ця трансформація набуває фундаментального правового значення: вона наповнює реальним змістом положення статті 47 Основного Закону. Запропонована цифровізована та просторово-збалансована система перетворює декларативний обов'язок держави «створювати умови» на дієвий механізм, який здатний забезпечити мобільність робочої сили, надійний захист прав службовців та сталий соціально-економічний розвиток українських територій у період повоєнної відбудови.

Література:

1. Муніципальний житловий фонд в Україні: виклики та можливості: аналітичне дослідження / Інститут житла (Housing Institute) за підтримки NRC та UNHCR Ukraine. 2024. 118 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1gN_sOa5lXINITr20ESieZT73lIfqVmq/view
2. Подріг Кенна. Аналітичний документ Про закон України «Про основні засади житлової політики» від 13.01.2026 № 4751-XI. Квітень 2026 12 с.
3. BACKGROUND NOTE FOR THE HOUSING FOCAL POINTS MEETING OF THE EU MEMBER STATES 9 NOVEMBER 2022, PRAGUE, CZECHIA. https://www.housingeurope.eu/wp-content/uploads/2024/12/Background-note-for-27-Ministries_11-2022_DIGITAL.pdf

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ: АКСІОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ

Колодій А. М.,

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу дослідження проблем
правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Колодій О. А.,

*доктор юридичних наук,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Аналіз аксіологічних властивостей та модернізації Конституції України треба розпочати із загального розуміння терміну «аксіологія права». Отже, **«АКСІОЛОГІЯ ПРАВА, правова аксіологія** – складова філософії права, яка досліджує ціннісний аспект права, тобто цінності права, правові цінності та право як цінність, а також ціннісний аспект юридичної науки і юридичної освіти» [1, с. 14 – 18]. Цінність права «... формується стосовно кожної людини (особиста цінність), соціальних спільнот та об'єднань (групова цінність) і, зрештою, суспільства в цілому (загальносоціальна цінність)» [2, с. 74].

«**Модернізація** (від. фр. – moderne – новітній, сучасний): 1. Оновлення, удосконалення, надання будь-чому сучасного вигляду, переробка відповідно до сучасних вимог (наприклад, модернізація устаткування)» [3]. Звідси, **модернізація Конституції України** – це процес еволюційної зміни конституційно-правових явищ, зумовлений міжнародними глобалізаційними процесами, що передбачає використання досвіду правових систем західного типу, одночасно зберігаючи правонаступність, з метою якісно нового впливу на правове життя суспільства.

Виходячи із цих та інших розумінь визначення цих правових явищ, із повною впевненістю можна стверджувати, що, насамперед, аксіологічна властивість Конституції України криється у її можливості задовольняти потреби та інтереси кожної людини, її колективів, суспільства у цілому (*це її так звана особистісна цінність*). Особистісна цінність Конституції України визначається мірою (змістом та обсягом) тих реальних можливостей (свобод), які вона надає людині, колективам людей, суспільству у цілому у сучасний період життєдіяльності [4].

Свідченням чого є наявність Розділу II Конституції України який має називатися «Основи конституційно-правового (або загального) статусу людини і громадянина в Україні», а не «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» як в чинній редакції Конституції України. Цей розділ також доцільно систематизувати та структурувати виклавши його у вигляді взаємопов'язаних частин (глав). А саме: 1) у першій главі слід викласти принципи конституційно-правового статусу людини і громадянина; 2) у другій доцільно регламентувати громадянство, а також основи конституційно-правових статусів інших категорій осіб; 3) у наступних главах мають викладатися: а) особисті; б) політичні; в) економічні; г) соціальні; д) духовні права та свободи людини і громадянина; г) у заключних главах цього Розділу Конституції України мають викладатися обов'язки людини і громадянина, згруповані на: а) особисті, політичні, економічні, соціальні і духовні; б) гарантії реалізації прав, свобод та обов'язків, систематизовані на загальні і юридичні.

Права та свободи людини і громадянина мають бути конкретними та забезпеченими, а для цього важливо їх не просто викладати як вид можливої та дозволеної поведінки. Потрібно також вказувати на їх охорону, захист, забезпечення, гарантування чи відтворення державою. Не доцільно викладати у Розділі, присвяченому основам конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні, статті, які не стосуються регламентації елементів статусу людини і громадянина,

мається на увазі стаття 37, яка регламентує утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій.

Наступною аксіологічною властивістю Конституції України є її **власна цінність**, яка пояснюється тим, що Основний Закон України є особливим нормативно-правовим актом у якому мають втілюватися ідеї свободи, гуманізму, справедливості. Конституція України має протистояти свавіллю і беззаконню, що власне кажучи і називається ідеєю конституції або теорією конституціоналізму. А для цього вона має бути стабільною, такою яку не можливо змінювати щоразу, тобто затвердженою установчими зборами або на всеукраїнському референдумі, що, у величезній мірі зумовить неможливість для влади підлаштовувати її для задоволення власних інтересів.

Пам'ятаючи, що громадянське суспільство завжди буде прагнути до свободи, демократії, рівності а держава до обмежень, авторитаризму, диференціації людей Конституція України має, насамперед, закріпити пріоритет громадянського суспільства перед державою, людини над чиновником. Нам важливо, на конституційному рівні, передбачити: статус народу України; національних меншин та корінних народностей; право на опір гнобленню та повстання; народної ініціативи (народної правотворчої та народної референдної); народного вето; народного обговорення; народного опитування; статус політичних партій та громадських об'єднань; права різних соціальних прошарків населення і т. д., тобто урегулювати статус найбільш важливих елементів громадянського суспільства і не допустити для держави можливості втручатися у їх існування.

Інструментальна цінність Конституції України пояснюється тим, що вона має найвищу юридичну силу, є нормативною, системною, формально визначеною, загальнообов'язковою. Інструментальна цінність Конституції України полягає у тому, що вона регулює та охороняє найбільш важливі суспільні відносини за допомогою чітко визначених норм та принципів права.

Для посилення інструментальної цінності Конституції України необхідно подолати тенденцію до врегулювання та охорони тільки тих суспільних відносин, які стосуються інститутів публічної влади. У модернізованій Конституції України доцільно змінити назву Розділу I, назвавши його «Загальні засади конституційного ладу», оскільки назва Розділу I «Загальні засади» чинної Конституції України є недовершеною, адже у кожного виникає закономірне запитання – загальні засади чого?

Розділ I Конституції України для забезпечення зручності використання і розуміння, враховуючи його значущість та виходячи із правил законодавчої техніки, доцільно структурувати на окремі глави, які б

могли називатися «Основи політичної системи», «Основи економічної системи», «Основи духовної системи», «Основи соціальної системи», «Основи правової системи», «Основи міжнаціональних відносин», тощо.

Не варто залишати у Розділі I Конституції України статтю про єдине громадянство в Україні. Доцільно розширити зміст статті 6, закріпивши на конституційному рівні ще й такі гілки державної влади, як президентська і контрольно-наглядова, та регламентувавши існування і, по можливості, функціонування органів національної безпеки та оборони. Слід внести зміни і до статті 9 Конституції України, оскільки, вітчизняний Основний Закон, на жаль, не встановлює пріоритету норм міжнародних договорів перед нормами внутрішньодержавного права, а визнає їх лише частиною національного законодавства України.

Модифікації вимагає Розділ III Конституції України «Вибори. Референдум» у частині передбачення усіх форм безпосередньої демократії і його перейменування на «Народне волевиявлення».

Певно, що у модифікованій Конституції України має з'явитися розділ «Економіка та фінанси», як це передбачено в Основному законі Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 року [5], адже є не логічним викладення статей 95 про Бюджетну систему України, 96, 97, 98 про Державний бюджет України, 99 про грошову одиницю України, 100 про Раду Національного банку України у розділі який називається «Верховна Рада України».

Це ж можна стверджувати стосовно Розділу VIII «Правосуддя», який містить статті, що врегульовують статус та діяльність прокуратури – 131⁻¹; адвокатури – 131⁻², тобто органів, які не здійснюють правосуддя.

Уже давно йдеться про те, що національна безпека та оборона України, мали б виноситися на найвищий, конституційний рівень регулювання та охорони. На підтвердження зазначеного є сенс наголосити, що: Глава X Конституції Естонської Республіки, прийнята на референдумі 28 червня 1992 року називається «Державна оборона» [6]; Глава XIII Конституції Литовської Республіки прийнята на референдумі 25 жовтня 1992 року – «Зовнішня політика та захист держави» [7]; Розділ X-а Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 року – «Стан оборони» [5].

Цивілізаційна цінність Конституції України, як і будь-якої іншої зумовлюється тим, що вона є продуктом загальнолюдовської та національної культури. Конституція у демократичній країні є визначним досягненням культури, продуктом духовної та практичної діяльності людей, свідченням її творчих здібностей, необхідною складовою

культури, тісно пов'язаною з іншими її складовими. Цивілізаційна цінність Конституції України проглядається насамперед у її орієнтуванні на закріплення та реалізацію стратегічного курсу України на європейську та атлантичну інтеграцію.

Втім необхідно погодитися, що цивілізаційна цінність Конституції України представлена у ній досить слабо. Особливо враховуючи невелику кількість або повну відсутність статей присвячених духовному життю суспільства, Українському народу, міжнаціональним, міжконфесійним відносинам, освіті, науці, свободі творчості, науково-технічній діяльності.

Беззаперечно, що можуть бути виокремленими й інші аспекти цінності Конституції України. Є виправданим поділ аксіологічних властивостей Конституції України на цінності-цілі (це загальнолюдські цінності, задля впровадження яких у суспільне життя і створена Конституція України) та цінності-засоби (це правові цінності, які створюються правом для досягнення поставлених Конституцією України цілей).

Література:

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Х. : Право, 2016. Т. 2 : Філософія права / редкол.: С.І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 1128 с.
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К. : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.
3. Словник іншомовних слів. Модернізація. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CC%E4%E5F0ED%B3E7%E0F6%B3FF>
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Основний закон Федеративної Республіки Німеччини від 23 травня 1949 року. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/grundgesetz_uk.pdf
6. Eesti Vabariigi põhiseadus, Vastu võetud 28.06.1992. URL: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1992/14783?lang=et>
7. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendumu. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/7067>

ПРОБЛЕМА КОНСТИТУЮВАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ЗАКОНІВ ПРИРОДНОГО ПРАВА

Костенко О. М.,

*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Основою нормального життя людей в суспільстві є правопорядок. При найближчому розгляді можна побачити таку закономірність: який правопорядок в суспільстві – таке й життя людей в ньому. Історичний досвід свідчить, що ті суспільства, в яких найкращий правопорядок, досягають найвищого рівня розвитку.

Правопорядок – це суспільний стан, що утворюється в результаті прояву двох пов'язаних між собою чинників: волі й свідомості людей і законодавства, яке вони застосовують у суспільному житті. Причому ролі волі і свідомості людей і законодавства в механізмі забезпечення правопорядку розподіляються згідно з такою закономірністю: законодавство – це лише інструмент, який люди застосовують відповідно до своєї волі і свідомості.

Отже, чим досконаліший цей інструмент – законодавство, тим успішніше люди, керуючись волею і свідомістю, можуть з його допомогою забезпечити правопорядок у країні.

Основу законодавства, з допомогою якого забезпечуватиметься правопорядок, закладає Конституція, що визнається як «Основний Закон». Згідно з інструментальною концепцією Конституції, вона є алгоритмом поведінки, якого мають дотримуватися як громадяни, так і держава.

Якою ж має бути Конституція, щоб стати основою саме для законодавства, яке люди використовуватимуть як інструмент для забезпечення нормального правопорядку?

Щоб отримати відповідь, потрібно розглянути так зване «основне питання» Конституції: що має бути конституювано в суспільстві як першоджерело правопорядку – свобода людини чи державна влада? Залежно від того, як вирішується це питання, конституції можуть бути двох типів: до першого типу належать ті, що конституують першоджерелом правопорядку свободу людини; до другого – що конституують першоджерелом правопорядку державну владу.

У свою чергу, такий поділ конституцій є «продуктом» двох типів світогляду: соціального натуралізму і соціального позитивізму, якими

можуть керуватися творці Основного Закону. Соціальний натуралізм – це світогляд, що визнає першоджерелом соціального (зокрема, правового) порядку закони соціальної природи, різновидом яких є закони природного права[1]. А соціальний позитивізм – це світогляд, який визнає таким першоджерелом правопорядку не закони соціальної природи (і закони природного права), а волю і свідомість людей, що тримають в своїх руках державну владу.

Отже, залежно від того, яким із цих двох типів світогляду керуються автори конституцій, визначаються й два типи першоджерел правового порядку, які відповідно можна назвати натуралістське першоджерело і позитивістське першоджерело.

Як свідчить історичний досвід, закони природного права стають першоджерелом правопорядку завдяки такому феномену, як свобода людини. При цьому свобода людини розуміється як можливість жити за законами природного права, незалежно від будь-якого свавілля, й зокрема свавілля держави. А воля та свідомість людей стають цим першоджерелом завдяки такому феномену, як державна влада.

Інакше кажучи, свобода людини є своєрідним «каналом» для імплементації у суспільне життя людей натуралістського першоджерела правопорядку, тобто законів природного права, а державна влада – для імплементації позитивістського джерела, тобто волі й свідомості, які набирають форму сваволі та ілюзій, не узгоджуючись із законами природного права.

Згадана закономірність і має враховуватися під час проектування (творення) конституцій, як інструментів для забезпечення правопорядку, зокрема й Конституції для народу України.

З викладеної вище *натуралістської концепції* випливає, що ідея свободи людини як можливості жити за законами природного права, є, власне кажучи, **ПРИНЦИПОМ ВЕРХОВЕНСТВА ЗАКОНІВ ПРИРОДНОГО ПРАВА**, яким люди і народи мають керуватися у своєму житті для забезпечення нормального правопорядку, зокрема і використовуючи державну владу. Держави, – так само як і громадяни, – мають керуватися принципом верховенства законів природного права.

А згідно з *позитивістською концепцією* люди, зокрема і ті, хто тримає в руках державну владу, мають керуватися не принципом верховенства законів природного права, а принципом верховенства законодавчих актів, створених відповідно до волі і свідомості законодавця, які можуть набирати форму сваволі і ілюзій.

Отже, творці Конституції можуть і мають вибирати на якому принципі засновувати правопорядок: 1) на «принципі верховенства законів природного права», яким мають керуватися люди і, зокрема, законодавець, чи 2) на «принципі верховенства законодавства», що

створюється законодавцем, який керується власною волею і свідомістю, а не законами природного права.

Як показує історичний досвід, наприклад досвід створення позитивістської Конституції СРСР, позитивістський принцип верховенства законодавства – це основа для правопорядку, що є проявом сваволі і ілюзій у використанні державної влади, тобто для авторитарного правопорядку.

Тому, для забезпечення нормального (зокрема демократичного) правопорядку, слід, виходячи з на натуралістичної концепції, **КОНСТИТУЮВАТИ в Конституції** натуралістський принцип верховенства законів природного права, який виключає можливість авторитарного правопорядку, заснованого на сваволі і ілюзіях.

Таким чином, з натуралістського світогляду випливає відповідь на питання «якою має бути Конституція?»: **Конституція має такою, що конституює принцип верховенства законів природного права.**

Усі прогресивні правові реформи в історії людства для свого обґрунтування явно чи неявно апелювали і будуть апелювати до принципу верховенства законів природного права.

Для забезпечення дотримання натуралістичного принципу верховенства законів природного права, цей принцип доцільно було б конституювати, тобто відобразити в Конституції України.

В ст. 8 Конституції України зазначається: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй». Для конституювання принципу верховенства законів природного права пропонується наступна редакція цього тексту ст. 8 Конституції: **«В Україні визнається і діє принцип верховенства законів природного права.** Конституція України, засновуючись на принципі верховенства законів природного права, має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй».

Відповідно до такої редакції ст. 8 Конституції має прийматися усе інше законодавство і, таким чином, воно буде узгоджуватися з принципом верховенства законів природного права.

З принципу верховенства законів природного права випливають наступні правила, які мають конституційне значення для політики лібералізму і консерватизму в забезпеченні правопорядку.

«Дозволено усе, що узгоджується з законами природного права» – це правило для правового (конституційного) лібералізму, «Заборонено усе, що не узгоджується з законами природного права» – це правило для правового (конституційного) консерватизму.

Такими, як уявляється, можуть бути способи вирішення проблеми конституювання принципу верховенства законів природного права, яким мають керуватися як громадяни, так і держава в забезпеченні правопорядку.

Література:

1. Детальніше про соціальний натуралізм як метод в юриспруденції див.: Костенко О. М. Основи соціально-натуралістичної юриспруденції та кримінології : монографія Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 140 с.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ В ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ: ЄДНІСТЬ, РОЗВИТОК, ПЕРСПЕКТИВИ

Костицький М. В.,

*доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік)
Національної академії правових наук України, почесний академік
Національної академії педагогічних наук України,
заслужений юрист України,
головний науковий співробітник
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Кушакова-Костицька Н. В.,

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

28 червня 1996 року стало для України не просто черговою календарною датою ухвалення Основного закону, а справжнім історичним зламом – моментом подолання затяжної політичної кризи середини 1990-х, яку сучасники називали «конституційною ніччю». Саме тоді, після безсонних дебатів і жорстких компромісів, було закладено фундамент сучасної української державності. Конституція виступила не лише як юридичний документ найвищої сили, а як своєрідний суспільний договір між владою та народом, що закріпив Україну як незалежну, демократичну, соціальну та правову державу. За 30 років

свого існування Основний закон пройшов випробування політичними революціями, конституційними кризами та повномасштабною війною. Тому звернення до 30-ї річниці Конституції України – це не ритуальний жест, а нагода проаналізувати, чи витримала конструкція нашої державності перевірку часом, наскільки ефективним є механізм внесення змін до Конституції та чий зарубіжний досвід виявився для України найбільш релевантним.

Витоки українського конституціоналізму сягають глибоко в минуле, і першою спробою договірної обмеження влади стала «Конституція» Пилипа Орлика 1710 року, яка більш ніж на століття випередила європейські конституційні акти. Хоча вона не запрацювала на практиці через політичні обставини, сама ідея *pactum subjectionis* (договору між гетьманом і старшиною) назавжди залишилася в національній правовій традиції. Пізніше, у 1918 році, Українська Народна Республіка ухвалила власну Конституцію, якій, на жаль, не судилося втілитися в життя через більшовицьку агресію. Радянський період приніс цілу низку Конституцій 1919, 1929, 1937 та 1978 років, які здебільшого мали декларативний характер, але закріплювали тотальне панування однієї партії та відсутність реального поділу влади. Вирішальний злам стався наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Ухвалення Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року та Акта проголошення незалежності 24 серпня 1991 року створили політико-правову основу для існування України як незалежної держави, яка потребувала закріплення у вигляді Конституції.

Конституційний процес 1990–1996 років виявився надзвичайно драматичним: це був час затяжного протистояння між гілками влади, передусім між прихильниками президентської республіки (яку підтримував Леонід Кучма) та парламентської республіки (за яку виступала частина депутатського корпусу). Лише після політичної кризи весни 1996 року, коли країна опинилася на межі безладдя, Верховна Рада пішла на історичний компроміс, ухваливши Конституцію в ніч з 27 на 28 червня.

Одним із ключових питань при оцінці 30-річного шляху є питання про тяглість (безперервність) конституційного процесу. Незважаючи на політичні кризи 2004 та 2013–2014 років, конституційне поле залишалось єдиним легітимним простором для політичної боротьби. На жодному з етапів жодна з політичних сил не поставила під сумнів саме існування Конституції 1996 року як базової угоди. Це свідчить про високий рівень легітимності Основного закону. Зміни 2004 року, відомі як політреформа, що перерозподілила повноваження на користь парламенту й уряду, а також подальше повернення до редакції 1996 року у 2010 році через рішення Конституційного Суду, були

не розривом традиції, а хворобливим, але цілком природним пошуком балансу між гілками влади в умовах «молодої» демократії. У подальшому зміні 2016 року, які запустили судову реформу та ліквідували «суддівську недоторканність» (за винятком кримінальної відповідальності за умисні злочини), а також зміни 2019 року, що закріпили в преамбулі та перехідних положеннях стратегічний курс України на членство в Європейському Союзі та НАТО, довели головне: Конституція здатна еволюціонувати, не втрачаючи своєї базової ідентичності. Ця тяглість є особливо цінною в умовах, коли існує можливість обрання шляху конституційного нігілізму або створення «кишенькових» конституцій. Україна, попри всі проблеми, зберегла вірність букві та духу Основного закону 1996 року.

Сьогодні, враховуючи численні зміни до Конституції, прийняті протягом останніх 30 років, виникає питання: чи право Верховної Ради вносити зміни до Конституції сприяє її стабільності?

Це одне з найдискусійніших питань українського конституціоналізму. Відповідь на нього не може бути однозначною, тому варто розглянути аргументи «за» і «проти». З одного боку, право парламенту змінювати Конституцію є цілком виправданим, оскільки жоден закон не може бути вічним, а суспільство розвивається. Більше того, процедура внесення змін до Конституції України є значно ускладненою порівняно зі звичайними законами: потрібна конституційна більшість у 300 голосів (замість 226), обов'язкове попереднє подання законопроекту Президентом або народними депутатами, висновок Конституційного Суду щодо відповідності вимогам статей 157 і 158 (не можна скасувати незалежність, територіальну цілісність, форму правління, якщо це загрожує правам людини), а також дотримання термінів – ухвалення в двох сесіях. Така жорстка процедура відсікає політичний популізм і робить зміни можливими лише за наявності реального консенсусу. За 30 років зміни стосувалися лише найкритичніших питань: децентралізації, євроінтеграції, правосуддя та періодично – формату відносин між президентом, парламентом і урядом, і загалом свідчить про те, що рішення ухвалювалися не стільки з міркувань стабільності, скільки під тиском політичної кон'юнктури. З іншого боку, часті зміни до розділів про владу у 2004, 2010 та 2014 роках створили небезпечну ілюзію «конституційної гуми», коли кожен чинний президент намагався переписати правила гри під себе, використовуючи інструмент конституційних змін як трофей. Найбільш яскравим прикладом стало скасування політреформи 2010 року рішенням Конституційного Суду, яке багато юристів вважали політично вмотивованим. Отже, можна зазначити, що стабільність Конституції забезпечує не заборона змін як така (це шлях до застою), а висока

політична культура їх ініціювання. Верховна Рада має право змінювати Основний закон, але робити це слід лише в умовах широкого національного консенсусу, а не задля досягнення короткострокових тактичних цілей правлячої більшості.

Порівняння витоків і сучасного стану українського конституційного будівництва дає змогу побачити драматичний шлях від ідеї до реалій. У витоках українського конституціоналізму лежать дві потужні традиції: по-перше, ідеї «живого права» козацької доби, де влада гетьмана обмежувалася радою та полковими старшинами; по-друге, традиції магдебурзького права в українських містах (Києві, Львові, Луцьку), яке гарантувало самоврядування та судовий захист міщан. Ці традиції сформували українську правову ментальність, яка тяжіє до договору, а не до імперського примусу. У сьогоднішні визначено курс на поступовий перехід від номінальної конституції – де права проголошуються, але бракує надійних механізмів їх реалізації – до конституції реальної, здатної забезпечувати верховенство права на практиці. Цей рух має спиратися на подальший розвиток інституцій: утвердження незалежності Конституційного Суду, посилення інституту Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (омбудсмена) та створення ефективних антикорупційних органів (НАБУ, САП, ВАКС), які, хоч і не прописані прямо в Конституції, покликані бути її логічним продовженням у сфері верховенства права. Досягнення цієї мети залишається ключовим завданням на майбутнє.

Окремим викликом стала війна: вона показала, що Конституція має передбачати особливі правові режими (наприклад, воєнний стан), але не скасовуючи базові права людини, зокрема, право на життя, заборону катувань, право на справедливий суд навіть під час бойових дій. Нині в Україні поступово будується нова конституційна модель – модель стійкості (резильєнтності), здатна витримувати надзвичайні навантаження, включаючи тривалий воєнний стан, масове переміщення населення та руйнування критичної інфраструктури. Це докорінно відрізняє сучасний етап конституційного будівництва від романтичних 1990-х, коли головною загрозою вважалися суто політичні протистояння.

Пошук конституційної моделі, яка б найкраще відповідала українським реаліям, змушує звернутися до зарубіжних аналогів. Розглянемо три характерні приклади. Американська наджорстка модель, яка базується на єдиній Конституції 1787 року, та яку при цьому змінювали кілька десятків разів за понад 200 років, Україні, об'єктивно не підходить. Надмірна стабільність в американському варіанті унеможливорює своєчасне оновлення, а відсутність глибоких змін не рятує США від гострих політичних криз, розколу суспільства та проблем із тлумаченням старих норм у нових умовах. Крім того, президентська

республіка американського зразка є занадто жорсткою для країни з парламентською традицією, яка склалася в Україні. Французький досвід помірної кількості конституцій (сім конституцій з 1791 року по 1958 рік) виглядає ближчим, адже Франція, як і Україна, переживала періоди нестабільності та пошуку оптимальної форми правління. Однак кожна французька конституція означала радикальний злам політичного режиму – від монархії до імперії, від парламентської до президентської республіки, чого в Україні, на щастя, не було. Найбільш релевантною для українського конституційного шляху видається польська модель. Польща, як посткомуністична країна зі складною історією, довго шукала себе: спочатку діяла «Мала конституція» 1992 року, потім була ухвалена нинішня Конституція 1997 року, а до неї – численні тимчасові закони та зміни. Часті зміни до польських конституційних актів були тією ціною, яку країна заплатила за стрімке входження в європейський політичний та правовий простір. Однак у підсумку слід визнати, що Україна демонструє особливий, унікальний шлях, де кількість конституцій чи змін не є визначальним критерієм якості державного устрою. Головне – ефективність Конституції як інструменту розв'язання реальних проблем суспільства. Наша Конституція 1996 року органічно поєднує риси французької (сильне президентство як арбітра) та польської (парламентська відповідальність уряду), а сьогодні – ще й адаптується до надзвичайних реалій воєнного стану та післявоєнної відбудови.

Підсумовуючи 30 років дії Конституції України, можна зробити кілька важливих висновків. По-перше, Основний закон довів свою життєздатність: він не є ідеальним і містить чимало прогалин (наприклад, нечітке розмежування повноважень між президентом і Кабінетом Міністрів під час воєнного стану), але виявився тією міцною тканиною державності, яка не розірвалася під тиском 2014 та 2022 років. По-друге, право Верховної Ради вносити зміни до Конституції є не слабкістю, а необхідним інструментом адаптації до нових викликів. Проблема криється не в самій процедурі, а в можливих політичних зловживаннях, коли тимчасова парламентська більшість намагається видати свої вузькопартійні інтереси за волю народу. По-третє, після завершення активної фази війни Україні знадобиться чергова конституційна реформа – щодо чіткого розмежування повноважень на час надзвичайних ситуацій, особливого статусу окремих територій, а також ролі армії в політичному процесі. Але такі зміни мають відбуватися виключно легітимним шляхом – через загальнонаціональний діалог, широке громадське обговорення, а не через революції чи ультиматуми. Найголовніше сьогодні: Конституція України перестала бути абстрактним юридичним текстом; вона стала живим орга-

нізмом, який фізично захищають Збройні Сили України. Кожен військовослужбовець, який складає присягу на вірність українському народові, фактично присягає Конституції. Тому повага до Основного закону – це не юридичний формалізм, а акт національної єдності та повага до майбутнього, за яке сьогодні борються мільйони українців. І в цьому сенсі 30-та річниця Конституції є не лише приводом для аналізу минулого, а й потужним стимулом для відповідального ставлення до її змін у майбутньому.

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ АКАДЕМІЧНОЇ СВОБОДИ ВЧЕНОГО

Костюченко О. Є.,

*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Академічна свобода вченого виступає основною рушійною силою розвитку науки, адже тільки свобода думки у поєднанні з внутрішніми переконаннями вченого надають йому можливість знаходити і створювати нове знання. Примус до отримання конкретного результату інтелектуальної праці у науковій сфері не може створити умов вільного мислення вченого, і тому реальні наукові результати можуть бути створені вченим виключно в умовах академічної свободи, яка охоплює не лише свободу думки і творчості, а й права, зокрема «обирати види, напрями і засоби наукової і науково-технічної діяльності відповідно до своїх інтересів, творчих можливостей та загальнолюдських цінностей» [1]. Тобто академічна свобода виступає не окремим правом вченого, а системоутворюючим елементом його спеціального правового статусу. Саме через академічну свободу реалізується більшість інших професійних прав вченого: право на вибір тематики дослідження, право на публікацію результатів наукової діяльності, право на наукову дискусію, право на участь у міжнародному науковому співробітництві та право на критичне переосмислення існуючих наукових концепцій тощо.

Аналіз приписів статей 15, 34, 35, 54 та 22 Конституції України [2] свідчить, що академічна свобода вченого має конституційну основу. Конституційне підґрунтя академічної свободи вченого становить сукупність конституційних гарантій свободи думки, слова, наукової

творчості та свободи поширення інформації. Зокрема, статті 15, 34 та 54 Конституції України формують нормативну основу академічної свободи, яка забезпечує можливість вченого самостійно визначати напрями наукового пошуку, формулювати наукові гіпотези, проводити дослідження та вільно оприлюднювати їх результати без необґрунтованого втручання держави чи інших суб'єктів.

Вагомість та практичне значення академічної свободи вченого для розвитку вітчизняної науки переконують у тому, що це правове явище повинно мати належне законодавче закріплення. Водночас, на відміну від Законів України «Про вищу освіту» (2014 р.) та «Про освіту» (2017 р.), Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015 р.) не містить визначення терміна «академічна свобода». Фактично конституційні основи академічної свободи до сьогодні не мають термінологічного закріплення в законодавстві про наукову і науково-технічну діяльність, незважаючи на те, що академічна свобода вченого є однією з ключових цінностей у сфері наукової діяльності, а зміст прав та обов'язків, що нею охоплюються, виступає правовим інструментом розвитку вітчизняної науки.

Європейська асоціація університетів (EUA) зазначає, що академічна свобода розуміється як свобода навчатися та викладати, свобода проводити та цінувати дослідження, а також свобода поширювати результати наукової роботи всередині та за межами університетської спільноти, що є основою змістовної наукової діяльності. Вона також є передумовою для того, щоб університети взяли на себе значну відповідальність перед суспільством, яка включає розвиток науки та освіти та стимулювання суспільного прогресу [3, с. 3].

Європейська федерація академій і гуманітарних наук (ALLEA) наголошує, що академічна свобода та інституційна автономія є важливими для досліджень та суспільної довіри до науки. Вчені повинні мати можливість вільно виконувати свою роботу, обирати свої дослідницькі програми та діяти без надмірного політичного чи зовнішнього втручання. Однак по всій Європі та за її межами університети, академії та дослідники стикаються зі зростаючим тиском, який загрожує їхній незалежності [4].

Як бачимо, академічна свобода має ключову цінність у сфері наукової діяльності не лише для вітчизняних вчених, а для наукової спільноти усього цивілізованого світу. У цьому контексті академічна свобода вченого має розглядатися не лише як суб'єктивне право окремої особи, але і як конституційний принцип функціонування наукової сфери. Такий принцип передбачає обов'язок держави утримуватися від необґрунтованого втручання у процес вироблення наукового

знання, а також створювати необхідні правові, організаційні та фінансові умови для незалежного здійснення наукових досліджень.

Визначення терміна «академічна свобода» у Законах України «Про вищу освіту» [5] та «Про освіту» має незначні відмінності. Чинне законодавство України, яке регулює відносини у сфері освіти, закріплює таке формулювання: «академічна свобода – самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, поширення знань та інформації, вільного оприлюднення і використання результатів наукових досліджень з урахуванням обмежень, установлених законом» [6].

Із наведеного законодавчого визначення академічної свободи (ст. 1 Закону України «Про освіту») можна виокремити такі основні критерії академічної свободи: 1. Суб'єктний критерій – академічна свобода належить учасникам освітнього процесу. 2. Критерій самостійності – передбачає право особи самостійно визначати зміст, форми, методи та напрями своєї професійної діяльності в межах закону. 3. Критерій незалежності – захист від неправомірного зовнішнього втручання, тиску чи примусу під час здійснення відповідної діяльності. 4. Функціональний критерій – академічна свобода реалізується у сфері: педагогічної діяльності; науково-педагогічної діяльності; наукової діяльності; інноваційної діяльності. 5. Світоглядний критерій – ґрунтується на: свободі слова; свободі думки; свободі творчості. 6. Інформаційний критерій – охоплює право на: поширення знань; поширення інформації; вільний обмін результатами інтелектуальної діяльності. 7. Науково-комунікаційний критерій – включає право на: вільне оприлюднення результатів наукових досліджень; вільне використання результатів наукових досліджень. 8. Юридично обмежувальний критерій (межі академічної свободи) – академічна свобода не є абсолютною та здійснюється з урахуванням обмежень, установлених законом.

Важливо також наголосити, що такий підхід до академічної свободи повною мірою кореспондує із конституційними приписами щодо заборони цензури, свободи думки і слова, свободи творчості та захисту результатів інтелектуальної діяльності тощо.

Отже, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що академічна свобода вченого має складну правову природу та ґрунтується на сукупності конституційних гарантій свободи думки, слова, наукової творчості, поширення інформації та захисту результатів інтелектуальної діяльності. Вона виступає не лише одним із професійних прав вченого, а й системоутворюючим елементом його спеціального

правового статусу, через який забезпечується реалізація більшості інших прав у сфері наукової діяльності.

Аналіз національного законодавства, конституційних приписів та європейських підходів дозволяє дійти висновку, що зміст академічної свободи охоплює взаємопов'язані елементи самостійності та незалежності вченого, свободи наукового пошуку, свободи формування та висловлення наукових поглядів, права на поширення, оприлюднення та використання результатів наукових досліджень, а також гарантії захисту від необґрунтованого зовнішнього втручання у процес вироблення наукового знання. Водночас академічна свобода не є абсолютною і реалізується в межах, визначених Конституцією та законами України.

Відсутність у Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» нормативного визначення академічної свободи вченого зумовлює необхідність уточнення її змісту з урахуванням конституційних засад, особливостей правового статусу вченого та специфіки наукової діяльності як самостійного виду інтелектуальної творчої діяльності. Це обумовлює потребу у формуванні спеціального визначення академічної свободи вченого, яке б відображало її сутнісні ознаки, функціональне призначення та місце в системі конституційно-правового забезпечення наукової діяльності.

З огляду на викладене вважаємо за доцільне доповнити статтю 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» терміном «академічна свобода вченого». Пропонуємо визначати її як гарантовану Конституцією України самостійність та незалежність вченого у виборі напрямів, методів і засобів наукової діяльності, проведенні досліджень, формуванні наукових висновків, оприлюдненні та поширенні результатів наукової діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова, думки і творчості, з урахуванням вимог законодавства, наукової етики та академічної доброчесності.

Література:

1. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 25.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Position How universities can protect and promote academic freedom EUA principles and guidelines. Brussels: EUA, 2025. 10 p.
4. Academic Freedom. URL: <https://allea.org/%20academic%20freedom/> (дата звернення 10.06.2026).

5. Про вищу освіту : Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.

6. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.

ВЧЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК СПОЛУЧНА ЛАНКА МІЖ ГАРАНТОВАНИМИ КОНСТИТУЦІЄЮ УКРАЇНИ ПРАВАМИ ЛЮДИНИ ТА ЇХНЬОЮ РЕАЛІЗАЦІЄЮ

Кравченко М. Г.,

*доктор юридичних наук, старший дослідник,
професор кафедри теоретичної юриспруденції
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна*

Розділ II Конституції України закріпив систему прав людини, які покликані забезпечити рівноправ'я приватних осіб, повагу до людської гідності кожного.

Конституційно закріплені права та свободи реалізуються через юридичні механізми, які визначені як в Основному Законі України, так і в інших джерелах законодавства України. Механізми реалізації одних конституційних прав регламентовані досконаліше, наприклад: права власності, права на працю, права на свободу підприємницької діяльності, право на судовий захист тощо. Інші конституційні права мають фрагментарний механізм реалізації, наприклад, право на мирні зібрання, право власності Народу України та ін.

Враховуючи зазначене, якщо існує законодавче регулювання механізмів реалізації прав людини, постає питання: яку роль відіграє вчення про права людини та яке його призначення? Для того, аби зрозуміти цінність учення про права людини треба, на наш погляд, прийняти кілька фактів. По-перше, реалізація законодавства не завжди веде до справедливості. Як зазначав Г. Радбрух: «Можуть існувати закони, настільки несправедливі й шкідливі для суспільства, що їм слід відмовити не лише в чинності, а й у самому характері права» [1, s. 107]. По-друге, людина завжди є суб'єктом права, який наділений правами людини, у тому числі й правом бути вислуханим. Тому справедливим є зауваження Г. Дюріга: «Людська гідність порушується тоді, коли конкретну людину перетворюють на об'єкт, лише на засіб або на

замінну величину» [2]. Отже, гідність людини не дає змогу перетворити її на об'єкт у державних процедурах. По-третє, права людини є похідними від права людської гідності. Як зазначає П. Хаберле: «Людська гідність є найвищою конституційною цінністю» [3]. По-четверте, як зазначає вчений: «Людська гідність є мірилом усієї діяльності держави» [3]. Отже, повага до права людської гідності, а також гарантування, забезпечення та охорона прав та свобод людини є критерієм оцінки виконання головного конституційного обов'язку Української держави.

Безсумнівно, вітчизняне вчення про права людини має бути ґрунтовно розробленим, містити усебічний аналіз змісту кожного конституційного права та свободи людини, сфери їхнього захисту, підстав та меж втручання у їхню реалізацію. Такий аналіз не може обмежуватися лише загальним описом положень Конституції України, міжнародних договорів, законів та підзаконних нормативно-правових актів. Такий аналіз має також охоплювати релевантні рішення Конституційного Суду України, практику ЄСПЛ, судову та адміністративну практику. Відповідний підхід реалізується у Німеччині, де вчення про права людини охоплює тисячі сторінок ґрунтовного аналізу кожного основного права. Так, наприклад, коментар до Основного Закону ФРН за редакцією Г. Дюрига, Р. Герцога, Р. Шольцаналічує понад 17 000 сторінок [4], а коментар за редакцією В. Кала, К. Вальдхоффа, К. Уолтера складається з 25 папок та 30 500 сторінок [5]. В Україні, крім коментарів до Конституції України [6, 7, 8], існують поодинокі підручники та навчальні посібники, у яких здійснюються спроби системного аналізу релевантних рішень Конституційного Суду України та практики ЄСПЛ [9, 10, 11].

Вчення про права людини не може бути надбанням вузького кола спеціалістів, зокрема, юристів-теоретиків та юристів-практиків. Вчення про права людини – це те, що стосується кожного. Звісно, для переважної більшості приватних осіб потрібна спрощена форма пояснення зони правової охорони кожного права людини, підстав втручання та обмеження відповідних прав.

Наразі ж переважна більшість вітчизняної навчальної та довідкової літератури, яка присвячена правам людини, мало орієнтована на потреби практики. Вона не готова давати відповіді на конкретні запитання, яких потребує практика реалізації прав людини. У переважній більшості вона є складним «пазлом», часто з відсутніми фрагментами, які не в змозі скласти ні приватні особи, ні здобувачі вищої юридичної освіти через брак розуміння та практичного досвіду. З огляду на це вітчизняне вчення про права людини потребує ґрунтовного доопра-

цювання. Еталоном у цій частині може стати вчення про права людини, яке сформовано у Федеративній Республіці Німеччина.

Література:

1. Radbruch G. Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. Süddeutsche Juristen-Zeitung. 1946. Jg. 1. S. 105–108.

2. Dürig G. Art. 1 Abs. I. Grundgesetz. Kommentar / begründet von T. Maunz ; fortgeführt von G. Dürig. München : C. H. Beck, Loseblattwerk. Rn. 28.

3. Häberle P. Die Menschenwürde als Grundlage der staatlichen Gemeinschaft. Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland. 3. Aufl. / hrsg. von J. Isensee, P. Kirchhof. Heidelberg : C. F. Müller, 2004. Bd. II. § 22.

4. Grundgesetz. Kommentar. Grundwerk ohne Fortsetzungsbezug / hrsg. von G. Dürig, R. Herzog, R. Scholz. München : C. H. Beck, 2026. 17 474 S.

5. Bonner Kommentar zum Grundgesetz / hrsg. von W. Kahl, C. Waldhoff, C. Walter. Loseblattwerk. Heidelberg : C. F. Müller, 1950. Ca. 30 500 S.

6. Конституція України. Науково-практичний коментар : станом на 20 трав. 2018 р. / Я. О. Берназюк, А. Г. Бірюкова, Ю. О. Буглак та ін. ; за заг. ред. К. І. Чижмарь, О. В. Лавриновича. Київ : Професіонал, 2018. 296 с.

7. Конституція України : наук.-практ. коментар / Ю. Г. Барабаш, А. П. Гетьман, Ю. М. Грошевий та ін. ; за заг. ред. Р. О. Стефанчука, О. В. Петришина. Київ : ВАІТЕ, 2024. 1176 с.

8. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.

9. Конституційне право : підручник / Ю. Г. Барабаш, О. М. Бориславська, В. М. Венгер та ін. ; за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. 528 с.

10. Бесчастний В. М., Корнієнко П. С., Щербина В. І. та ін. Конституційне право України : навч. посіб. Черкаси : Видавець Вовчок О. Ю., 2023. 670 с.

11. Конституційне право України : підручник / Т. М. Слінько, Л. І. Летнянчин, Ф. В. Веніславський та ін. ; за заг. ред. Т. М. Слінько. Харків : Право, 2021. 592 с.

**СУДОВО-ЕКСПЕРТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОЧИНСТВА
В СИСТЕМІ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД
ПРАВОСУДДЯ**

Кривоножко Г.Є.,

*кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
головний судовий експерт*

*Київського відділення Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора
М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
м. Київ, Україна*

Собін О.К.,

судовий експерт

*Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних
технологій та інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України
м. Київ, Україна*

Конституція України є базовою рамкою розвитку правової системи, судочинства та державних інституцій, які забезпечують практичну реалізацію права на судовий захист [1]. У працях В. Л. Федоренка Конституція України розкривалася як основа демократичного устрою та системного розвитку конституційного права України [2]. У цьому контексті судово-експертне забезпечення судочинства доцільно розглядати не як вузьку технічну функцію, а як практичний елемент реалізації конституційних засад правосуддя.

Конституційно закріплений стратегічний курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію, а також конституційно визначена роль Президента України як гаранта реалізації цього курсу, створюють правотворчий орієнтир для розвитку законодавства і практичних інституційних механізмів [3]. Для судово-експертної діяльності це означає орієнтацію на якість процедур, доказову надійність, наукову обґрунтованість методик, прозорість експертного циклу та належну підготовку кадрів.

Закон України «Про судову експертизу» визначає її правові, організаційні та фінансові основи саме з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на використання досягнень науки і техніки [4]. Отже, судова експертиза є частиною доказової інфраструктури

правосуддя, оскільки через висновок експерта до процесу доказування вводяться результати застосування спеціальних знань.

Проблематика безпосередньо відповідає меті конференції, присвяченої Конституції України як основі стратегічного розвитку законодавства в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції. Інформаційний лист конференції передбачає наукове осмислення Конституції як основи розвитку національного законодавства, обговорення напрямів його удосконалення та вироблення рекомендацій щодо гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу [5].

Міністерство юстиції України виконує системоутворюючу роль у сфері судово-експертної діяльності через нормативне, організаційне, методичне, інформаційне та кадрове спрямування мережі науково-дослідних установ судових експертиз. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз передбачає застосування експертами методів, методик, нормативних документів, міжнародних, національних і галузевих стандартів, технічних умов, інструкцій, рекомендацій, науково-технічної літератури та програмних продуктів [6].

Науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України слід розглядати як науково-експертну інфраструктуру правосуддя. Вони поєднують виконання експертиз, розроблення й апробацію методик, науково-дослідну роботу, підготовку фахівців, методичне забезпечення практики та міжнародну співпрацю. Така комплексність дає підстави розглядати НДУСЕ не як сукупність окремих установ, а як єдину систему доказового забезпечення судочинства.

Воєнний стан і цифровізація доказової бази істотно підвищують роль судово-експертної системи. Експерти працюють із наслідками обстрілів, руйнуванням інфраструктури, залишками озброєння, цифровими слідами, відео- та аудіоматеріалами, даними мобільних пристроїв, електронними документами, геномною інформацією та іншими складними об'єктами. Це потребує не лише збільшення кількості експертів, а й оновлення методик, стандартизації процедур, контролю якості та належної підготовки кадрів.

Європейська та євроатлантична інтеграція судово-експертної діяльності має практичний характер. Вона проявляється через участь українських експертних установ у міжнародних професійних мережах, навчальних і науково-практичних заходах, стандартизаційних процесах, обміні досвідом і впровадженні нових технологій. Водночас інтеграція не повинна зводитися до зовнішнього наслідування; її зміст полягає у внутрішньому оновленні процедур, методик і стандартів якості.

Важливим напрямом є судово-експертна стандартизація. Технічний комітет 192 «Судова експертиза» пов'язаний із запровадженням

системи національних стандартів, у тому числі гармонізованих із міжнародними та європейськими стандартами; сфера його діяльності співвідноситься з ISO/TC 272 та CEN/TC 419 [7]. Водночас інтеграція не повинна зводитися до формального посилання на стандарти: її зміст полягає у внутрішньому оновленні методик, контролі якості, простежуваності, валідації та відтворюваності результатів.

Подальший розвиток судово-експертного забезпечення судочинства має охоплювати кілька напрямів: законодавче і методичне посилення розуміння експертизи як складової правосуддя; розвиток НДУСЕ як єдиної системи; підтримання зв'язку між експертною практикою, методичним забезпеченням і науковими дослідженнями; перетворення міжнародної співпраці на внутрішні зміни – стандартизацію, навчання, оновлення процедур, валідацію та підвищення якості документування.

Висновки:

1. Судово-експертне забезпечення судочинства в системі Міністерства юстиції України є елементом реалізації конституційних засад правосуддя, оскільки без належного використання спеціальних знань неможливе ефективне встановлення фактичних обставин у складних категоріях справ.

2. Конституційно закріплений стратегічний курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію створює правотворчий орієнтир для розвитку не лише законодавства, а й інституційних механізмів, які забезпечують якість судочинства.

3. НДУСЕ Міністерства юстиції України мають розглядатися як науково-експертна інфраструктура правосуддя, що поєднує виконання експертиз, розроблення методик, наукову діяльність, підготовку кадрів, міжнародну співпрацю та впровадження сучасних технологій.

4. Європейська та євроатлантична інтеграція судово-експертної діяльності має практично реалізовуватися через професійні мережі, міжнародну співпрацю, стандартизацію, наукову апробацію, оновлення методик, підготовку кадрів і процедури контролю якості.

5. Подальше удосконалення законодавства у сфері судової експертизи має бути спрямоване на підвищення доказової надійності експертного висновку, незалежності експерта, методичної єдності практики, простежуваності дослідження та цифрової безпеки.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 22.06.2026).

2. Федоренко В. Л. Конституція України як основа демократичного устрою. Новий шлях до права : колективна монографія / кер. авт. кол.

А. О. Селіванов ; Національна академія правових наук України. Київ : Логос, 2021. С. 96–106.

3. Про внесення змін до Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору : Закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2680-19> (дата звернення: 22.06.2026).

4. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12> (дата звернення: 22.06.2026).

5. Конституція України як основа стратегічного розвитку законодавства в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції : інформаційний лист Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 30-річчя Конституції України. Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України. Київ, 2026.

6. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 22.06.2026).

7. Технічний комітет 192 «Судова експертиза». Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. URL: <https://kndise.gov.ua/activity/technical-committee-192-forensic-sciences> (дата звернення: 22.06.2026).

ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ОСНОВА РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНО- ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Купіна Л. Ф.,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач відділу публічно-правових досліджень

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

Тридцять річниця ухвалення Конституції України є знаменною подією, яка спонукає до осмислення ролі Основного Закону в розбудові європейської моделі соціальної держави. За цей період Конституція

України утвердила цінності, що об'єднують українське суспільство: свободу, справедливість і людську гідність. Закріплення у статті 3 Конституції України людини як найвищої соціальної цінності зумовлює необхідність переосмислення підходів до розвитку законодавства, насамперед у сфері соціальної, демографічної та гуманітарної політики, які на сьогодні є одними із визначальних для формування гарантій соціальної безпеки населення України.

Російсько-українська війна загострила проблеми соціальної сфери, посилила демографічну та міграційну кризи і спровокувала нові виклики, які потребують формування комплексного правового забезпечення прав людини. Значні людські втрати, вимушене переміщення населення, зовнішня міграція, зниження рівня народжуваності, стрімке демографічне старіння, збільшення кількості осіб, яким необхідна соціальна підтримка та реабілітація, обумовлюють повноцінний перехід від державоцентричної до людиноцентричної моделі правового регулювання соціальних відносин. Її метою має бути не лише реагування на наявні соціальні ризики, а й створення правових передумов розвитку потенціалу людини, забезпечення гідних умов життя, відновлення і накопичення національного людського капіталу.

У сучасній правовій науці людиноцентризм розглядається як методологічний принцип діяльності держави [1; с.21]. Він передбачає пріоритет людини над інституційними інтересами держави та орієнтацію правотворчої діяльності на забезпечення гідних умов життя. Слушною з цього приводу є думка А. Р. Крусян, яка зазначила, що у контексті парадигми сучасного українського конституціоналізму забезпечення та захист прав і свобод людини, за будь-яких обставин та особливо в екстремальних умовах воєнного стану, є важливішим обов'язком держави. Водночас сучасний конституціоналізм вимагає відповідних модифікацій, однією із яких є зміна нормативної основи при незмінності Конституції України [2; с. 20]. На сферу нашого дослідження наведений висновок доцільно поширити через призму статей 1, 3, 43-49 Конституції України, які визначають Україну як соціальну державу та покладають на неї обов'язок створити умови для реалізації соціально-економічних прав людини в межах соціальної функції держави. На сьогодні ця функція, як і всі інші функції держави, потребує всебічної модернізації змісту, щоб у нинішніх умов розвитку держави, щоб гарантувати захист життя, здоров'я й гідності людини та сприяти соціально-демографічній стійкості України.

На нашу думку, пріоритетним напрямом модернізації соціальної функції держави є розвиток законодавства у сфері соціально-демографічної безпеки, що набуває особливої актуальності в умовах російсько-української війни, масштабних демографічних втрат, мігра-

ційних процесів, поглиблення соціальної нерівності та необхідності повоєнного відновлення. Його зміст має охоплювати правове забезпечення підтримки сім'ї, стимулювання народжуваності, підвищення якості медичних і освітніх послуг, фінансову підтримку розвитку науки, забезпечення гідної праці, реформування житлової політики, соціальної інтеграції ветеранів і ветеранок, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, а також створення умов для повернення громадян України з країн тимчасового захисту. Повоєнне відновлення не може охоплюватися виключно відбудовою інфраструктури чи економічного зростання, його визначальним пріоритетом є відновлення людського капіталу країни і його накопичення, створення умов для гідного життя і гарантування соціально-демографічної безпеки.

На сьогодні законодавство України не містить єдиного нормативного визначення поняття *“соціально-демографічна безпека”*, оскільки це цілісний процес, який пов'язаний із реалізацією та модернізацією соціальної функцій держави, посиленням інституційної спроможності влади, правового забезпечення стійкості держави. На нашу думку, соціально-демографічну безпеку доцільно розглядати як комплексну політику держави, спрямовану на правове забезпечення гідних умов життя, підтримку сім'ї, безперешкодного доступу населення до якісних медичних послуг, освіти, розвиток науки, покращення функціонування ринку праці, подолання демографічних ризиків і бідності серед населення задля накопичення людського капіталу, що у сукупності сформує соціальну стійкість держави.

Вказане ґрунтується на положеннях статей 1, 3, 46–49 Конституції України, які визначають Україну як соціальну державу та покладають на неї обов'язок створювати умови для реалізації соціальних прав людини. При цьому соціально-демографічна безпека не обмежується сферою соціального забезпечення, а охоплює значно ширше коло суспільних відносин, пов'язаних із розвитком людського капіталу, демографічною політикою, забезпеченням рівних прав і можливостей, підтримкою сім'ї та формуванням сприятливого соціального середовища.

У цьому аспекті особливого значення набуває категорія гідних умов життя, яка дедалі більше набуває ознак самостійної конституційної цінності. Вона є критерієм оцінки ефективності діяльності держави та одночасно орієнтиром для подальшого розвитку законодавства. Як зазначив суддя Конституційного Суду України Олег Первомайський в окремій думці у справі щодо офіційного тлумачення словосполучки *«гідні умови життя»*, забезпечення таких умов є необхідною передумовою реалізації людської гідності як фундаментальної конституційної цінності [3]. У цьому контексті гідні умови життя виступають не лише

об'єктом державної політики, а й юридичним критерієм оцінки відповідності законодавства принципу людиноцентризму.

Подальше утвердження людиноцентризму у забезпеченні соціальних прав та формуванні підстав для зміни чинного законодавства можна прослідкувати у Рішенні Конституційного Суду України від 19 травня 2026 року № 3-р/2026, яким визначено, що навіть в умовах воєнного стану законодавець зобов'язаний забезпечувати конституційно обґрунтований баланс між потребами національної безпеки та гарантіями прав людини [4]. Такий підхід свідчить про поступове утвердження людиноцентричної моделі конституційного праворозуміння, за якої права людини залишаються визначальним критерієм легітимності державної політики навіть за надзвичайних умов.

Аналізуючи людиноцентризм як конституційну основу розвитку законодавства, варто також звернутися до категорії людської гідності, яка є основою людиноцентричної моделі держави. Слушною є думка П. С. Пацурківського та Р. О. Гаврилук, які зазначають, що після Революції Гідності людська гідність стала *de-facto* найголовнішою соціальною цінністю в Україні. Однак наявна у чинній Конституції України правова конструкція людської гідності ще не сповна враховує цей факт. Звідси прямий обов'язок сучасного європейського тлумачення людської гідності як системоутворюючої конституційної цінності лягає на Конституційний Суд України [5; с. 148–149].

На нашу думку, зміцнення поваги до людської гідності є пріоритетним напрямом модернізації соціальної функції держави, який в процесі відбудови та соціально-економічного відновлення України, має забезпечуватися ефективною соціально-демографічною політикою, що посилить соціальну стійкість України та утвердить верховенство права при реалізації і захисті основоположних прав громадян. Важливим є розроблення нормативно-правових механізмів, що гарантують дотримання принципів рівності та поваги до людської гідності під час реалізації прав і свобод людини і громадянина. Це дозволить укорінити принципи гендерної рівності, посилити боротьбу з насильством щодо жінок і дівчат, надати всебічну підтримку внутрішньо переміщеним особам й вимушеним мігрантам, а також створити ефективну систему захисту прав дітей під час війни та у післявоєнний період. Пропоновані заходи у цих сферах сприятимуть змінні підходів до нормативного розвитку конституційних цінностей через правотворчу діяльність.

У сучасних умовах людиноцентризм має визначати не лише зміст окремих законодавчих актів, а й загальну спрямованість і ефективність правотворчої діяльності. Це означає, що при розробленні законодавства необхідно оцінювати його вплив на розвиток людського капіталу, демографічні процеси, рівень соціальної згуртованості та спроможність

суспільства до відновлення. Такий підхід повністю відповідає європейській концепції *human-centred governance*, яка дедалі активніше впроваджується у правотворчу практику держав – членів Європейського Союзу.

На нашу думку, саме через розвиток законодавства у сфері соціально-демографічної безпеки реалізується сучасна конституційна модель соціальної держави. Йдеться вже не лише про гарантування соціальних прав, а про створення правового середовища, у якому людина має реальні можливості для самореалізації, професійного розвитку, створення сім'ї, виховання дітей, підтримки здоров'я, активної участі в суспільному житті, що в цілому запобігає маргіналізації суспільства. Саме така модель відповідає сучасному розумінню людиноцентризму як конституційної основи розвитку законодавства.

Література:

1. Маслова А. Б. Відповідальний людиноцентризм як доктринальна модель балансу свободи та обов'язку. *Нове українське право*. Випуск 2. 2026. С. 20–27.

2. Крусан А. Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. Київ, 2022. № 3 (21). С. 12–22.

3. Окрема думка (розбіжна) судді Конституційного суду України Олега Первомайського у справі за конституційним поданням 142 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремого припису абзацу четвертого преамбули Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na17d710-23#top> (дата звернення: 20.06.2026 р.).

4. Рішення Конституційного Суду України від 19 травня 2026 року № 3-р/2026 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів другого речення абзацу другого, абзацу третього частини першої статті 12, абзацу другого пункту 3 розділу „Прикінцеві положення“ Закону України „Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану“ (щодо права на відпустки). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-26#top> (дата звернення: 20.06.2026 р.).

5. Пацурківський П. С., Гаврилюк Р. О. Людська гідність як основоположна конституційна цінність: загальноєвропейський та український контексти. *Науково-практичний юридичний журнал. Публічне право*. Спеціальний випуск. 2018. Бровари : ФОП Кандиба Т. П. С. 142–152.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА УТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА

Лапко А. Г.,

*кандидат юридичних наук,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем
правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

В Конституції України проголошено, що в країні визнається і гарантується місцеве самоврядування. Основний Закон, виходячи з міжнародних стандартів, закріпив місцеве самоврядування в трьох аспектах: 1) елемента конституційного ладу; 2) засобу забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина; 3) права територіальної громади на місцеву автономію. Загальні засади конституційного ладу в Україні стосовно місцевого самоврядування проголошені в розділі XI Основного Закону [1].

Розвиток сучасного суспільства вимагає нового розуміння і трактування ролі та значення місцевого самоврядування як базової демократичної інституції. Саме тому місцеве самоврядування в Україні ґрунтується на нормах та принципах, сформованих та закріплених не тільки в Конституції України та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [2], а і в Законах України «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р. № 93-IV [3], «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 р. № 2493-III [4], «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16 квітня 2009 р. № 1275-VI [5], «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII [6], Європейській хартії місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року, у якій проголошені фундаментальні принципи організації і функціонування місцевого самоврядування, ратифікованій у повному обсязі Верховною Радою України, що зобов'язує Україну присягнути до міжнародних стандартів муніципальної демократії [7].

Конституція України та інші вищезазначені нормативно-правові акти зумовили таке положення за якого муніципальне право України має розглядатися як галузь права, законодавства, юридична наука та навчальна дисципліна.

Муніципальне право України, як галузь права – це система загальнообов'язкових, формально-визначених муніципальних норм та принципів, які регулюють та охороняють суспільні відносини у сфері

місцевого самоврядування, забезпечуються можливістю застосування державного, суспільного та громадського примусу.

За своїм змістом муніципальне право, як галузь права, виступає регулятором та охоронцем суспільних відносин у сфері місцевого самоврядування, тобто відносин, пов'язаних з виникненням та існуванням місцевого самоврядування в межах певних адміністративно-територіальних одиниць, оскільки воно має у своїй основі природний, громадський характер, а також взаємопов'язано з його організацією і здійсненням.

Ця галузь права – комплексна, оскільки її норми регулюють або об'єктивно мають регулювати суспільні відносини, що є предметом впливу ряду традиційних та інших загальноновизнаних галузей права, насамперед конституційного, адміністративного, фінансового, цивільного, земельного та ряду інших галузей публічного і приватного права.

У системі права муніципальне право належить до публічного права, оскільки стосується насамперед і головним чином самостійного виду публічної (політичної) влади (демократії), яка, у свою чергу, належить територіальним громадам і здійснюється ними безпосередньо або через утворювані ними органи (ради та інші органи).

Відокремлюючою ознакою будь-якої галузі права є наявність її *предмета і метода правового регулювання*. Предметом муніципального права є місцеве самоврядування як відносно самостійний вид суспільних відносин, пов'язаних з організацією і здійсненням влади територіальними громадами. Місцеве самоврядування як предмет муніципального права – багатогранне явище. За своєю суттю воно є одним з основних принципів конституційного ладу і складових його системи, формою народовладдя, що властива територіальним спільнотам суспільства – територіальним громадам. Метод муніципального права, як і метод будь-якої галузі, є способом її впливу на суспільні відносини, зокрема на відносини в системі місцевого самоврядування. Кожній галузі права властивий певний набір методів. Це притаманно і муніципальному праву. Виділяють такі основні методи муніципального права: імперативний, диспозитивний, рекомендаційний і декларативний.

Муніципальне право України, як галузь законодавства – це система нормативно-правових актів у яких у вигляді статей, їх частин, пунктів, підпунктів викладаються муніципальні норми та принципи, які регулюють та охороняють суспільні відносини у сфері місцевого самоврядування, забезпечуються можливістю застосування державного, суспільного та громадського примусу.

Джерелами муніципального права України, як галузі законодавства є локальні (статути територіальних громад, регламенти рад тощо) та загальнонаціональні (Конституція України, закони, підзаконні) акти.

Місцеве самоврядування як складова публічної влади розвивається відповідно до системи законодавства.

Муніципальне право України, як юридична наука – це система науково-обґрунтованих та підтверджених юридичною практикою, теорій, концепцій, доктрин, ідей, про муніципально-правові відносини, муніципально-правову практику.

Наука муніципального права є органічною частиною юридичної науки. Наука муніципального права належить до числа галузевих наук, основною ознакою яких є вивчення однойменної галузі права та законодавства. Вона розкриває притаманні даній галузі закономірності, формулює основні поняття і категорії, якими оперує чинне муніципально-правове законодавство, аналізує функції і роль муніципально-правових інститутів. Наука про місцеве самоврядування вивчає не тільки муніципально-правові норми, принципи та інститути, а й процеси, пов'язані з їх реалізацією. Тому предметом наукового дослідження цієї галузі є муніципальні (комунальні) відносини, відповідні правові норми та інститути.

Наука муніципального права вивчає історичний і сучасний вітчизняний досвід місцевого самоврядування з метою розробки наукових рекомендацій, спрямованих на вдосконалення законодавства про місцеве самоврядування, а також на підвищення ефективності організації та діяльності місцевого самоврядування. Значне місце в муніципальній науці посідають політичні, філософські та правові погляди й уявлення про місцеве самоврядування.

Система науки муніципального права – це впорядкована сукупність відносно самостійних комплексів теоретичних положень, логічний зв'язок між ними. В її основі лежить структурність самого предмета наукового пізнання. Саме предмет науки муніципального права, а також послідовність вивчення муніципально-правової проблематики детермінує систему даної науки. Оскільки предметом науки є однойменна галузь права та законодавства, природно, що кожному з елементів системи галузі кореспондує самостійний розділ муніципально-правової науки. Однак перед наукою стоять завдання більш складні, чим пізнання кожного із складових елементів галузі. Вона повинна досліджувати загальні риси, притаманні галузі в цілому, специфіку і характер її предмета, різновиди її норм, засоби їх реалізації, особливості виникаючих на їх основі муніципально-правових відносин, її джерела, систему. Наука повинна теоретично визначити і свій власний предмет, систему, методи дослідження, джерела тощо.

Муніципальне право України, як навчальна дисципліна – це система знань, вмінь та практичних навиків які є обов'язковими до засвоєння

для здобуття фаху юриста або іншого соціально-значущого фаху, здобуття відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня.

Розглядаючи муніципальне право, як навчальну дисципліну хотілося б, насамперед, зазначити, що це порівняно нова галузь наукових знань, яка, однак, має глибоке коріння в нашій державі. У сучасній Україні ця наука перебуває на стадії становлення, як і однойменна галузь права.

Таким чином, можна констатувати, що протягом останнього десятиріччя відбувається досить інтенсивний і стабільний розвиток науки та навчальної дисципліни муніципального права.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
3. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11 липня 2002 р. № 93-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 40. Ст. 290.
4. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 7 червня 2001 р. № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. Ст. 175.
5. Про асоціації органів місцевого самоврядування : Закон України» від 16 квітня 2009 р. № 1275-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2009. № 38. Ст. 534.
6. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 91.
7. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15 липня 1997 р. № 452/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст. 249.

РОЗУМІННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСОБИ НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ДОСВІД ЄС

Легеца Ю. О.,

*доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Україна вже сформувала достатньо розвинену нормативно-правову основу у сфері охорони довкілля, яка включає конституційні гарантії права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, рамкове природоохоронне законодавство, акти щодо оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки, законодавство про управління відходами, національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів, а також низку новітніх нормативно-правових актів у сферах промислового забруднення, кліматичної політики, водного управління та державного екологічного контролю. Разом із тим результати оцінювання прогресу України у процесі європейської інтеграції свідчать про те, що наявний правовий масив залишається нерівномірно модернізованим і лише частково відповідає вимогам асвіс Європейського Союзу. Основними стримувальними чинниками подальшого розвитку визначаються недостатній рівень адміністративної спроможності органів публічної влади, обмеженість фінансового забезпечення, недосконалість механізмів контролю, проблеми доступу до документації у процедурах оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки, а також недостатня ефективність практичної реалізації екологічних прав громадян.

У сучасних умовах пріоритетом розвитку екологічного законодавства має стати не збільшення кількості нормативних актів, а формування ефективної системи виконуваного екологічного права, заснованої на повноцінному впровадженні горизонтального асвіс Європейського Союзу, ризик-орієнтованих механізмах нагляду, цифровій прозорості, стабільному фінансуванні та належній міжвідомчій координації. Такий підхід повною мірою відповідає принципам екологічного права Європейського Союзу, серед яких особливе значення мають принцип превентивності, принцип «забруднювач платить», усунення шкоди безпосередньо в джерелі її виникнення та інтеграція екологічних вимог до інших напрямів державної політики.

Завершення двостороннього скринінгу законодавства України за Главою 27 «Довкілля та зміна клімату» підтвердило складність завдань, які стоять перед державою у процесі вступу до Європейського Союзу. Вказана глава охоплює понад двісті нормативно-правових актів *acquis* ЄС та вимагає не лише формальної гармонізації законодавства, а й забезпечення належного функціонування інституцій, спроможних реалізовувати відповідні правові приписи. Україна вже створила базові правові передумови для такого переходу, закріпивши на конституційному рівні право на безпечне довкілля, забезпечивши доступ до екологічної інформації та імплементававши основні положення Орхуської конвенції. Водночас найбільш проблемною залишається сфера практичного застосування законодавства, де зберігаються значні розриви між нормативним регулюванням та реальними механізмами його реалізації [1].

Однією з ключових проблем сучасного екологічного законодавства України є фрагментарність правового регулювання та нерівномірність правозастосовної практики. Попри наявність розвиненої нормативної бази, окремі положення законодавства не забезпечують належного рівня захисту екологічних прав громадян через існування широких винятків із процедур оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки, недостатню відкритість екологічної інформації, обмежену ефективність транскордонних процедур та неповне врахування екологічних аспектів у суміжних сферах правового регулювання. За таких умов головним ризиком стає не відсутність правових норм як таких, а їх неповне або вибіркове застосування.

Не менш важливою проблемою є недостатня ефективність системи державного екологічного контролю та механізмів юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. Сучасна модель нагляду значною мірою орієнтована на формальне здійснення перевірок і не забезпечує достатнього рівня попередження екологічних ризиків. Крім того, воєнний стан, обмеження контрольних заходів та неповна гармонізація із законодавством ЄС у сфері екологічної відповідальності й кримінально-правового захисту довкілля суттєво знижують ефективність механізмів примусу до виконання екологічних вимог.

Подальший розвиток законодавства України має здійснюватися з урахуванням пріоритетності повної імплементації горизонтального екологічного *acquis* Європейського Союзу. Насамперед це стосується законодавства про оцінку впливу на довкілля, стратегічну екологічну оцінку, доступ до екологічної інформації, участь громадськості у прийнятті рішень та забезпечення доступу до правосуддя у сфері довкілля. Водночас особливої уваги потребує адаптація законодавства до вимог

Рамкової водної директиви, Рамкової директиви про відходи, законодавства щодо промислових викидів, охорони біорізноманіття та кримінально-правового захисту довкілля.

Перспективним напрямом розвитку національного законодавства України є впровадження ризик-орієнтованої моделі екологічного нагляду, яка передбачатиме диференціацію контрольних заходів залежно від рівня екологічного ризику, забезпечення електронної фіксації дій контролюючих органів, відкритість результатів перевірок та ефективний зв'язок між результатами контролю і механізмами юридичної відповідальності. Одночасно необхідно забезпечити повноцінне застосування процедур оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки під час реалізації проєктів відбудови держави, мінімізавши можливість необґрунтованих винятків із цих процедур.

Важливого значення набуває також удосконалення механізмів реалізації екологічних прав громадян. Незважаючи на нормативне закріплення права на екологічну інформацію, участь у прийнятті рішень та доступ до правосуддя, практичні механізми реалізації цих прав потребують подальшого вдосконалення. Доцільним є розширення цифрових інструментів доступу до екологічної інформації, інтеграція екологічних реєстрів та інформаційних систем, а також удосконалення процесуальних гарантій участі громадськості у прийнятті екологічно значущих рішень.

Окремим напрямом має стати створення належних фінансових механізмів реалізації екологічної політики. Ефективне виконання зобов'язань за Главою 27 неможливе без середньострокового бюджетного планування, використання можливостей міжнародної фінансової допомоги та формування стабільних джерел фінансування природоохоронних заходів. У цьому контексті важливим є поєднання ресурсів державного та місцевих бюджетів, екологічного податку, а також фінансових інструментів Європейського Союзу [2].

Таким чином, стратегічні напрями розвитку екологічного законодавства України в умовах європейської інтеграції мають бути пов'язані не лише з формальною гармонізацією законодавства до вимог *acquis* Європейського Союзу, але й із забезпеченням реальної ефективності правозастосування, зміцненням інституційної спроможності органів публічної влади, розвитком механізмів екологічного контролю, гарантуванням екологічних прав громадян та створенням належного фінансового підґрунтя для реалізації екологічної політики держави.

Література:

1. Chapters of the acquis. URL.: https://enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/conditions-membership/chapters-acquis_en
2. Про схвалення Стратегії реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 червня 2025 р. № 625-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/625-2025-%D1%80#Text>

ВПЛИВ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ НА РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АЛІМЕНТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ПОДРУЖЖЯ

Лічман Л. Г.,

*кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України,
суддя у відставці, провідний науковий співробітник відділу
науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Стаття 51 Конституції України від 28 червня 1996 року наголошує, що «шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» [1].

Отже, на рівні Основного Закону, перш за все, визначено рівність прав і обов'язків подружжя, конституційний обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття, обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків, що включає в себе й обов'язок з утримання таких батьків.

Ці та інші конституційні положення істотно вплинули на правове регулювання аліментних зобов'язань в Сімейному кодексі України від 10 січня 2002 року № 2947-III [2], яким було визначено широке коло аліментнозобов'язаних осіб, у тому числі подружжя, батьків і дітей тощо.

Згідно з частинами 1-3 ст. 75 СК України дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного. Право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу. Непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є особою з інвалідністю I, II чи III групи [2].

Відповідно до ч. 4 ст. 75 СК України один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом [2]. Зазначені нормативні приписи призвели до їх різного тлумачення і відсутності єдності судової практики.

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 24 червня 2021 року у справі № 759/6629/19 (провадження № 61-15018св20) зазначається, що «у частині 4 статті 75 СК України не передбачено можливості визнання особою з інвалідністю такою, що потребує матеріальної допомоги, якщо її пенсія забезпечує встановлений законом прожитковий мінімум. Тому колегія суддів вважає, що приписи частини четвертої статті 75 СК України, відповідно до якої один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом, не відповідають нормам статей 3, 8 та 48 Конституції України, тому суд її не застосовує» [3].

У подальшому Пленум Верховного Суду звернувся до Конституційного Суду України з конституційним поданням щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року № 2947-III.

У рішенні Конституційного Суду України від 29 жовтня 2024 року №1-р/2024 у справі за конституційним поданням Верховного Суду про відповідність Конституції України (конституційність) частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України, яким визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), частину четвертої статті 75 Сімейного кодексу України, визначено, що:

– «із аналізу приписів статті 75 Кодексу в частині виплати утримання (аліментів) одним із подружжя на користь іншого у їх посутньому зв'язку з приписами Конституції України, Кодексу вбачається, що така виплата залежить від потреби в матеріальній допомозі, однак не є соціальною виплатою, державною допомогою та не є складовою права на соціальний захист. Правовідносини щодо утримання у подружжя впливають із конституційного принципу рівності прав

і обов'язків кожного із подружжя у шлюбі та сім'ї, вимоги щодо охорони сім'ї (як основи суспільства) державою та передбачені частинами першою, третьою статті 51 Конституції України (абз. 2 підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини);

– Конституційний Суд України зазначає, що потребу в матеріальній допомозі за наявності спору слід визначати в судовому порядку у кожному конкретному випадку у спосіб зіставлення доходів і витрат позивача та відповідача, а також перебування в особи (відповідача) на утриманні інших осіб (батьків, дітей від інших шлюбів тощо), що дасть можливість повною мірою визначити матеріальну потребу одного з подружжя і можливості іншого з подружжя в наданні утримання (аліментів) та забезпечить тому з подружжя, хто є непрацездатним і потребує матеріальної допомоги, можливість її отримати, а призначення особі відповідної пенсії або іншої соціальної виплати не може залежати від виплат, які здійснює один із подружжя на утримання іншого з подружжя. Призначення державою соціальних виплат не може впливати на призначення аліментів на утримання одного з подружжя або ж виключати можливість такого призначення (абз. 6 підпункту 2.5 пункту 2 мотивувальної частини);

– законодавець, перенісши до статті 75 Кодексу умови та інші критерії із площини публічного права в площину приватного права, не забезпечив дієвих механізмів для отримання нужденним членом подружжя матеріальної допомоги від іншого з подружжя для забезпечення належного рівня життя, що свідчить про невідповідність частини четвертої статті 75 Кодексу статтям 8, 46, 48 Конституції України (абз. 7 підпункту 2.6 пункту 2 мотивувальної частини) [4].

У проєкті Цивільного кодексу України (реєстр. № 15150 від 09.04.2026) враховано рішення Конституційного Суду України від 29 жовтня 2024 року №1-р/2024. Проєктом Цивільного кодексу України (реєстр. № 15150 від 09.04.2026) передбачаються наступні положення щодо надання утримання одному з подружжя другим з подружжя і визнання одного з подружжя таким, що потребує матеріальної підтримки:

– «дружина, чоловік має право на утримання від другого з подружжя у випадках, встановлених цим Кодексом (ч. 2 ст. 1623);

– право на утримання має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної підтримки, за умови що другий із подружжя спроможний надавати матеріальну допомогу. Один із подружжя є таким, що потребує матеріальної підтримки, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання належного йому майна, інші доходи не забезпечують йому доходу в обсязі розміру мінімальної заробітної плати, встановленого законом (частини 1, 2 ст. 1639)» [5].

Отже, в сфері правового регулювання аліментних зобов'язань подружжя законодавець намагається змінити підхід щодо визначення одного з подружжя таким, що потребує матеріальної допомоги, через заміну положень про незабезпечення йому доходу в розмірі «прожиткового мінімуму, встановленого законом» на незабезпечення йому доходу в обсязі «».

Вбачається, що такі новели правового регулювання відносин щодо утримання подружжя варто підтримати, вони сприятимуть визначеності правових норм та забезпеченню єдності та передбачуваності судової практики. Надання можливості одному з подружжя, який потребуватиме матеріальної підтримки, тобто буде забезпечений менше розміру мінімальної заробітної плати, встановленого законом, отримувати матеріальну допомогу від другого з подружжя для забезпечення належного рівня життя свідчить про реалізацію справедливості як однієї із загальних засад правового регулювання сімейних відносин як приватних відносин.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.06.2026).
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 25.06.2026).
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 24 червня 2021 року, судова справа № 759/6629/19 (провадження № 61-15018св20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98054751> (дата звернення: 25.06.2026).
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду про відповідність Конституції України (конституційність) частини четвертої статті 75 Сімейного кодексу України від 29.10.2024 № 1-п/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-24#n74> (дата звернення: 25.06.2026).
5. Проєкт Цивільного кодексу України (реєстр. № 15150 від 09.04.2026). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837> (дата звернення: 25.06.2026).

ДО ПИТАННЯ ПРО КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО ОПОСЕРЕДКУВАННЯ ОБІГУ КРИПТОАКТИВІВ В УКРАЇНІ

Мацко В. В.,

адвокат

м. Харків, Україна

У контексті дослідження тенденцій та закономірностей розвитку правового регулювання обігу криптоактивів в Україні доцільно відзначити, що формування їхнього правового статусу характеризується опосередкованим нормативним закріпленням. Такий підхід виявляється у застосуванні положень Конституції України [1], Цивільного кодексу України [2], Податкового кодексу України [3], законодавчих актів, а також нормативно-правових актів Національного банку України і підзаконного регулювання, що у сукупності свідчить про поступовий, еволюційний характер становлення відповідної правової моделі [4, с. 391].

Водночас розвиток правового регулювання обігу криптоактивів в Україні має здійснюватися з урахуванням конституційних засад правового порядку.

Насамперед треба вказати про те, що права, котрі виникають у зв'язку із обігом криптоактивів, є такими ж самими правами та свободами, а тому згідно із ч. 2 ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Також неможливо оминати увагою положення ч. 3 та ч. 4 ст. 13 Конституції України, де вказується про те, що власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству [1]. Одночасно із цим, держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [1].

Також вкрай важливими в контексті питання правового опосередкування обігу криптоактивів виступають положення ст. 19 Конституції України, де зазначається, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством [1]. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1].

Також, виходячи із того, що обіг криптоактивів спричиняє появу нових прав людини, слід виходити з того, що права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними

(ч. 1 ст. 22) [1]. Поруч із цим, при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22) [1]. Також людина, якщо бажає бути обізнаною у сфері обігу криптоактивів, може спиратися на положення ч. 1 ст. 23 Конституції України, де вказується про те, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості [1].

Відповідно до ст. 41 Конституції України [1], кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, що створює правову основу для розуміння статусу криптоактивів, його подальшого розгляду в статусі цифрових активів як потенційних об'єктів майнових прав.

Стаття 42 Конституції України [1] гарантує кожному право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, що безсумнівно охоплює і діяльність, пов'язану з обігом криптоактивів як новітнім видом економічної активності.

Важливого значення для правового регулювання цифрових активів набуває також ст. 92 Конституції України [1], відповідно до якої засади створення і функціонування фінансового, грошового та інвестиційного ринків визначаються виключно законами України. Це підкреслює необхідність комплексного законодавчого врегулювання обігу криптоактивів в Україні, визначення їхнього правового статусу та встановлення чітких правил функціонування ринку цифрових активів.

Неможливо оминати увагою й той факт, що в контексті досліджуваної проблематики слід урахувати той факт, що ст. 99 Конституції України [1], встановлює, що грошовою одиницею України є гривня та визначає забезпечення її стабільності як основну функцію центрального банку держави.

Зазначене положення має принципове значення для формування підходів до правового регулювання обігу криптоактивів, оскільки підкреслює виключну роль національної валюти у грошовій системі держави та зумовлює необхідність обережного й зваженого впровадження цифрових активів у фінансовий обіг без підризу монетарного суверенітету та стабільності грошово-кредитної системи.

Конституційні засади забезпечують баланс між правом на власність і підприємницьку діяльність та потребою держави гарантувати фінансову стабільність і економічну безпеку. Вони створюють правові передумови для формування системного підходу до регулювання обігу криптовалюти в Україні, який поєднає свободу економічної діяльності, захист прав власників криптоактивів і публічні інтереси держави.

У цьому контексті правове регулювання має враховувати як потребу у забезпеченні інноваційного розвитку та економічної свободи, так і необхідність гарантування прозорості економічних процесів та належного рівня правового захисту учасників відповідних правовідносин.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 18.05.2026).
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.05.2026).
3. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 18.05.2026).
4. Ворон Д.М., Жигальов І.Г., Ткачов В.С. Правове регулювання криптовалют в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 390-392. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/98>.

НОРМОТВОРЧИЙ ХАРАКТЕР КОНСТИТУЦІЙНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Мельник Я. Я.,

*доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу дослідження проблем
правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України,
м. Київ, Україна*

Конституція України не тільки є Основним Законом, але й відрізняється від інших Законів України особливим характером впливу на інші норми. Зведення її в особливий ранг гарантій, відображення основних прав, свобод людини і громадянина, послідовно вимощується номінальні елементи субординації між державним апаратом та громадянином, людиною. Попри це, правовий зв'язок між ними, на нашу думку,

є дещо глибшим, з огляду на нормотворчий характер конституційної ідеології.

У юридичній енциклопедії зазначається, що термін «правотворчість» підміняється терміном «нормотворчість». Під останньою розуміють діяльність спеціально-уповноважених суб'єктів, спрямованих на створення, конструювання та коригування нормативно-правових приписів [2, с. 359].

Професорка С.В. Бобровник, досліджуючи нормотворчість на рівні поняття та принципу організації вважає, що у процесі нормотворчості повинні використовуватись не лише наукові ідеї, теорії та концепції, а й результати соціологічних досліджень та статистичні дані. При цьому вчена додає, що йдеться не лише про наукові ідеї юридичного характеру, а й інших галузей знань, оскільки нормотворчість має багатоаспектний характер, чим самим забезпечує правове опосередкування різноманітних за предметним спрямуванням відносин [1, с. 80].

Відомий вчений-конституціоналіст А Селіванов обговорюючи питання Конституційних ідей професора Леоніда Юзькова (першого Голови Конституційного Суду України) зазначає, що Л.Юзьков вважав, «... що для основою Конституції України має бути Декларація про державний суверенітет, і це, на його думку, створить державу конституційною за суттю і формою. Глибоко досліджуючи і спираючись на методологію конституціоналізму, вчений ще п'ятнадцять років тому дійшов висновків, визначивши шість методологічних позицій: 1) держава повинна функціонувати в громадянському суспільстві; 2) загальнолюдські цінності мають пріоритет над класовими, що підтверджує визнання і прихильність України до міжнародного права; 3) в центрі організації і функціонування держави повинна бути людина, її свобода і права; 4) ідеологія має бути поза Конституцією, оскільки вона виконує функцію «апологетичного фасаду невдалої соціальної будівлі»; 5) норми Конституції повинні бути «безпосередньо діючим правом»; 6) стабільність Конституції закладається в її змісті, якщо поєднати кращі зразки світового конституціоналізму з історичними і національними традиціями українського державотворення...» [4]. У публікації А.Селіванова, впливає, що Л. Юзьков задавався такими слушними питаннями, як от: «... хто має право розв'язувати конституційні і локальні конфлікти між суб'єктами влади і у спорах з громадянами? Тільки незалежна система правосуддя з окремою юрисдикцією – Конституційним Судом України. Глибоко переконаний в існуванні окремого конституційного судочинства, Л. Юзьков писав: «Це судочинство спрямовано на захист Конституції, вирішення питань про відповідність (конституційність) законів та інших правових актів Основному Закону України ... [4]».

М. Петришина також досліджувала питання конституційної ідеології, зокрема в контексті її еволюції [3, с.6]. У висновках, вчена приходить того, що ідеологічні засади конституції дають можливість визначити демократичні або авторитарні начала закладені в основу Основного Закону. Також, вчена стверджує, що через конституцію суспільство артикулює базові цінності, визначає межі припустимого і формує бачення майбутнього. Відтак, на її думку, демократична держава має не відмовлятися від ідеологічної функції, а виконувати її у формі закладення основ відкритого, плюралістичного та гуманістичного порядку, що може об'єднувати різноманітне суспільство навколо спільного конституційного проєкту [3, с. 6].

Однак, враховуючи наведені дослідження, доречно послуговатися тим, що конституційна ідеологія, як ідея Основного Закону, так чи інакше носить нормотворчий характер, спричиняючи в своїй дії навантаження на усю правову систему по її трансформації, впорядкуванню, синхронізації, послідовності заповнення пробілів та колізій, суперечностей, забезпечення правового режиму та правопорядку. І цьому сприяє юридична сила та ієрархія конституційних норм та положень, цьому сприяє конституційний імунітет.

Ба, більше, потрібно усвідомити те, що нормотворчий характер проявляється у конституції України тому, що саме її норми є надстійкими та ієрархічно ємними, не активними до змін. Натомість загальне законодавства України якраз є активованими до змін, відкритим до змін, і це пояснюється властивістю їх норм перед нормами конституції України.

Таким чином, стає очевидним, що відповіді на ці нормотворчі та ідеологічні питання потрібно відшукувати серед правової доктрини, досліджень глибше.

Отже, у висновках, конституційна ідеологія, або ж «ідеологія конституційного права» пояснюється нормотворчим насамперед характером. Нормотворчий характер ідеї Конституції України та її норм, підпорядковує норми інших галузей права у свою структуру, систему. Можливий прояв й іншого характеру нормотворчості у конституційно-правовій сфері (матерії), зворотній, який вказуватиме на те, що норми Конституції України будуть залежати від змін, яких вимагає розвиток галузевого законодавства. Але як там пак, і дони процес, як і інший опосередковується ідеологією конституційного права.

Також, можливо звернути увагу на те, що сучасні дослідники конституціоналізму, як і фундатори теорії конституційного права України, переймалися правотворчим аспектом ідеології Конституції України на певних рівнях. Однак для більш повноцінного уявлення про

ідеологію нормотворчого характеру Конституції України в нормотворчому процесі потрібно розглядати через призму правового зв'язку норм конституції та їх нормотворчого впливу на інші галузеві норми, зрештою галузі права. Це надасть можливість забезпечити більш чіткий правотворчий процес, визначити ефективну ідеологію праворозуміння, та, врешті решт, сприятиме заповненню ще однієї ніші інституту правотворчої діяльності.

Ці, задавалося, б суто теоретично-методологічні висновки, на нашу думку, повинні віднайти своє належне місце в інструментальному впливі нормотворчого процесу в Україні на дослідження конституційного права України як галузі.

Література:

1. Бобровник С. В. Нормотворчість: поняття і принципи організації. *Альманах права*. 2024. Вип. 15. С. 75–82.
2. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол. : О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.
3. Петришина М. Конституція, ідеологія, ідентичність: еволюція ключових конституційно-правових категорій. *Молодий вчений*. № 4 (135). 2025. С. 1–8. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6443/6298> (дата звернення: 24.06.20126).
4. Селіванов А. Конституційні ідеї професора Леоніда Юзькова і сучасність. *Голос України*. 25 січня 2008. URL.: <https://www.golos.com.ua/article/194752> (дата звернення: 24.06.20126).

ЗМІЦНЕННЯ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ЗАСАД КОЛІЗІЙНОГО ПРАВА З УРАХУВАННЯМ СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ ТРАДИЦІЙ

Міловська Н. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації
законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Перевертун О. В.,

*науковий співробітник відділу дослідження проблем правотворчості
та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Розширення участі України у міжнародних договорах, євроінтеграційні процеси та збільшення загальної кількості правовідносин, ускладнених іноземним елементом, актуалізують потребу у вдосконаленні їх законодавчого врегулювання та гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами з урахуванням національних особливостей та суспільних потреб.

Одним із важливих напрямів розвитку міжнародних приватно-правових відносин із урахуванням політичних, економічних, соціальних та інших змін і реалій, що відбуваються у суспільстві та державі, є зміцнення приватноправових засад колізійного права шляхом розширення його диспозитивності, підвищення регулятивних можливостей колізійних норм з урахуванням сучасних європейських правових традицій.

Моделі оптимальної регламентації для багатьох сфер приватно-правових відносин сьогодні пропонуються численними директивами і регламентами ЄС, міжнародними документами. В аспекті модернізації та розвитку українського колізійного законодавства надзвичайно важливими є сучасні регламенти ЄС (Рим I [1], Рим II [2], Рим III [3], Рим IV [4], Брюссель I [5], Брюссель II bis [6], Брюссель II-ter [7], Регламент (ЄС) № 2016/1103 [8], Регламент (ЄС) № 2016/1104 [9] тощо), які фактично створили європейську кодифікацію міжнародного приватного права та ґрунтуються на спільних цінностях.

Зміцнення приватноправових засад колізійного права пов'язано передусім з розвитком його диспозитивності – фундаментального принципу приватного права, який дає можливість суб'єктам на власний розсуд урегульовувати приватноправові відносини за своєї участі. У міжнародному приватному праві диспозитивність виявляється насамперед у такому правовому інституті, як «автономія волі» (*lex voluntatis*). Значення цього принципу виходить далеко за межі технічного визначення застосовного права, оскільки він безпосередньо пов'язаний із визнанням свободи особи, її приватної ініціативи та права самостійно визначати власну правову поведінку. Автономія волі сприяє підвищенню передбачуваності правового регулювання, створює умови для ефективного планування діяльності, знижує транзакційні витрати та забезпечує стабільність міжнародного цивільного обороту.

Основні приписи щодо *lex voluntatis* сконцентровані у статті 5 Закону України «Про міжнародне приватне право» [10] від 23 червня 2005 р. № 2709-IV, а сфера його застосування значно розширена. Крім раніше відомих сфер його використання – зовнішньоекономічні договори та питання права власності в зовнішньоторговельних угодах, Закон України «Про міжнародне приватне право» надає сторонам міжнародних приватних відносин можливість вибирати право будь-якої держави щодо змісту майже всіх правочинів (будь-які договори, а не тільки зовнішньоекономічні, односторонні правочини, шлюбний договір). В обмеженому вигляді *lex voluntatis* застосовується: при захисті речових прав (стаття 42); у договорах споживання (стаття 45); у деліктних зобов'язаннях (статті 49–50); у зобов'язаннях, що виникли внаслідок набуття, збереження майна без достатніх правових підстав (стаття 51); у багатьох питаннях сімейного права; у спадкових відносинах (стаття 70) тощо. Водночас інститут «автономії волі» (*lex voluntatis*) потребує подальшого вдосконалення, як у частині загальних правил, так і в частині спеціальних його проявів в окремих видах правовідносин (договірних, недоговірних, трудових тощо).

Сьогодні на вдосконалення інституту «автономії волі» (*lex voluntatis*) у багатьох його аспектах, у тому числі в аспекті застосування ненаціонального права, спрямовані прийняті Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права «Принципи вибору права у міжнародних комерційних договорах» 2015 р. [11]. З урахуванням цього документа «м'якого» права доцільним є низка доповнень до законодавчого наповнення принципу «автономії волі» (*lex voluntatis*) шляхом надання сторонам можливості обирати не лише право певної держави, але й норми транснаціонального характеру (загальні принципи права, *lex mercatoria* тощо) у формі зводів, принципів або конвенцій (наприклад, Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА або

Конвенцію ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р.) [12, с. 6].

Зміцнення приватноправових засад колізійного права також нерозривно пов'язане з утвердженням принципу юридичної визначеності, який у сучасному європейському праворозумінні розглядається як невід'ємний елемент верховенства права. Учасники міжнародних приватноправових відносин повинні мати реальну можливість передбачати правові наслідки своїх дій та бути впевненими у тому, що застосовне право визначатиметься за чіткими, зрозумілими та послідовними критеріями. Саме юридична визначеність формує довіру до правової системи та сприяє ефективному захисту прав людини. З цієї точки зору сучасні тенденції розвитку європейського колізійного права спрямовані на максимальну уніфікацію колізійних прив'язок, усунення суперечностей між національними законодавствами та формування єдиних стандартів правозастосування.

Водночас посилення приватноправових засад колізійного права неможливе без утвердження принципів справедливості та добросовісності. Формальний підхід до визначення застосовного права не завжди забезпечує справедливий результат, особливо у випадках, коли правовідносини мають складний багатокомпонентний характер або пов'язані одночасно з декількома правопорядками. Саме тому сучасне європейське колізійне право дедалі частіше орієнтується на матеріальні цілі правового регулювання, прагнучи забезпечити баланс між інтересами сторін. Принцип добросовісності при цьому виконує не лише регулятивну, а й коригуючу функцію, дозволяючи уникнути зловживання правом, штучного конструювання юрисдикційних зв'язків та недобросовісного використання механізмів вибору застосовного права.

Особливе значення для розвитку сучасного колізійного права має й принцип найбільш тісного зв'язку, застосування якого свідчить про відмову від надмірно формалізованого підходу до вирішення колізійних питань та перехід до більш гнучкої моделі правового регулювання. Такий підхід дозволяє максимально врахувати фактичні обставини справи, забезпечити справедливість правового регулювання та досягти найбільш адекватного правового результату.

Суттєвою особливістю сучасного європейського розвитку колізійного права є його орієнтація на забезпечення ефективного захисту прав людини. Європейська правова традиція виходить із того, що визначення застосовного права не може бути самоціллю, а повинно слугувати забезпеченню реального здійснення прав і свобод особи. Саме тому в міжнародному приватному праві спостерігається тенденція до запровадження спеціальних колізійних механізмів, спрямованих на захист економічно та соціально слабших учасників правовідносин.

Особливого значення набувають правила, що забезпечують підвищений рівень захисту прав споживачів, працівників, дітей та інших осіб, які потребують додаткових правових гарантій.

Таким чином, зміцнення приватноправових засад колізійного права означає посилення диспозитивності правового регулювання, розширення меж автономії волі учасників правовідносин, утвердження принципів добросовісності, справедливості, юридичної визначеності та забезпечення належного захисту слабшої сторони у приватноправових відносинах.

Європейські правові традиції демонструють ефективність моделі колізійного регулювання, побудованої на поєднанні уніфікації правових підходів і належного захисту інтересів учасників приватноправових відносин. Для України врахування сучасного європейського досвіду є необхідною передумовою вдосконалення національного законодавства та подальшої інтеграції до європейського правового простору.

Література:

1. Регламент (ЄС) № 593/2008 Європейського Парламенту та Ради «Про право, яке підлягає до застосування щодо договірних зобов'язань («Рим I»)» від 17 червня 2008 р. URL: https://zakononline.ua/documents/show/287485__287550 (дата звернення: 20.06.2026).
2. Регламент (ЄС) № 864/2007 Європейського Парламенту та Ради «Про право, що застосовується до недоговірних зобов'язань («Рим II»)» від 11 липня 2007 р. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2007/864/oj/eng> (дата звернення: 20.06.2026).
3. Council Regulation (EU) No 1259/2010 of 20 December 2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2010/1259/oj/eng> (дата звернення: 20.06.2026).
4. Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2012/650/oj/eng> (дата звернення: 20.06.2026).
5. Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2012/1215/oj/eng> (дата звернення: 20.06.2026).
6. Council Regulation (EC) No 2201/2003 of 27 November 2003 concerning jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments

in matrimonial matters and the matters of parental responsibility. URL: <http://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2003/2201/oj> (дата звернення: 20.06.2026).

7. Council Regulation (EU) 2019/1111 of 25 June 2019 on jurisdiction, the recognition and enforcement of decisions in matrimonial matters and the matters of parental responsibility, and on international child abduction. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=OJ:L:2019:178:FULL> (дата звернення: 20.06.2026).

8. Council Regulation (EU) 2016/1103 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of matrimonial property regimes. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/1103/oj/eng> (дата звернення: 20.06.2026).

9. Council Regulation (EU) 2016/1104 of 24 June 2016 implementing enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and the recognition and enforcement of decisions in matters of the property consequences of registered partnerships. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/1104/oj/eng> (дата звернення: 20.06.2026).

10. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 20.06.2026).

11. Гаазькі принципи вибору права у міжнародних комерційних договорах 2015 р. URL: <https://assets.hcch.net/docs/a3b1d0ac-4b81-4330-8716-ab1ea96de790.pdf> (дата звернення: 20.06.2026).

12. Цірат К. Г. Автономія волі сторін у Гаазьких принципах вибору права у міжнародних комерційних договорах : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук:12.00.03. Київ, 2018. 19 с.

РОЛЬ РІШЕНЬ ЄСПЛ ДЛЯ СИСТЕМНИХ РЕФОРМ ГАЛУЗІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Озель В. І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри теорії та публічного права,
Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових
наук Національного транспортного університету
м. Київ, Україна*

Правова система України перебуває у постійному процесі трансформації під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Конституційне право як основоположна галузь та основа всієї правової системи держави є ключовим елементом, що закладає орієнтири реформування системи в цілому. Одним із найвагоміших зовнішніх чинників та факторів, що впливають на реформування, трансформацію та удосконалення правових механізмів гарантування прав людини та адаптації правової системи України до права ЄС є практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV (далі – Закон), рішення Суду є обов'язковим для виконання Україною (ст. 2) та одночасно джерелом права (ст. 17) [1]. Це зумовлює системоутворюючий вплив практики ЄСПЛ на вітчизняну правову доктрину та законотворчість, перетворюючи прецеденти ЄСПЛ на рушійну силу інституційних та процесуальних реформ. Маючи обов'язковий та прецедентний характер для України рішення ЄСПЛ не лише захищають права окремих заявників через інститут індивідуальних заходів, а й формують системні орієнтири для реформування державних інституцій.

Виконання рішень ЄСПЛ поділяється на заходи індивідуального характеру (ст. 8, 10 Закону [1]), такі як виплата компенсації, поновлення у правах, та заходи загального характеру (ст. 13 Закону [1]). Останні спрямовані на ліквідацію першопричини порушення Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [2], тобто на зміну нормативно-правових актів та системної адміністративної або судової практики, щоб запобігти аналогічним порушенням у майбутньому.

Найвищим проявом реалізації заходів загального характеру в Україні стало масштабне реформування конституційного законодавства, оскільки низка системних проблем за визначенням ЄСПЛ полягала

безпосередньо у тексті Основного Закону України [3] або у прогалинах конституційного регулювання.

Наприклад, виконання заходів загального характеру рішення ЄСПЛ «Олександр Волков проти України» [4] відбулася модернізація розділу «Правосуддя» Конституції України (Закон № 1401-VIII від 02.06.2016 [5]). Так само у тексті свого рішення по справі «Куликов та інші проти України» (Заяви № 5114/09 та 17 інших) [6] ЄСПЛ чітко вказував на те, що архітектура судової влади в Конституції 1996 року залишала суддів уразливими перед політичним тиском. Закон № 1401-VIII від 02.06.2016 був у першу чергу спрямований на деполітизацію формування суддівського корпусу.

У п. 199 рішення по справі «Олександр Волков проти України» ЄСПЛ зазначає, що «справа свідчить про серйозні системні проблеми функціонування судової влади в Україні. Зокрема, встановлені у справі порушення наводять на думку, що система судової дисципліни в Україні не є організованою належним чином, і вона не забезпечує достатнє відділення судової гілки влади від інших гілок державної влади» [4]. Справа стала рушійним важелем до реформування механізму притягнення суддів до відповідальності, та переформатування Вищої Ради Юстиції у Вищу Раду Правосуддя. Фактично відбулося повне розділення судової і законодавчої влади в державі. Верховна Рада України втратила, існуючий до цього, повний контроль за процедурою призначення та звільнення суддів. Зі статті 128 Конституції України було вилучено повноваження Верховної Ради щодо «обрання суддів безстроково». Також скасовано п'ятирічний «випробувальний строк» для суддів, який ЄСПЛ визнавав фактором ризику для їхньої незалежності. Наразі судді призначаються на посаду Президентом України виключно за поданням Вищої ради правосуддя і лише на конкурсній основі та виконують повноваження безстроково.

Показовим стало те, що Рішення ЄСПЛ від 19.01.2017 р. по справі «Куликов та інші проти України» [6] засвідчило, що цей розгляд став системним продовженням справи судді Волкова проти України. Таким чином ЄСПЛ підтвердив важливість повного переформатування системи правосуддя в Україні.

Крім того, рішення ЄСПЛ свідчили про системні проблеми у системі прокуратури, наприклад: справа «Меріт проти України» [7], де було наголошено ЄСПЛ про надмірні повноваження прокуратури у сфері загального нагляду; Справа "Шабельник проти України" (Заява № 16404/03) [8] стала показовою щодо проблеми використання доказів, отриманих прокуратурою з порушенням процесуальних гарантій; справа «Олександр Волков проти України» [4] хоча і стосувалася прав суддів, але у рішенні ЄСПЛ прямо вказав на системні проблеми

дисциплінарних процедур, які аналогічно стосувалися прокуратури. Саме у 2016 році докорінно змінився статус прокуратури, якій до у Конституції України первинної редакції був присвячений окремий розділ (Розділ VII «ПРОКУРАТУРА» виключено на підставі Закону № 1401-VIII від 02.06.2016 р.). Тривалий час українська прокуратура зберігала радянську функцію загального нагляду, що неодноразово критикувалося ЄСПЛ як інструмент порушення балансу прав у публічно-правових відносинах. Конституційними змінами функцію прокуратури було звужено виключно до підтримання публічного обвинувачення в суді, організації та керівництва досудовим розслідуванням (ст. 131-1, п. 9 Перехідних положень Конституції України). Функцію нагляду за додержанням прав і свобод людини було остаточно вилучено з тексту Конституції.

Задля впровадження ефективного механізму захисту прав людини на національному рівні та виконання загальних вимог статті 13 Конвенції [2] (право на ефективний засіб юридичного захисту), Конституцію України було доповнено статтею 151-1. Вона закріпила право особи звернутися до Конституційного Суду України з конституційною скаргою, якщо вона вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні закон суперечить Конституції України. Це дозволило вирішувати системні законодавчі проблеми всередині країни, значно зменшивши потік скарг до ЄСПЛ.

На виконання приписів ЄСПЛ були посилені конституційні засади парламентаризму та особистого голосування народних депутатів Верховної Ради України (ст. 84 Конституції України). У Рішенні по справі «Олександр Волков проти України» [4] ЄСПЛ звернув увагу на непрозорість системи голосування в українському парламенті. На той момент «кнопкодавство» було звичною справою для парламентарів. Порушення парламентських процедур увійшло у звичай українського парламентаризму 1990-х та початку 2000-х років. ЄСПЛ наголосив на непрозорості процедури голосування парламенту, порушення принципу особистого голосування. На виконання рішення ЄСПЛ щодо заходів загального характеру та усунення системних проблем був ухвалений Закон України від 19.12.2019 № 404-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення особистого голосування народними депутатами України на пленарних засіданнях Верховної Ради України» [9].

Таким чином, практика ЄСПЛ має виражений системоутворюючий та доктринальний характер для правової системи України. Вона виступає не лише інструментом захисту прав конкретних заявників, а й надійним індикатором системних проблем національної правової системи, усунення яких вимагає обов'язкового вжиття заходів

загального характеру. Виконання рішень ЄСПЛ у контексті реформування конституційного законодавства є не просто формальним міжнародно-правовим обов'язком держави, а стратегічним інструментом модернізації правового поля. Подальша адаптація правової системи України до стандартів Європейського Союзу має ґрунтуватися на випереджальному аналізі прецедентної практики ЄСПЛ, що гарантуватиме сталий демократичний розвиток та утвердження реального верховенства права.

Література:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#o2>

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

3. Конституція України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

4. СПРАВА «ОЛЕКСАНДР ВОЛКОВ ПРОТИ УКРАЇНИ»/ CASE OF OLEKSANDR VOLKOV v. UKRAINE. (Заява № 21722/11). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-208818%22%5D%7D>

5. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>

6. CASE OF KULYKOV AND OTHERS v. UKRAINE – [Ukrainian Translation] by the Ministry of Justice of Ukraine. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-181470%22%5D%7D>

7. CASE OF MERIT v. UKRAINE – [Ukrainian Translation] summary by the Lviv Laboratory of Human Rights URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-125392%22%5D%7D>

8. Справа «Шабельник проти України» (Заява № 16404/03). Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа від 19.02.2009 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення особистого голосування народними депутатами України на пленарних засіданнях Верховної Ради [...]. Закон України від 19.12.2019 № 404-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-20#Text>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРАВА НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В УКРАЇНІ

Оніщик Ю. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри приватного та публічного права
Київського національного університету технологій та дизайну
м. Київ, Україна*

Забезпечення реалізації права на професійну правничу допомогу належить до конституційних обов'язків України та впливає з її міжнародних зобов'язань.

Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [1]. Право особи на професійну правничу допомогу є одним із конституційних, невід'ємних прав людини і має загальний характер. У контексті частини першої цієї статті «кожен має право на професійну правничу допомогу» поняття «кожен» охоплює всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Здійснення права на професійну правничу допомогу засноване на дотриманні принципів рівності всіх перед законом та відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Крім того, реалізація кожним права на професійну правничу допомогу не може залежати від статусу особи та характеру її правовідносин з іншими суб'єктами права. Конституційне право кожного на професійну правничу допомогу за своєю суттю є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина, і в цьому полягає його соціальна значимість. Серед функцій такого права у суспільстві слід окремо виділити превентивну, яка не тільки сприяє правомірному здійсненню особою своїх прав і свобод, а й, насамперед, спрямована на попередження можливих порушень чи незаконних обмежень прав і свобод людини і громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб. Право на професійну правничу допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права [2].

А.В. Джуська розглядає конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні як гарантовану Конституцією України,

іншими нормативно-правовими актами можливість фізичної особи отримувати (на оплатній чи безоплатній основі) послуги від адвоката, що полягає у вирішенні проблемної правової ситуації з метою ефективного забезпечення її прав, свобод і законних інтересів [3, с. 24–25].

У юридичній літературі наголошується, що будь-який соціальний інститут, у тому числі право, не може бути справедливим без забезпечення його доступності, або можливості скористатися його перевагами, адже тоді порушується ідея вільного й рівного розподілу соціальних благ [4, с. 23]. Розглядаючи право на професійну правничу допомогу як елемент принципу доступності правосуддя В.М. Ісакова зазначає, що сама наявність у правовій системі прав ставить питання про можливість їх примусової реалізації, і в разі якщо особа не має можливості вільного доступу до інструментів такого примусу, логіка вимагає, щоб був створений механізм правничої допомоги. Правнича допомога в цьому випадку – один із елементів, які можуть забезпечити примусове здійснення прав, хоча, звичайно, не єдиний. Право на правничу допомогу – це право настільки першорядної важливості, що всі інші права, які мають відношення до справедливого суду, можуть позбутися будь-якої цінності, якщо це право не буде дотримуватися. Без існування суду права і свободи людини не можуть бути належним чином захищені у випадку, якщо її суб'єктивним правам і свободам загрожує інша людина. Основу сучасної концепції справедливого або належного правосуддя природним чином складає принцип вільного доступу до правосуддя [5, с. 405].

На думку О.М. Овчаренко доступність правосуддя як принцип організації та діяльності судової влади полягає у відсутності фактичних і юридичних перешкод для звернення до суду за захистом своїх прав. Зміст доступності правосуддя розкривається через сукупність таких її елементів: 1) правових (інституційних і процесуальних): територіальна наближеність суду; відкритість інформації про нього; універсальність юрисдикції суду; його компетентність; стабільність судової системи; 2) соціальних: потреба громадян у вирішенні правових конфліктів, що виникають у суспільстві; рівень розвитку правосвідомості суспільства в цілому й окремих громадян, який полягає у правовій обізнаності населення й у довірі громадян до суду; рівень правосвідомості носіїв судової влади – суддів; 3) економічних: витрати держави на фінансування судової влади; витрати сторін та інших учасників справи, передбачені процесуальним законодавством; витрати держави на забезпечення доступу до суду найбідніших верств населення [4, с. 13, 74].

Звідси слідує, що право на професійну правничу допомогу є важливим елементом доступності правосуддя, що є необхідною

ознакою правової держави [3, с. 130]. Суддям, адвокатам, людям очевидно, що в більшості випадків люди без адвоката не отримують правосуддя того ж за якістю, як інші, і з успіхом відсторонені від реального доступу до судової системи [5, с. 405]. Право на захист та справедливий суд обумовлене інститутом адвокатури, який спеціально створений державою у якості однієї з ключових гарантій права на правничу допомогу [6, с. 24]. У зв'язку з цим В.М. Войцешук право на правничу допомогу також розглядає у якості конституційної цінності, адже воно забезпечує рівність та справедливість через створення однакових умов доступу особи до справедливого суду. Додатковим аргументом на користь цієї думки є той факт, що у праві на правничу допомогу втілена ідея доступності кваліфікованої правничої допомоги усіх без винятку верствам населення України [6, с. 26]. Тому право на професійну правничу допомогу – це один із аспектів доступу до правосуддя та права на справедливий судовий розгляд [3, с. 131]. Отже, право на професійну правничу допомогу є фундаментальним та невід'ємним правом людини.

Згідно Рішення Конституційного Суду України у справі про право вільного вибору захисника від 16 листопада 2000 року № 13-рп/2000 конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають із цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин, а не тільки з кримінальних. Право на захист, зокрема, може бути реалізоване фізичною особою у цивільному, господарському, адміністративному і кримінальному судочинстві [7]. Таким чином, «конституційне право особи на професійну правничу допомогу не обмежується певною сферою суспільних відносин. Це право є універсальним і особа має право на вільний вибір захисника у будь-якій життєвій ситуації. Держава, в свою чергу, зобов'язана забезпечити ефективний механізм реалізації права особи на професійну правничу допомогу» [8, с. 57].

За допомогою інституту адвокатури держава забезпечує реалізацію конституційного права кожного на професійну правничу допомогу. Особливої актуальності питання забезпечення професійної правничої допомоги набуває в умовах воєнного стану. Значна кількість громадян потребує правової підтримки у справах, пов'язаних із соціальним захистом, відшкодуванням шкоди, статусом внутрішньо переміщених осіб, проходженням військової служби та реалізацією інших прав. За таких умов реалізація права на професійну правничу допомогу

виступає важливим інструментом забезпечення конституційних гарантій та соціальної справедливості.

Отже, конституційно-правові засади права на професійну правничу допомогу в Україні становлять комплекс взаємопов'язаних норм і принципів, спрямованих на забезпечення реального доступу особи до правосуддя. Подальше вдосконалення правового регулювання та розширення доступності права професійну правничу допомогу мають залишатися одним із пріоритетних напрямів розвитку правової держави в Україні.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.06.2026).

2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30.09.2009 р. № 23-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text> (дата звернення: 25.06.2026).

3. Джуська А. В. Конституційне право людини на професійну правничу допомогу в Україні: дис. ... докт. філос. в галузі права за спеціальністю 081 Право. Київ, 2018. 271 с.

4. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Харків : Право, 2008. 304 с.

5. Ісакова В. М. Право на правову допомогу як елемент принципу доступності правосуддя. *Форум права*. 2012. № 4. С. 404–410.

6. Войцешук В. М. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльний адміністративно-правовий аналіз законодавства Литовської Республіки та України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2025. 202 с.

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16.11.2000 р. № 13-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text> (дата звернення: 25.06.2026).

8. Артем'єва Н. В. Професійна правнича допомога у судовому процесі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2018. 223 с.

ПРАВО НА НАУКУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Островська Б. В.,

*доктор юридичних наук, старший дослідник,
провідний науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Під впливом стрімкого прогресу сучасних цифрових технологій штучний інтелект (далі – ШІ) стає новітнім технічним інструментом, що дедалі більше інтегрується у науковий процес, перетворюючись на невід’ємний елемент сучасного наукового пошуку. З огляду на це виникає необхідність концептуальної трансформації права на науку і свободи наукової творчості.

Попри те, що положення Основного Закону України залишаються фундаментальним орієнтиром, який визначає стратегію розвитку держави, реалізація права на науку сьогодні потребує адаптації національного правового поля до нових викликів цифрової реальності та міжнародних стандартів.

Захист наукової свободи вимагає узгодженості внутрішньої та зовнішньої політики, насамперед через гармонізацію конституційних гарантій та міжнародно-правових зобов’язань України. Йдеться не лише про технічне чи нормативно-правове регулювання, а передусім про доктринальне переосмислення статті 54 Конституції України [1] крізь призму доктрини «живого інструмента» (*living instrument*) Європейського суду з прав людини [2], що дозволяє динамічно адаптувати норми Основного Закону до нових етичних викликів.

Для України, яка реалізує закріплений у Преамбулі Основного Закону незворотний європейський та євроатлантичний курс [1], дотримання міжнародних стандартів у цій сфері є передумовою гармонізації національного законодавства з *acquis communautaire* Європейського Союзу.

Водночас впровадження ШІ у практику наукової діяльності актуалізує проблему «алгоритмічної упередженості» (*algorithmic bias*) [3], коли розроблені глобальними корпораціями системи можуть нав’язувати досліднику уніфіковані методологічні підходи, що не враховують локального наукового контексту. З метою запобігання таким ризикам принциповим є збереження регуляторної автономії та встановлення норм етики ШІ, які відповідають європейським

стандартам, але при цьому враховують специфіку національної наукової системи.

Зазначене зумовлює нагальну розробку та прийняття рамкового акта про етичні засади застосування ШІ в науковій діяльності, який імплементує рекомендації *UNESCO* [4] та норми *EU AI Act* [5]. Такий крок стане дієвим механізмом для повноцінної інтеграції української науки у світовий дослідницький простір на засадах цифрового суверенітету та етичної й правової відповідальності [6].

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2026).
2. *Tyrer v. the United Kingdom*: judgment of 25 April 1978, no. 5856/72. *European Court of Human Rights*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587> (дата звернення: 10.06.2026).
3. Floridi L. *The Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities*. Oxford University Press, 2023. 243 p. DOI: <https://doi.org/10.21555/top.v710.3275> (дата звернення: 10.06.2026).
4. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*, L 2024/1689. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (дата звернення: 10.06.2026).
5. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence / UNESCO. 2021. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137> (дата звернення: 10.06.2026).
6. Островська Б. В. Інтеграція України до Європейського дослідницького простору та її повоєнна відбудова. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : «Юридичні науки». 2025. Випуск 12. № 4 (48). С. 322–334. DOI <https://doi.org/10.23939/law2025.48.322> (дата звернення: 10.06.2026).

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Руденко Р. І.,

кандидат медичних наук,

*асистент кафедри соціальної медицини, громадського здоров'я,
медичного та фармацевтичного права*

*Запорізького державного медико-фармацевтичного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Конституція України є не лише Основним Законом держави, вона виступає ціннісною рамкою, у межах якої мають розвиватися публічна політика, законодавство та управлінська практика. Її значення особливо зростає в умовах, коли Україна протистоїть військовій агресії ворога та, одночасно з тим здійснює масштабні реформи та поглиблює свій курс не євроінтеграцію. В таких умовах, конституційні положення про права людини, честь, гідність, життя та свободи набувають не абстрактного а цілком практичного значення.

Однією із тем, де це проявляється особливо виразно, є охорона здоров'я. Саме тут конституційні гарантії стикаються із реальними управлінськими викликами: доступністю медичної допомоги, якістю послуг, кібербезпекою, руйнуванням інфраструктури, міграцією населення та втратою професійних кадрів. За таких умов розвиток галузевого законодавства вже не може бути обмеженим лише традиційними питаннями організації надання медичної допомоги населенню. Все частіше його вектором стають питання функціонування електронної охорони здоров'я, впровадженням цифрових медичних сервісів та інструментів, забезпеченням стійкості медичної системи в таких кризових умовах.

В наш час цифрова трансформація охорони здоров'я (ЦТОЗ) вже не може розглядатися лише як технічне оновлення медичної галузі. Стан впровадження та функціонування в країні такий, що можна говорити, що електронні ресурси напрям впливають на реальну можливість людини отримати медичну допомогу. Вже не сприймаються як щось недосяжне такі теми як алгоритмічна підзвітність [1], прийняття управлінських рішень на основі баз даних [2] тощо. А це, в свою чергу, напряму поєднує цифровізацію із конституційним виміром – вона може як посилювати реалізацію прав людини, або навпаки, внаслідок правових або управлінських обмежень створювати перешкоди для реалізації таких прав.

Європейська інтеграція посилює вимоги до правового регулювання цифрового здоров'я. Основним об'єктом в цьому контексті повинні бути не лише технологічні аспекти, а, в першу чергу захист персональної інформації, прозорість управлінських рішень, відсутність дискримінації під час доступу до цифрових медичних послуг тощо. В свою чергу, євроатлантичний вимір визначає особливі вимоги до питань безпеки, стійкості критичної інфраструктури, кіберзахисту та здатності держави забезпечувати функціонування медичної системи в кризових умовах воєнного стану. За таких умов Конституція України набуває додаткові ознаки, вона стає орієнтиром для визначення меж, змісту та спрямованості ЦТОЗ. Основний Закон дозволяє визначити, чи забезпечують цифрові сервіси до реального забезпечення прав людини та соціальної справедливості.

В таких умовах, конституційне право громадян на охорону здоров'я набуває нового змісту. Якщо зовсім недавно, воно асоціювалось із фізичним доступом людини до медичного закладу, наявністю лікарів, забезпеченням лікарських засобів, то сьогодні до цих елементів додається ще один вимір – цифровий. В умовах сьогодення людина все частіше взаємодіє із медичною системою не через звернення до лікаря, а й через електронний рецепт, електронне направлення, медичну інформаційну систему тощо. За таких умов, цифровізація стає реальним інструментом забезпечення конституційного права на охорону здоров'я передбаченого ст. 49 Конституції України. Цитована стаття Основного Закону, закріплюючи право кожного на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування має не тільки декларативний але й управлінський зміст, оскільки покладає на державу обов'язок створення таких правових, соціальних, економічних умов, за яких медична допомога стає реально доступною для громадян. В умовах процесів публічного управління ЦТОЗ, такий обов'язок не зникає, навпаки, він ускладнюється, адже держава повинна не тільки розробити та впровадити цифрові сервіси, але й забезпечити їх практичне використання усіма категоріями населення незалежно від віку, місця проживання, фінансового чи соціального стану. Саме тому, конституційні засади права на охорону здоров'я у умовах ЦТОЗ не можна зводити до створення електронної системи охорони здоров'я або функціонування різних цифрових медичних платформ. Сама по собі наявність цифрових сервісів не свідчить про те, що право на охорону здоров'я реалізується в повній мірі. Якщо пацієнт не може скористуватися електронним медичним додатком внаслідок відсутності інтернет-зв'язку, відсутності електропостачання, нестачу цифрових навичок або відсутність іншої допомоги з боку відповідних служб – цифровізація втрачає свій правозахисний зміст.

Окремого значення набуває конституційний принцип рівності. ЦТОЗ повинна розвиватись таким чином, щоб виключити створення якихось форм нерівності між громадянами. Показовим прикладом в даному випадку є відмінність між великими містами та сільською місцевістю, адже в містах зазвичай краще інфраструктура, інтернет-зв'язок та більша кількість фахівців із відповідними цифровими компетентностями. В той же час, в прифронтових або деокупованих територіях цифровізація стикається із значно більшими труднощами та перешкодами. З конституційної точки зору це означає, що держава має врахувати не тільки формальну рівність доступу до цифрових сервісів але й фактичну різницю у спроможності людей і громад ними користуватися.

Не менш важливим є питання захисту персональних медичних даних. Медична інформація на даний час стала дуже важливим управлінським ресурсом [3], але, в той же час така інформація є досить чутливою для людини. Її неправомірне використання, витік, злім, порушують не тільки право на приватність, а й підривають довіру суспільства до системи охорони здоров'я в цілому. Тому, ЦТОЗ повинна супроводжуватись належними правовими гарантіями безпеки медичних даних, визначенням меж їх використання та відповідальності суб'єктів.

ЦТОЗ потребує чіткої публічно-управлінської відповідальності. Конституційне право на охорону здоров'я, його належна реалізація передбачає наявність узгоджених дій місцевої та центральної влади, закладів охорони здоров'я, адміністраторів медичних інформаційних систем та лікарів. Центральний рівень повинен створювати єдині стандарти, нормативне регулювання, захист даних та інтероперабельність систем. Місцевий рівень повинен забезпечувати практичні умови для користування цифровими сервісами, підтримувати інфраструктуру, розвивати цифрові компетентності працівників та забезпечувати комунікацію із пацієнтами.

Таким чином, конституційні засади права на охорону здоров'я в умовах цифровізації вимагають переосмислення самої логіки цифрової трансформації. Вона не полягає лише в кількості цифрових ресурсів та електронних записів. Головним критерієм має бути визначення того, чи робить цифровізація медичну допомогу більш доступною, якісною та рівною для всіх. Саме такий підхід дозволяє розглядати цифрову трансформацію охорони здоров'я як конституційно обґрунтований напрямок публічної політики та стратегічного розвитку України.

Література:

1. Черленюх Ю. Ю. Етичні принципи застосування штучного інтелекту в управлінні охороною здоров'я. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2026. № 2 (44). С. 611–621. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-2\(44\)-611-621](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2026-2(44)-611-621)
2. Горбаченко С. А., Клевцєвич Н. А., Дикий О. В. Використання big data в процесі прийняття управлінських рішень. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2024. № 4 (88). С. 127–133. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2024-88-16>
3. Бурик З.М. Публічне управління в секторі охорони здоров'я: механізми електронізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 20. С. 233–239. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.20.233

КОМПЕНСАЦІЯ ЗБИТКІВ ЗА ПОРУШЕННЯ СФЕРИ НЕДОБРОСОВІСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Скундзя М. М.,

*аспірант кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна*

Правовідносини в сфері конкуренції передбачають необхідність посиленого правового регулювання з метою уникнення проявів недобросовісної конкуренції, які можуть негативно впливати на окремі ринки, конкуренцію та економіку. Прояви недобросовісної конкуренції на практиці вимірюються в шкоді, що завдана споживачеві, постачальнику чи іншим особами в ланцюжку постачання і така шкода в більшості випадках може бути визначена у відповідному грошовому еквіваленті. Це призводить до закономірної поведінки постраждалої сторони, спрямованої на вчинення необхідних дій не тільки для припинення правопорушення, але і для компенсації збитків.

Досить тривалий час *Acquis Communautaire* не оперувало необхідними юридичними механізмами щодо врегулювання питання визначення та компенсації шкоди, завданої внаслідок недобросовісної конкуренції, адже, по-перше, національне законодавство більшості країн-членів Європейського Союзу містило відповідні норми, хоч вони працювали на локальному рівні; по-друге, Європейська Комісія зосереджена на недобросовісній конкуренції, яка впливає на весь ринок ЄС, а не на локальні товарні чи географічні ринки; по-третє, правове

регулювання захисту та протидії недобросовісній конкуренції містило певні компенсаторні механізми, які не часто застосовувались та мали обмежений характер.

Однак, з посиленням євроінтеграційних процесів та прагнення уніфікації правового регулювання, а також розвитку економіки та збільшенню кількості порушень у сфері конкуренції, питання цивільно-правової відповідальності та компенсації збитків у зв'язку з порушеннями у сфері конкуренції стало особливо актуальним.

Правове регулювання цивільно-правової відповідальності за порушення в сфері конкуренції досить довгий характеризувалось відсутністю єдиного підходу та єдиної нормативно-правової бази та складалось з досить «вузьких» норм окремих нормативно-правових актів. При цьому більшість нормативно-правових актів вторинного права ЄС визначали можливість відшкодування збитків в контексті окремих порушень, які не завжди чітко ідентифікувались як порушення в сфері конкуренції. Наприклад, Директива 2005/29/ EU передбачала право споживача на компенсацію збитків внаслідок недобросовісних комерційних практик, Директива 2006/114/ EU передбачала відповідальність за оманливу рекламу та механізми компенсації. Однак більш уніфіковане правове регулювання компенсації збитків внаслідок порушення правил конкуренції стало можливо з прийняттям та запровадженням Директива 2014/104/EU, що встановило єдині правила та правові механізми.

Основні правові новели Директиви 2014/104/EU: країни-члени ЄС мають забезпечити можливість відшкодування збитків внаслідок порушень в сфері конкуренції. При цьому, таке відшкодування має бути адекватним, відповідати збиткам та не створювати можливості для зловживань постраждалою стороною чи надмірної компенсації; позови про відшкодування, зазвичай, подаються до місцевих судів; відшкодування збитків має ґрунтуватись на остаточному рішенні відповідного компетентного органу чи суду, яке чітко визначає факт порушення; отримання доказів від компетентних органів в судовому порядку, допомога компетентних органів в питанні визначення розміру збитків; визначення механізмів солідарної компенсації та пом'якшення відповідальності для порушників, правової основи для укладання мирових угод; встановлення мінімального терміну позовної давності 5 років з моменту, коли потерпіла сторона дізналась про порушення, шкоду чи встановила особу порушника (у випадку солідарної відповідальності або декількох ланцюгів постачання товарів чи послуг).

Незважаючи на те що внаслідок прийняття Директиви 2014/104/EU вдалось певним чином уніфікувати підходи щодо цивільно-правової відповідальності за порушення в сфері конкуренції, все ж певні

проблеми так і не були вирішені, а Директива потребувала доопрацювання з огляду на практичне застосування. Серед основних правових проблем Директиви, які потребують доопрацювання визначають:

1. Визначення мінімальних стандартів та неможливість уніфікації локального законодавства країн-членів ЄС. Крім цього, саме на місцеві суди та компетентні органи покладено повноваження розгляду та сприяння в розгляді таких справ, що в свою чергу не сприяє консолідації практики правозастосування та не дозволяє суттєво врегулювати проблему цивільно-правової відповідальності [5, с. 474].

2. Докази та доказування, процесуальні строки. Незважаючи на той факт, що Директива визначає основні принципи та правила доказування, все ж норми Директиви апелюють до застосування локального матеріального та процесуального законодавства, що в свою чергу ускладнює можливість збирання та дослідження доказів з різних юрисдикцій, встановлення та застосування єдиних процесуальних строків та позовної давності тощо. Витребування доказів все ще є складною і бюрократичною, а головне досить тривалою процедурою.

3. Визначення розміру збитків. Директива визначає, що розмір збитків має визначатись з огляду на застосування принципів розумності та справедливості, а зловживання щодо компенсації збитків не повинно допускатись. Все ж, норми Директиви розраховані на компенсацію прямих збитків та не достатньо врегульовують компенсацію упущеної вигоди, репутаційні та інші непрямі збитки. Крім цього, враховуючи складність визначення таких збитків в цілому, адекватних механізмів оцінки збитків Директива не визначає. Фактично, встановлення розміру відшкодувань за позовами про компенсації збитків покладається здебільшого на місцеві суди, які можуть залучити до цього процесу відповідні компетентні національні органи.

Тим не менш визначення окремого правового регулювання компенсації збитків за порушення в сфері конкуренції позитивно вплинуло на правозастосування. Європейська Комісія визначає збільшення кількості справ щодо компенсації збитків внаслідок порушення правил конкуренції з 50 в 2014 році до 239 в 2019 році. Деякі дослідники визначають, що кількість позовів про відшкодування збитків за порушення в сфері конкуренції за останні 10 років зросла у 8 разів [4, с. 7]. Крім цього, все більше індивідуальних і колективних позовів щодо компенсації збитків стосуються великих компаній, компаній з домінуючим становищем на певному товарному чи географічному ринку, що дозволяє обережно констатувати зростаючу можливість впливу невеликих суб'єктів господарювання на конкуренцію. Цей наслідок відповідає принципам ст. 101-102 ДФЄС та створює можливості

уникнення спотворення конкуренції та різноманітних проявів недобросовісної конкуренції.

Підсумовуючи вищевказане, варто відзначити важливість та необхідність визначення та імплементації, а головне, правозастосування юридичних механізмів компенсації збитків, завданих внаслідок порушень в сфері конкуренції. Компенсація збитків є закономірним процесом, який надає можливість суб'єктам господарювання та споживачам реалізовувати не тільки право на захист від порушення та вимагати його припинення, але й отримання розумної та справедливої компенсації за завдані їм збитки. Крім цього, можливість реалізації права на компенсацію збитків надає постраждалій стороні додаткові непрямі методи впливу на конкуренцію органічно сприяючи зменшенню зловживання домінуючого становища.

Література:

1. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. Верховна Рада України: офіційний веб-портал URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06
2. Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2005/29/oj/eng>
3. Directive 2014/104/EU of the European Parliament and of the Council of 26 November 2014 on certain rules governing actions for damages under national law for infringements of the competition law provisions of the Member States and of the European Union Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/104/oj/eng>
4. Directive 2006/114/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 concerning misleading and comparative advertising. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/114/oj/eng>
5. Jean-François Laborde, Cartel damages actions in Europe: How courts have assessed cartel overcharges, July 2025, Concurrences No. 7-202. URL: https://www.concurrences.com/docrestreint.api/pdf/7-2025_legal_practice_laborde-v4.pdf
6. Francisco Marcos The Uneven and Unsure Playing Field for Competition Damages Claims in the EU: Shortcomings and Failures of Directive 2014/104/EU and Its Implementation. URL: https://www.the-experts-talk.com/wp-content/uploads/2025/09/MARCOS-2021-The-Uneven-And-Unsure-Playing-Field-Damages-Claims-EU.pdf?utm_source=chatgpt.com

ДЕРЖАВНИЙ РИНКОВИЙ НАГЛЯД: ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Смерницький Д. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
головний спеціаліст відділу управління персоналом
Державної екологічної інспекції України
м. Київ, Україна*

Тригубенко М. В.,

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
головний судовий експерт відділу забезпечення роботи Експертно-
кваліфікаційної комісії лабораторії науково-організаційного
забезпечення судово-експертної діяльності
Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України
м. Київ, Україна*

До сучасних напрямів удосконалення законодавства України відповідно до стандартів Європейського Союзу відноситься і сфера технічного регулювання, в тому числі розробка нормативно-правових актів в зазначеній сфері, технічних регламентів та національних стандартів. Удосконалення правового забезпечення технічного регулювання та стандартизації продукції й її виробництва дає змогу забезпечити пришвидшення вступу України до Європейського Союзу, налагодження ділових та економічних зв'язків, що в перспективі забезпечить економічне зростання нашої держави.

Досліджуючи питання правових основ інформаційного забезпечення сфери державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання зазначимо, що в загальному норми щодо інформації встановлені в Законі України «Про інформацію» [1], Законі України «Про науково-технічну інформацію» [2] та інших нормативно-правових актах.

Згідно ст. 1 Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» технічне регулювання це – правове регулювання відносин у сфері визначення та виконання обов'язкових вимог до характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва, а також перевірки їх додержання шляхом оцінки відповідності та/або державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції чи інших видів державного нагляду (контролю) [3].

Отже, державний ринковий нагляд є складовою технічного регулювання.

Норми щодо безпечності та якості продукції встановлюються в нормативно-правових актах – технічних регламентах, та у відповідності до Закону України «Про стандартизацію» [4], у нормативних документах – національних стандартах, технічних умовах та кодексах усталеної практики.

Державний ринковий нагляд є інструментом щодо перевірки виконання підприємцями, які виготовляють продукцію, норм встановлених в нормативно-правових та нормативних документах стосовно безпеки та якості зазначеної продукції.

Закон України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» [5] встановлює правові та організаційні засади здійснення державного ринкового нагляду і контролю нехарчової продукції.

Державний ринковий нагляд це – діяльність органів ринкового нагляду з метою забезпечення відповідності продукції встановленим вимогам, а також забезпечення відсутності загроз суспільним інтересам. Сфера відповідальності органу ринкового нагляду встановлена переліком видів продукції, який затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 року № 1069 [6], щодо яких відповідний орган ринкового нагляду здійснює ринковий нагляд.

Державний контроль продукції це – діяльність митних органів із забезпечення відповідності продукції, що ввозиться на митну територію України для вільного обігу, встановленим вимогам, а також забезпечення відсутності загроз від такої продукції суспільним інтересам. Метою здійснення контролю продукції є забезпечення відповідності продукції, що ввозиться на митну територію України, встановленим вимогам до моменту її випуску у вільний обіг на митній території України та недопущення ввезення на митну територію України продукції, яка становить серйозний ризик суспільним інтересам.

Інформаційне забезпечення будь-якої сфери суспільної діяльності відіграє ключову роль у здійсненні цієї діяльності. За відсутності інформації ніяка суспільна діяльність не може відбуватися. Тому дослідження питання інформаційного забезпечення та його нормативно-правового регулювання є актуальним.

Відповідно до ст. 10 Закону [5] перелік органів ринкового нагляду, інформація про сфери їх відповідальності, їх поштові адреси, адреси електронної пошти та номери телефонів розміщуються на інформаційних стендах у приміщеннях органів ринкового нагляду, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного і соціального розвитку, та на офіційних сторінках відповідних органів у мережі Інтернет.

До повноважень органів ринкового нагляду відноситься інформування державних органів, органів місцевого самоврядування та громадськості про результати здійснення ринкового нагляду. Теж саме стосується митних органів при здійсненні контролю продукції.

Відповідно ст. 35 Закону [5] попередження органами ринкового нагляду споживачів (користувачів) про виявлену небезпеку, що становить продукція здійснюється шляхом поширення відповідної інформації через медіа та мережу Інтернет.

З метою обміну між органами виконавчої влади інформацією про продукцію, що становить серйозний ризик, відповідно до Закону України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» [7] та з метою інформування громадськості створюється та функціонує система оперативного взаємного сповіщення про продукцію, що становить серйозний ризик.

Законом України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» [5] встановлено, що національна інформаційна система ринкового нагляду створюється та функціонує з метою автоматизованої підтримки заходів ринкового нагляду і контролю продукції.

Національна інформаційна система ринкового нагляду складається з: електронного реєстру рішень органів ринкового нагляду; електронної системи обміну повідомленнями між органами ринкового нагляду та митними органами.

Підводячи певні підсумки дослідження питання правових основ інформаційного забезпечення сфери державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання на базі проаналізованих нормативно-правових документів у зазначеній сфері можливо зробити класифікацію інформації в сфері ринкового нагляду (контролю) до якої, на наш погляд, слід віднести: інформацію про суб'єктів ринкового нагляду; інформацію про митні органи; інформацію про нехарчову продукцію; інформацію про суб'єкта господарювання; інформацію про функціонування національної інформаційної системи державного ринкового нагляду; інформацію про функціонування системи оперативного взаємного сповіщення про продукцію, що становить серйозний ризик; інформацію про порядок ведення обліку звернень споживачів (користувачів) та здійснення моніторингу нещасних випадків та випадків заподіяння шкоди здоров'ю людей внаслідок споживання (користування) нехарчової продукції; інформацію про порядок подання повідомлення про продукцію, яка не відповідає загальній вимозі щодо безпечності продукції, органам державного ринкового нагляду; інформацію про порядок здійснення державного контролю нехарчової продукції.

Звісно не можна стверджувати, що класифікація, яку ми навели, включає виключно всі види інформації в сфері ринкового нагляду, але ми спробували виділити основні види інформації, які дають змогу забезпечувати суспільну діяльність в сфері державного ринкового нагляду як складової технічного регулювання безпечності нехарчової продукції та контролю за дотриманням обов'язкових вимог до встановлених характеристик продукції або пов'язаних з ними процесів та методів виробництва.

Література:

1. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
2. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25 червня 1993 року № 3322-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 33. Ст. 345.
3. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15 січня 2015 року № 124-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 14, ст. 96.
4. Про стандартизацію : Закон України від 5 червня 2014 року № 1315-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 31, ст. 1058.
5. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції : Закон України від 2 грудня 2010 року № 2735-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011, № 21, ст.144.
6. Про затвердження переліку видів продукції, щодо яких органи державного ринкового нагляду здійснюють державний ринковий нагляд : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2016 року № 1069.
7. Про загальну безпечність нехарчової продукції : Закон України від 2 грудня 2010 року № 2736-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2011, № 22, ст. 145.

МЕТОДИКИ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ, SOP ТА ISO-СУМІСНІ ПІДХОДИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ЗАСАД СУДОЧИНСТВА В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Собін О. К.,

судовий експерт

Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності

Міністерства юстиції України

м. Київ, Україна

Конституція України визначає засади судочинства, судового захисту та функціонування державних інституцій [1]. У справах, де встановлення фактичних обставин потребує спеціальних знань, якість судочинства безпосередньо залежить від якості судово-експертного дослідження. Конституційно закріплений стратегічний курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію створює правотворчий орієнтир не лише для законодавства, а й для процедур, які забезпечують доказову надійність правосуддя [2].

Закон України «Про судову експертизу» пов'язує судово-експертну діяльність із забезпеченням правосуддя незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою з використанням досягнень науки і техніки [3]. Тому методики судових експертиз, стандартні операційні процедури (SOP) та ISO-сумісні підходи слід розглядати як практичні інструменти реалізації конституційних засад судочинства.

Методика судової експертизи є ядром доказової надійності висновку експерта. Вона визначає межі дослідження, допустимі способи роботи з об'єктом, послідовність дій, критерії оцінювання, порядок фіксації результатів і межі застосування отриманих даних. Якщо методика відсутня, застаріла або застосовується формально, суд отримує не результат відтворюваного спеціального дослідження, а індивідуальну професійну думку, яку складно перевірити.

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз передбачає застосування експертом методів, методик, нормативно-правових актів, міжнародних, національних і галузевих стандартів, науково-технічної та довідкової літератури [4]. Порядок атестації та державної реєстрації методик формує організаційну основу методичного забезпечення [5]. Реєстр методик доцільно розглядати не лише як електронний перелік, а як інструмент управління актуальністю,

версійністю, сферою застосування та датою наступного перегляду методики [6].

Системне оновлення методик варто починати з інвентаризації. Доцільно розрізняти актуальні методики; методики, що потребують редакційного оновлення; методики, які потребують змістовного перегляду; методики, що підлягають заміні; а також напрями, щодо яких методика відсутня і необхідне ініціювання нової науково-дослідної роботи (НДР).

SOP не слід ототожнювати з методикою судової експертизи: методика задає науково-методичну модель дослідження, тоді як стандартна операційна процедура деталізує порядок виконання повторюваної експертної дії. Зокрема, СОП № 2 щодо отримання інформації користувача з мобільних терміналів розроблялася як процедура відповідно до міжнародних та європейських стандартів із чіткою послідовністю дій [7]. Такий приклад підтверджує можливість практичного впровадження SOP-логіки в Україні, але не є універсальним шаблоном для всіх експертиз.

ISO-сумісний підхід не повинен сприйматися як формальне додавання міжнародної термінології. ISO/IEC 17025 є орієнтиром щодо компетентності лабораторій, якості, достовірності та управління процесами, але не є універсальною методикою для всіх видів експертних досліджень [8]. У методиках доцільно передбачати блоки якості настільки, наскільки це відповідає виду експертизи, природі об'єкта і межах застосування методики.

У практичному вимірі такі блоки мають охоплювати валідацію, верифікацію, простежуваність, відтворюваність, управління ризиками та контроль якості. Гармонізація судово-експертної діяльності з європейським професійним простором має здійснюватися не шляхом механічного копіювання зовнішніх моделей, а через побудову сумісної, перевірюваної й зрозумілої системи експертного дослідження. У цьому контексті значення має Технічний комітет стандартизації 192 «Судова експертиза» (ТК 192) [9].

Практична модель управління життєвим циклом методики може включати: 1) інвентаризацію чинних методик; 2) оцінку їх актуальності; 3) визначення статусу методики; 4) рішення про залишення, редакційне оновлення, змістовний перегляд, заміну або розроблення нової методики; 5) розроблення SOP; 6) інтеграцію ISO-сумісних блоків якості; 7) апробацію; 8) міжустановче критичне рецензування; 9) оновлення відомостей у Реєстрі; 10) навчання експертів; 11) періодичний перегляд. У такій моделі судова експертиза стає науково обґрунтованим і контрольованим інструментом забезпечення судочинства.

Висновки:

1. Методики судових експертиз, SOP та ISO-сумісні підходи є практичними інструментами реалізації конституційних засад судочинства, оскільки впливають на доказову надійність, перевірюваність і відтворюваність висновку експерта.

2. Реєстр методик доцільно розвивати не лише як обліковий ресурс, а як інструмент управління життєвим циклом методичного забезпечення.

3. SOP мають стати містком між загальною методикою і щоденною експертною дією, забезпечуючи однаковість, послідовність і належне протоколювання.

4. ISO-сумісні блоки якості мають інтегруватися в методики настільки, наскільки це відповідає виду експертизи, природі об'єкта і межах його дослідження.

5. Нові й оновлені методики мають створюватися на основі НДР, апробації, міжустановчого критичного рецензування, аналізу практики та навчання експертів.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 08.06.2026).

2. Про внесення змін до Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору : Закон України від 07.02.2019 № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2680-19> (дата звернення: 08.06.2026).

3. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12> (дата звернення: 08.06.2026).

4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 08.06.2026).

5. Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз : постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 № 595. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/595-2008-%D0%BF> (дата звернення: 08.06.2026).

6. Реєстр методик проведення судових експертиз. Міністерство юстиції України. URL: <https://nais.gov.ua/m/reestr-metodik-provedennya-sudovih-ekspertiz-192> (дата звернення: 08.06.2026).

7. Розробка стандартної операційної процедури (СОП № 2) по отриманню інформації користувача з мобільних терміналів : звіт про НДР за темою IV.7.4.-2020/2 (остаточний звіт). Київ : Київський науково-дослідний інститут судових експертиз, 2021. 64 с.

8. ISO/IEC 17025 – Testing and calibration laboratories. International Organization for Standardization. URL: <https://www.iso.org/ISO-IEC-17025-testing-and-calibration-laboratories.html> (дата звернення: 08.06.2026).

9. Технічний комітет 192 «Судова експертиза». Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. URL: <https://kndise.gov.ua/activity/technical-committee-192-forensic-sciences> (дата звернення: 08.06.2026).

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ОХОРОНИ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У СФЕРІ ЗЕЛЕНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВИМІР

Старовіт О. М.,

*доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри інтелектуальної власності
та інформаційного права*

*Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Ярмолюк А. А.,

*доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри інтелектуальної власності та інформаційного
права Навчально-наукового інституту права*

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Активне реформування національного законодавства України відповідно до європейських стандартів зумовлене реалізацією стратегічного курсу держави на членство в ЄС. Особливого значення набувають питання забезпечення інноваційного розвитку, впровадження еколо-

гічно важливих технологій та створення належних умов для їх комерціалізації. Досвід останніх років засвідчує необхідність розвитку технологій, спрямованих на підвищення енергоефективності, диверсифікацію джерел енергії та забезпечення стійкості енергетичної системи. У зв'язку з цим, важливого значення набувають зелені технології, впровадження яких відповідає, як потребам відновлення України, так і сучасним європейським підходам до забезпечення сталого розвитку та енергетичної безпеки. Водночас створення та впровадження таких технологій неможливе без належного функціонування інноваційної інфраструктури та ефективної охорони прав інтелектуальної власності на результати науково-технічної діяльності.

Конституційні засади розвитку інноваційної діяльності та охорони прав інтелектуальної власності знаходять своє відображення, насамперед, у ст. 16, ст. 41 та ст. 54 Конституції України [1]. Їх системне тлумачення дозволяє визначити основні орієнтири формування державної політики у сфері інновацій, екологічної безпеки та правової охорони результатів інтелектуальної, творчої діяльності. Відповідно до ст. 16 Конституції України забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги є обов'язком держави. Реалізація цього конституційного припису в сучасних умовах безпосередньо пов'язана зі створенням і впровадженням технологічних рішень, спрямованих на раціональне використання природних ресурсів, підвищення енергоефективності та зменшення негативного впливу господарської діяльності на довкілля. У цьому контексті зелені технології виступають одним із практичних інструментів досягнення цілей екологічної безпеки та сталого розвитку.

Важливе значення для розвитку зазначеної сфери мають також положення ст. 41 Конституції України, згідно з якою кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Конституційне закріплення таких гарантій створює необхідні передумови для реалізації інноваційної діяльності, оскільки забезпечує правову охорону результатів науково-технічної творчості та стимулює їх подальше впровадження у виробництво. Водночас ст. 54 Конституції України гарантує свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних прав та майнових прав, що виникають на різні об'єкти права інтелектуальної власності. Вказані положення мають фундаментальне значення для функціонування інноваційної інфраструктури, діяльність якої спрямована на створення, розвиток, трансфер та комерціалізацію результатів наукових досліджень та технологічних розробок.

Отже, сукупність положень ст. 16, ст. 41 та ст. 54 Конституції України формує конституційну основу для розвитку інноваційної інфраструктури та вдосконалення законодавства у сфері охорони прав інтелектуальної власності, в тому числі щодо створення та впровадження зелених технологій в умовах європейської інтеграції України. Ефективність впровадження зелених технологій значною мірою залежить не лише від створення об'єктів права інтелектуальної власності, а й від наявності дієвих механізмів їх комерціалізації та трансферу.

Визначальним орієнтиром для формування сучасної екологічної та інноваційної політики ЄС виступає Європейський зелений курс, який передбачає досягнення кліматичної нейтральності, розвиток циркулярної економіки, впровадження чистих технологій та підвищення ресурсоефективності [2]. Реалізація зазначених цілей безпосередньо пов'язується зі стимулюванням наукових досліджень, впровадженням інновацій та забезпеченням належної охорони результатів інтелектуальної, творчої діяльності.

У доповідях Енріко Летти [3] та Маріо Драгі [4] визначені важливі орієнтири інноваційної політики ЄС, у яких обґрунтовується необхідність розвитку інноваційних екосистем, посилення науково-дослідного потенціалу, підтримки стратегічних технологій, усунення бар'єрів для трансферу знань і технологій та комерціалізації результатів наукових досліджень. Водночас Угода про чисту промисловість [5] визначає практичні механізми підтримки чистих технологій та промислової модернізації, циркулярності та декарбонізації. Саме розвиток інноваційної інфраструктури, взаємодія науки та бізнесу, а також ефективна охорона прав інтелектуальної власності забезпечують умови для створення, впровадження та трансферу нових технологій.

Виконання зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС [6], яка передбачає наближення національного законодавства до *acquis* ЄС, зокрема у сфері інтелектуальної власності, інноваційної політики та сталого розвитку, інтеграція до Європейського дослідницького простору (ERA), а також реалізація державної політики у сфері науки, технологій та інновацій вимагають формування сучасної моделі інноваційної інфраструктури, здатної забезпечити ефективне створення, комерціалізацію та трансфер результатів інтелектуальної, творчої діяльності.

Аналіз чинного українського законодавства свідчить, що національна модель правового регулювання інноваційної інфраструктури переважно ґрунтується на інституційному підході, відповідно до якого інноваційна інфраструктура розглядається через систему окремих суб'єктів, уповноважених забезпечувати підтримку інноваційної діяльності, зокрема відповідно до положень ст. 1 проєкту Закону

України «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності» [7]. Водночас у стратегічних документах ЄС простежується суттєва трансформація підходів до розвитку інноваційної інфраструктури. Сучасна європейська політика поступово відходить від сприйняття інноваційної інфраструктури виключно як сукупності окремих організацій та формує концепцію взаємопов'язаних інноваційних екосистем, у межах яких заклади вищої освіти, наукові установи, підприємства, органи державної влади, інвестори, офіси трансферу технологій, дослідницькі інфраструктури, бізнес-інкубатори, акселератори, кластери, цифрові інноваційні хаби та інші учасники функціонують як єдина система.

Такий підхід закріплено, зокрема у програмі «Горизонт Європа», яка передбачає формування взаємопов'язаних інноваційних екосистем, підтримку співпраці між усіма учасниками інноваційного процесу та створення сприятливих умов для впровадження інновацій. Подальший розвиток цієї концепції знайшов відображення у Новій Європейській програмі інновацій [8], відповідно до якої одним із пріоритетів визначено зміцнення інноваційних екосистем шляхом розвитку регіональних інноваційних долин, технологічних інфраструктур, експериментальних регуляторних середовищ, бізнес-інкубаторів, центрів трансферу технологій та інших інституцій підтримки інновацій.

Водночас європейська політика у сфері досліджень та інновацій виходить за межі традиційного розуміння інноваційної інфраструктури. Однією з ключових тенденцій останніх років став перехід до політики валоризації знань, яка була закріплена у Рекомендації Ради ЄС щодо керівних принципів валоризації знань від 2 грудня 2022 року [9]. Відповідно до цього документа держави-члени мають забезпечувати ефективне використання результатів наукових досліджень шляхом розвитку систем трансферу знань, управління інтелектуальними активами, підтримки підприємництва, співпраці між наукою та бізнесом, а також створення сприятливого нормативного середовища для комерціалізації результатів досліджень.

Розвиток інноваційної інфраструктури в ЄС нерозривно пов'язаний із функціонуванням Європейського дослідницького простору (ERA). Одним із пріоритетних напрямів ERA Policy Agenda 2025-2027 [10] є розвиток сучасної дослідницької інфраструктури, відкритої науки, міжнародної мобільності дослідників, ефективного використання результатів досліджень, а також посилення співпраці між закладами вищої освіти, науковими установами та бізнесом. За таких умов інноваційна інфраструктура розглядається не лише як система інституційної підтримки інноваційної діяльності, а як комплексний механізм, що забезпечує повний життєвий цикл інновації – від прове-

дення фундаментальних і прикладних досліджень до комерціалізації результатів досліджень та їх упровадження в економіку.

Отже, євроінтеграційний вимір розвитку інноваційної інфраструктури та охорони прав інтелектуальної власності полягає не лише у гармонізації законодавства України з правом ЄС, а й у запровадження сучасних підходів до організації інноваційної діяльності. Така модель передбачає ефективну взаємодію освіти, науки, бізнесу та держави, стимулювання створення та впровадження зелених технологій, управління портфелем прав інтелектуальної власності, їх комерціалізації, розвиток трансферу зелених технологій. Сучасна політика ЄС демонструє нерозривний зв'язок між інноваційною інфраструктурою, розвитком зелених технологій та ефективною охороною прав інтелектуальної власності. З огляду на євроінтеграційний курс України зазначені елементи доцільно розглядати як взаємопов'язані складові державної політики, спрямованої на забезпечення сталого розвитку, технологічної модернізації та повоєнного відновлення держави.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 23.06.2026).

2. Communication from the Commission. The European Green Deal. COM(2019) 640 final. Brussels, 11.12.2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019DC0640>.

3. Letta E. Much More Than a Market. Speed, Security, Solidarity: Empowering the Single Market to Deliver a Sustainable Future and Prosperity for All EU Citizens. Brussels, 2024. 146 p.

4. Draghi M. The Future of European Competitiveness. A competitiveness strategy for Europe. Brussels : European Commission, 2024. Part A–B.

5. Communication from the Commission. The Clean Industrial Deal: A Joint Roadmap for Competitiveness and Decarbonisation. Brussels, 26.2.2025. COM/2025/85 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52025DC0085>.

6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 черв. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 23.06.2026).

7. Проект Закону України «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності» від 29 серпня 2025 року № 13715. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57219>.

8. Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A New European Innovation Agenda. Brussels, 5.7.2022 COM/2022/332 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52022DC0332>.

9. Council Recommendation (EU) 2022/2415 of 2 December 2022 on the guiding principles for knowledge valorisation. Official Journal of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022H2415>

10. ERA Policy Agenda 2025-2027. URL: <https://european-research-area.ec.europa.eu/era-policy-agenda-2025-2027>

ПОРЯДОК ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ З ПОСАДИ ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ГАРАНТІЇ

Стефанчук М. М.,

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри юстиції*

*Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Серед ключових вимог та рекомендацій, що вказані у щорічних Доповідях Європейської комісії щодо України в межах Пакету розширення ЄС, серед іншого, зазначається про потребу в усуненні інституційних недоліків законодавства про прокуратуру шляхом удосконалення системи відбору прокурорів на адміністративні посади, зокрема у спосіб підвищення прозорості і забезпечення надійної перевірки доброчесності, професіоналізму та лідерських якостей, а також про потребу у забезпеченні більшої транспарентності, об'єктивності та меритократичності процедури відбору та звільнення Генерального прокурора, а також меншої схильності до політизації [1]. У Доповіді 2025 року Європейська комісія вкотре зауважила на потребі зменшення ризику політизації у процедурі відбору та звільнення Генерального прокурора, а також необхідності узгодження цієї процедури з європейськими стандартами [2].

У розвиток цих рекомендацій слід зауважити, що за підсумками неформального засідання міністрів у справах Європи, що відбулося у Львові 11 грудня 2025 року, було досягнуто домовленості про те, що Українська держава вживає заходів для подальшої пріоритизації впровадження найбільш актуальних та ефективних заходів протягом наступного року. Стосовно системи прокуратури, серед іншого, йдеться про заходи щодо проведення комплексного перегляду процедури відбору та звільнення Генерального прокурора з метою приведення її у відповідність до найкращих європейських практик із залученням Венеціанської Комісії, а також ухвалення закону відповідно до європейських стандартів та після консультацій з Венеційською Комісією для забезпечення прозорого та заснованого на заслугах процесу відбору, призначення та переведення прокурорів на керівні та інші прокурорські посади в Офісі Генерального прокурора, в обласних та окружних прокуратурах, включаючи чіткі критерії і прозору, конкурентну та меритократичну процедуру відбору, яка включає оцінку професійної компетентності та доброчесності [3].

Показово, що одна із зазначених вище вимог та рекомендацій пов'язана із процедурою призначення та звільнення з посади Генерального прокурора, яка має привілей гарантій конституційного закріплення, зокрема заборони внесення змін до Основного закону в період дії правового режиму воєнного стану. У цьому контексті примітно, що Дорожня карта реформ з питань верховенства права [4], не містить жодної згадки про наміри змінювати цю процедуру, ба більше, не лише стосовно Генерального прокурора, але й його першого заступника та заступників. Водночас у Верховній Раді України наразі зареєстровано три законопроекти про засади державної антикорупційної політики на 2026-2030 роки, що передбачають затвердження Антикорупційної стратегії на 2026-2030 роки, в якій, серед іншого, окреслено заходи запобігання корупції у таких пріоритетних сферах як прокуратура, правопорядок і протидія кримінальним правопорушенням, зокрема і стосовно зміни підходів до призначення та звільнення з посади Генерального прокурора.

Так, в Антикорупційній стратегії на 2026–2030 роки, що пропонується до затвердження у проєкті Закону № 15230 від 13 травня 2026 року, йдеться про намір досягнути такий стратегічний результат як призначення на посаду Генерального прокурора в порядку, передбаченому Конституцією України, із залученням конкурсної комісії, яка надає рекомендації Президенту України щодо потенційних кандидатів на таку посаду, що покликано вирішити констатовану проблему чинної процедури призначення та звільнення Генерального прокурора, яка, на думку авторів законопроекту, містить ризики неформального чи

політичного впливу, а також не повністю відповідає європейським рекомендаціям та стандартам, стримуючи євроінтеграційний потенціал України [5]. З урахуванням таких перспективних реформаційних кроків вбачається можливість зміни процедури призначення та звільнення з посади Генерального прокурора і в межах чинної конституційно-правової регламентації цього правового інституту, зокрема шляхом релевантних змін до Закону України «Про прокуратуру» стосовно запровадження конкурсної процедури добору кандидатів на посаду Генерального прокурора за участі спеціально створеної конкурсної комісії. Ми вже звертали увагу на те, що правова система України вже має прецедент розвитку на законодавчому рівні конституційних положень щодо обрання чи призначення членів Вищої ради правосуддя, з огляду на те, що конституційні положення про повноваження щодо обрання/призначення членів цього конституційного органу суддівського врядування уповноваженими суб'єктами, серед яких Президент України, Верховна Рада України, з'їзд суддів України, з'їзд адвокатів України, всеукраїнська конференція прокурорів, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, на законодавчому рівні уточнюються до повноважень щодо обрання/призначення зі списку кандидатів, рекомендованих Етичною радою для обрання/призначення на посаду члена Вищої ради правосуддя [6, с. 116]. Попри дискусійну конституційність таких законодавчих положень, відсутність релевантних конституційних подань, з певною вірогідністю, дає привід виснувати про визнання та схвалення уповноваженими суб'єктами такого законодавчого розвитку конституційних положень, а отже про можливість його застосування для законодавчого розвитку конституційних положень стосовно призначення та звільнення з посади Генерального прокурора.

У другому варіанті Антикорупційній стратегії на 2026-2030 роки, що пропонується до затвердження у проєкті Закону № 15230-2 від 25 травня 2026 року, вирішення тієї ж проблеми призначення та звільнення Генерального прокурора в Україні пропонується шляхом досягнення такого стратегічного результату як призначення на посаду Генерального прокурора в порядку, передбаченому Конституцією України, та у відповідності до найкращих європейських практик згідно зі Спільною заявою керівництва Європейської комісії та Уряду України від 11 грудня 2025 року [7]. За умов такої регламентації, вірогідно, йдеться про пропозицію щодо залучення до цього процесу Венеційської комісії, як передбачено у Спільній заяві Єврокомісарки з питань розширення та Віцепрем'єр-міністра України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції [3]. Водночас Венеційська комісія вже неодноразово висловила свою позицію стосовно цього питання, зокре-

ма стосовно відсутності процедури технічної перевірки кандидатів на предмет їхньої відповідності посаді, а також процедури, за якою кандидат міг би подати заявку на розгляд своєї кандидатури на посаду головного обвинувача, що, на її бачення, викликає сумніви щодо дотримання європейських стандартів (п. 34) [8], а також стосовно доцільності залучення професійного неполітичного досвіду при виборі способу обрання генерального обвинувача з тим аби забезпечити довіру з боку суспільства, повагу судівництва та представників юридичної професійної спільноти (п. 34) [9].

Зрештою, в урядовому проєкті Закону про засади державної антикорупційної політики на 2026-2030 роки № 15230-1 від 18 травня 2026 року [10] взагалі відсутні положення стосовно перспектив удосконалення процедури призначення та звільнення з посади Генерального прокурора, що є послідовним продовженням урядової політики у сфері досліджуваних питань, з огляду на згадувані вище положення Дорожньої карти реформ з питань верховенства права, проте сумнівно послідовним, з огляду на згадувані раніше положення Спільної заяви Єврокомісарки з питань розширення та Віцепрем'єр-міністра України з питань європейської та євроатлантичної інтеграції.

За умов окресленого вище політичного та правового дискурсу довкола процедури добору, призначення та звільнення з посади очільника прокуратури в Україні, перспектива розвитку цього правового інституту потребує додаткових аргументів стосовно переваг та недоліків окреслених вище моделей його розвитку, що, серед іншого, має визначати вектори подальших наукових розвідок у цій сфері, зокрема в аспекті узагальнення кращих європейських практик та критеріїв для їхньої ідентифікації як таких.

Література:

1. Ukraine 2024 Report SWD (2024) 699 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf (дата звернення: 24.06.2026).
2. Ukraine 2025 Report SWD (2025) 759 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52025SC0759> (дата звернення: 24.06.2026).
3. Joint Statement between Commissioner Marta Kos and Deputy Prime Minister of Ukraine Taras Kachka. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/news/joint-statement-between-commissioner-marta-kos-and-deputy-prime-minister-ukraine-taras-kachka-2025-12-11_en (дата звернення: 24.06.2026).

4. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 року № 475-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 24.06.2026).

5. Проект Закону про засади державної антикорупційної політики на 2026-2030 роки № 15230 від 13 травня 2026 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/70026> (дата звернення: 24.06.2026).

6. Стефанчук М. М. Процедура відбору Генерального прокурора: комплексний перегляд чи законодавче унормування? *Актуальні проблеми судового права* : матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф. (24 квітня 2026 р.). Харків : Право, 2026. С. 113-117.

7. Проект Закону про засади державної антикорупційної політики на 2026-2030 роки № 15230-2 від 25 травня 2026 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/70070> (дата звернення: 24.06.2026).

8. CDL-AD (2012)019. Opinion on the Draft Law on the Public Prosecutor's Office of Ukraine (prepared by the Ukrainian Commission on Strengthening Democracy and the Rule of Law), adopted by the Venice Commission at its 92nd Plenary Session (Venice, 12-13 October 2012). URL: <https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/cdl-ad-2012-019-e> (дата звернення: 24.06.2026).

9. CDL-AD (2010)040-e Report on European Standards as regards the Independence of the Judicial System: Part II – the Prosecution Service – adopted by the Venice Commission – at its 85th plenary session (Venice, 17–18 December 2010). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)040-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)040-e) (дата звернення: 24.06.2026).

10. Проект Закону про засади державної антикорупційної політики на 2026-2030 роки № 15230-1 від 18 травня 2026 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/70050> (дата звернення: 24.06.2026).

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА/ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Стрельцов Є. Л.,

доктор юридичних наук, доктор теології, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач лабораторії Інновації у сфері кримінальної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія» м. Одеса, Україна

28 червня 2026 року виповнюється 30 років із дня прийняття Конституції України – Основного Закону держави, який заклад фундаментальні правові засади розбудови суверенної, незалежної та демократичної держави. Конституція України визначає ключові напрями розвитку української державності, зокрема утвердження та захист прав і свобод людини і громадянина, забезпечення суверенітету та національної безпеки, збереження й розвиток демократичних інститутів, а також європейську інтеграцію держави [1]. Водночас конституційні засади слід розглядати не лише як першоджерело правового регулювання, а й як фундаментальну основу для визначення сутності, змісту та напрямів розвитку національної правової системи і окремих галузей права [2, с. 25–30].

Звернення до проблеми впливу конституційних засад на розвиток кримінального права, актуальність якої в сучасних умовах не викликає сумнівів, потребує попереднього уточнення окремих змістовно-методологічних понять і положень, що використовуватимуться в цій публікації для більш точного розуміння сутності та напрямів подальшого розвитку кримінально-правової матерії. Насамперед ідеться про визначення понять «кримінальне право» та «законодавство про кримінальну відповідальність» (далі – «кримінальне законодавство»), а також про їх співвідношення. Традиційно поняття «кримінальне право» використовується у декількох значеннях: як галузь права, галузь законодавства, навчальна дисципліна та напрям наукових досліджень. Водночас таке узагальнене використання цього терміна є прийнятним переважно на загальнотеоретичному рівні, коли точність у визначенні термінів для наступного «перетворення» їх вже в предметні поняття, не так важлива. Натомість поглиблене дослідження відповідної проблематики потребує чіткого розмежування окремих значень поняття «кримінальне право» та встановлення співвідношення між ними. З цією метою та з огляду на обмежений обсяг публікації доцільно зосередити увагу на аналізі двох основних аспектів

зазначеного поняття, а саме: кримінального права як галузі права та кримінального законодавства як галузі законодавства.

Отже, спільними для зазначених понять є низка ознак. Зокрема, їх об'єднує спільне завдання – формування правової бази для охорони найбільш значущих суспільних цінностей і суспільних відносин, а також спільний предмет регулювання, до якого належать, зокрема, кримінальне правопорушення та покарання.

Водночас між зазначеними поняттями існують і суттєві відмінності, які проявляються, зокрема у тому, що кримінальне право насамперед постає як система доктринальних положень, сукупність кримінально-правових ідей, філософських кримінально-правових категорій. Саме вони у подальшому формують зміст кримінально-правових принципів, зокрема принципів справедливості, гуманізму, законності та інш. Сукупність доктринальних і філософських кримінально-правових положень, а також принципів кримінального права виступає (має виступати) змістовним і методологічним орієнтиром для законотворчої діяльності та правозастосовної практики. У цьому аспекті кримінальне законодавство можна розглядати, образно кажучи, як «засіб» накопичення та матеріалізації відповідних доктринальних положень та їхнього офіційного закріплення у тексті кримінально-правових норм/статей. Отже, кримінальне право та кримінальне законодавство не є тотожними поняттями, проте між ними існує тісний взаємозв'язок: кримінальне право формує теоретико-методологічне підґрунтя, на якому ґрунтується кримінальне законодавство. З огляду на це в межах цієї публікації, при аналізі прогнозованості та розвитку сучасної кримінально-правової матерії, категорії «кримінальне право» та «кримінальне законодавство» використовуватимуться через узагальнююче поняття «кримінальне право/законодавство». При цьому слід враховувати, що конституційні засади можуть здійснювати як «єдиний», так і диференційований вплив на право та законодавство. Відповідні відмінності здатні проявлятися у правовій матерії й потребують окремого теоретико-правового визначення.

Переходячи до більш предметного аналізу конституційних засад сучасного розвитку кримінального права/законодавства, слід насамперед зазначити, що, на нашу думку, це реалізується (має реалізовуватися) не стільки на загальному рівні, скільки за кількома основними напрямками. Один із таких напрямів пов'язаний із тим, що конституційні засади виступають змістовною основою розвитку кримінального права/законодавства. В Конституції України визначено, образно кажучи, фундаментальні соціальні цінності, так би мовив, «статичні» постулати, які апіорі мають перебувати під охороною кримінального права/законодавства. Насамперед йдеться про людину як найвищу

соціальну цінність, що знайшло своє закріплення в положеннях Розділу II Конституції, та зумовлює необхідність приділення особливої уваги захисту саме цієї цінності [3, с. 26–33]. При цьому слід особливо наголосити, що Конституція прямо закріплює таке положення: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3 Конституції України). Крім того, важливе значення має конституційне положення, відповідно до якого при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинного законодавства не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод людини і громадянина (ст. 22 Конституції України), що повною мірою поширюється і на сферу кримінального законодавства.

Ще одним напрямом реалізації конституційних засад є їх вплив на визначення цільових орієнтирів розвитку кримінального права/законодавства, тобто на формування напрямів здійснення їх подальшого розвитку і динамічної спрямованості. У цьому аспекті можна провести певне розмежування. Незважаючи на статику або/та динаміку у своєму «бутті», кримінальне право у своєму загальному розумінні повинно зберігати статус «останнього засобу» (*ultima ratio*) протидії суспільно небезпечним посяганням. Це передбачає максимально адекватне та пропорційне відображення у кримінально-правових приписах підстав і меж відповідальності за такі посягання. Водночас розвиток кримінального законодавства потребує належного врахування нових суспільно небезпечних загроз, зокрема, правопорушень в інформаційній сфері, кіберзлочинності, неправомірного використання персональних даних та ін.

Окремим важливим напрямом реалізації конституційних засад є так званий методологічний рівень їх впливу на розвиток кримінального права/законодавства. У цьому аспекті конституційні засади можуть виступати своєрідними «інструментами» науково-практичного моделювання та аналізу процесів розвитку кримінального права/законодавства. Зокрема, будь-який аналіз динаміки суспільно небезпечних процесів та/або злочинних проявів має здійснюватися з урахуванням конституційних засад. Наприклад, конституційна засада верховенства права (ст. 8 Конституції) може використовуватися як метод виявлення системних дефектів (зокрема прогалин, колізій) у чинному Кримінальному кодексі. Крім того, саме конституційні засади забезпечують комплексний підхід до прогнозування подальшого розвитку кримінального права/законодавства, не ізольовано, а в єдиній системі з кримінальним процесом, адміністративним правом та іншими галузями права.

Є й інші обставини, які необхідно враховувати при аналізі цього напрямку розвитку кримінального права/кримінального законодавства. Так, принцип незворотності дії закону в часі (ст. 58 Конституції) має не лише загальнотеоретичне значення, а й гарантує правову стабільність та захист особи від свавілля держави. По суті, він означає заборону надання зворотної сили законодавчим положенням, які встановлюють або посилюють кримінальну відповідальність. Водночас, якщо новий кримінальний закон скасовує кримінальну протиправність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність, його дія поширюється на осіб, які вчинили відповідне діяння до набрання ним чинності. Крім того, прогнозування кримінальної відповідальності за певні діяння також потребує методологічного узгодження з конституційними гарантіями права на захист (ст. 59 Конституції) та презумпцією невинуватості (ст. 62 Конституції). Такий підхід дає змогу більш чітко виявити й інші важливі обставини, зокрема ті, що стосуються умов обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина (ст. 64 Конституції).

Підсумовуючи викладене, слід підкреслити, що розвиток української державності, правової системи, системи права та окремих галузей права повинен ґрунтуватися на конституційних засадах, які мають виступати духом і буквою багатьох важливих суспільно-правових процесів [4, с. 414–417], у тому числі й процесів розвитку сучасного кримінального права/ законодавства. Такий підхід дасть змогу більш ефективно використовувати кримінально-правові положення для охорони прав людини, інституційного зміцнення держави, пропорційного відновлення справедливості та збереження суспільного балансу.

Література:

1. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: Р. О. Стефанчук (співголова), О. В. Петришин (співголова), Ю. Г. Барабаш та ін. ; за заг. ред. Р. О. Стефанчука й О. В. Петришина ; Нац. акад. прав. наук України; Конст. Суд України. Харків : Право, 2024. 1176 с.
2. Опришко В. Загальнотеоретичні і практичні проблеми систематизації законодавства України. *Право України*. 1999. № 12. С. 25–30.
3. Васильченко О. П. Конституційно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Адміністративне право і процес*. 2015. № 1 (11). С. 26–33.
4. Стрельцов Є. Л. Правова комплементарність: інноваційний науковий концепт поєднання «духу» і «букви» у правовій реальності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2026. № 3. С. 414–417.

ПОЛІТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА

Тимошенко В. І.,

*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології
Національної академії внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Характерною рисою сучасності стали безперервні кризи у сфері прав людини – від російсько-української війни, під час якої страждає мирне населення, до голоду в ряді країн Африки, в Афганістані, Ємені, Палестині (Сектор Гази), Сирії, М'янмі, на Гаїті. Мільйони людей у світі змушені існувати за умов несправедливості, зневіри щодо можливостей змін на краще, постійного страху пересічної людини за своє життя і безпеку. Так, в Україні окрім війни, яку Росія вже п'ятий рік веде проти нашої країни, небаченого раніше поширення набула корупція, продовжується занепад економіки, величезні багатства концентруються у невеликій частини населення, спостерігається бідність або навіть злидні більшості людей, а отже й соціально-економічна нерівність, порушення прав людини.

Безпека людини як об'єкт наукового пізнання визначається двома складовими: об'єктивними умовами її становлення, розвитку і функціонування та суб'єктивними факторами, призначення яких полягає у тому, щоб забезпечити її оптимальне функціонування для збереження життя, здоров'я людини та реалізації її прав і законних інтересів. Безпеку можна розглядати як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої та внутрішньої загрози. Особиста безпека громадян являє собою гарантований конституцією комплекс суб'єктивних прав на життя, фізичну свободу та недоторканність, честь та гідність. Наявність цих благ є необхідною передумовою повноцінного існування в суспільстві. Держава має забезпечувати (у тому числі й на законодавчому рівні) сприятливі умови для реалізації прав громадян у сфері особистої безпеки. Саме такий підхід буде сприяти становленню особистості як активного суб'єкта забезпечення власної безпеки поряд із суспільними та державними інститутами, що мають свої механізми захисту.

На можливості досягнення особистої безпеки впливає рівень розвитку правової системи, економіки, політики, ідеології. Особлива роль відводиться політико-правовим засобам – політичному режиму, розвинутому законодавству, дієвому механізму реалізації права,

високому рівню правової свідомості. Сама лише наявність правових норм, що закріплюють права громадян на життя, здоров'я, свободу, аж ніяк не означає, що кожному громадянину автоматично гарантується особиста безпека. Такі норми є необхідною, але недостатньою умовою для реальної безпеки особи в практиці суспільних відносин. Основним юридичним засобом забезпечення особистої безпеки є правозастосування, що здійснюється органами або посадовими особами на стадії порушення особистої безпеки з метою її захисту та відновлення. Суб'єктом правозастосування є наділений відповідною компетенцією активний учасник правозастосовних відносин, якому належить головна роль у розвитку і просуванні цих відносин у напрямі вирішення конкретних життєвих ситуацій за допомогою актів застосування права. Реалізація багатьох встановлених Конституцією України та законами України прав і свобод може бути досягнута лише внаслідок правозастосування. Це стосується усіх тих випадків, коли для здійснення того чи іншого права громадянин повинен буде вступити у правові відносини з державним органом, посадовою особою чи організацією, які компетентні задовольнити його конкретні претензії на користування певними соціальними благами та його вимоги щодо особистої безпеки.

На жаль, нині стан справ із забезпеченням особистої безпеки в Україні залишає бажати кращого. Зараз доводиться долати нові загрози, небезпеки, виклики, які вимагають нових підходів до їх вирішення [1, с. 14]. Економічна ситуація, соціальні суперечності, що загострюються, злочинність, а особливо російсько-українська війна є неабиякою загрозою безпеці особистості.

Величезною загрозою безпеці людини є корупція. Корупцію зазвичай розглядають як зловживання довіреною владою в особистих цілях. Нині корупція є глобальною проблемою, яка тягне за собою бідність, жадібність, безробіття, слабкі владні інститути та відсутність правозастосування, при цьому вона існує в кожній країні на різних рівнях, всупереч зусиллям національних та міжнародних органів контролю щодо її подолання. Корупція перешкоджає економічному розвитку країни та негативно впливає на інвестиції, конкуренцію та ефективність уряду [2].

Не меншою проблемою є й тіньова економіка, яка повинна бути істотно скорочена. Необхідно спростити і зробити більш прозорим механізм нарахування податків, звести до мінімуму монополії (шляхом розподілу або конкуренції зі сторони Євросоюзу). Будь-які монополії, що залишаються, повинні регулюватися прозоро. Без реалізації вказаних завдань особиста безпека неможлива.

Слід сказати, що гарантованість державного захисту щодо безпеки людини пов'язана з обов'язком держави визнавати, дотримуватись

і захищати права і свободи людини й громадянина. Вирішальна роль у забезпеченні безпеки людини належить реалізації охоронної функції кримінального права. Нині чинне кримінальне законодавство не бездоганне. Гуманним і справедливим у сфері кримінально-правових відносин було б не одностороннє послаблення особам, які вчинили злочин, завдали шкоди та страждань людям, а дотримання прав і законних інтересів постраждалих осіб. Необхідні більш тяжкі покарання за тяжкі та особливо тяжкі злочини, наприклад за терористичний акт. Нині світ стикається з такими викликами, як недовіра правових норм, криза національної ідентичності, фінансова нестабільність, безробіття та відсутність функціональної безпеки. Ці проблеми перетворюють суспільства на сприятливе середовище для глобального тероризму. Останній же являє собою соціальну проблему, яка поширюється в соціальній структурі суспільства, впливає на безпеку людини в медичних, соціальних, політичних, продовольчих, економічних і екологічних вимірах [3].

Істотну загрозу безпеці людини складає несправедливість, нерівність, зокрема економічна. Величезний розрив між бідними й багатими призводить до виключення людини з низькими доходами із суспільства, що провокує соціальну нестабільність та порушення прав людини. На перший погляд, права людини виявляються безсилими та неефективними у боротьбі з економічною нерівністю, що зростає, адже вони орієнтовані на мінімальні або достатні потреби, тому їх недостатньо для досягнення справедливості. Однак все ж такі права людини є причиною обмеження нерівності, вони можуть певною мірою допомогти обмежити національну та глобальну економічну нерівність і заповнити простір глобальної справедливості. Якщо існують глобальні норми справедливості крім прав людини, вони, ймовірно, дадуть додаткові причини небезпеки матеріальної нерівності [4].

Таким чином, на державу покладається обов'язок запобігати загрозам щодо добробуту суспільства та якості життя населення. При цьому об'єктивні умови безпеки людини створюють нові можливості для удосконалення системи безпеки. Суб'єктивні фактори, у тому числі моральна позиція суб'єктів управління, є істотною умовою збереження безпеки системи, а значить і безпеки людини.

Політичними гарантіями безпеки людини виступають демократичні інститути влади, верховенство права та система міжнародного права, які захищають людину від свавілля держави та зовнішніх загроз.

Правовою гарантією безпеки людини виступає система законів, державних інститутів та механізмів, які захищають її життя, здоров'я, права та майно від протиправних посягань та свавілля.

Особиста безпека зміцнюється і забезпечується багатьма нормами різних галузей права, проте особливе місце у правовому регулюванні займають норми конституційного, кримінального та адміністративного права.

Специфіка юридичних гарантій особистої безпеки полягає в тому, що захищаючи особисту безпеку законослухняних громадян часто доводиться обмежувати не лише права і свободи правопорушників у ході примусового впливу на останніх, а й права та свободи самих законослухняних громадян. Процедура та межі цього примусового впливу мають бути чітко визначені у законодавстві.

Література:

1. Tymoshenko V., Maksymov S., Makarenko L., Kravchenko O., Kravchenko S. Threats to human rights in a globalized world. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. Issue 39. P. 9–15. doi.org/10.34069/AI/2021.39.03.1
2. Parsons B. Unpacking corruption: The role of economic freedom in developing countries. *Research in Economics*. 2025. Vol. 79. Issue 2. <https://doi.org/10.1016/j.rie.2025.101044>
3. Yumitro G., Febriani R., Roziqin A., Indraningtyas A. (2023) Bibliometric analysis of international publication trends on social media and terrorism by using the Scopus database. *Frontiers in Communication*. 2023. Vol. 8. doi: 10.3389/fcomm.2023.1140461
4. Jones Ch. Are human rights enough? On human rights and inequality. *Ethics & Global Politics*. 2021. Vol. 14. Issue 4. P. 218–233. doi: 10.1080/16544951.2021.1991138

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ: ПРАКТИКА НІМЕЧЧИНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Тихомирова Г. Є.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права*

*Маріупольського державного університету
м. Київ, Україна*

Жужа Н. С.,

*студентка II курсу економіко-правового факультету
Маріупольського державного університету
м. Київ, Україна*

Захист прав біженців у сучасному світі набуває все більшої актуальності через загострення збройних конфліктів, політичну нестабільність та природні катастрофи у різних державах. Міжнародна спільнота формує та розвиває правові механізми з метою комплексного захисту прав біженців і забезпечення їх ефективного захисту у державах тимчасового перебування [2].

Для України ця проблематика є особливо значущою в умовах реалізації євроінтеграційного курсу та адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу у сфері міграції, притулку та міжнародного захисту. Конституція України закріплює принцип людиноцентризму, визначаючи людину, її життя і гідність найвищою соціальною цінністю (ст. 3), а також гарантує права іноземців та осіб без громадянства (ст. 26), що зумовлює необхідність належного забезпечення прав осіб, які потребують міжнародного захисту.

У цьому контексті особливий інтерес становить досвід Німеччини як держави, що прийняла значну кількість громадян України, які були змушені залишити територію держави внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України.

Європейський Союз унаслідок зазначених подій зіткнувся з безпрецедентним напливом осіб, які потребують міжнародного захисту. Це зумовило активізацію механізмів тимчасового захисту, зокрема запровадження Директиви про тимчасовий захист та прийняття відповідних національних правових актів держав – членів ЄС [1].

Ключовим критерієм визнання особи біженцем є перетин міжнародного кордону. Особи, які вимушено перемістилися, але не перетнули кордон, не набувають статусу біженця і визначаються як внутрішньо переміщені особи, які не охоплюються повним

міжнародним статусом захисту [2]. Це обумовлює необхідність чіткого закріплення правового статусу біженця в міжнародному праві.

Статус біженців регулюється низкою міжнародно-правових актів, серед яких ключове місце займають Конвенція про статус біженців 1951 року та Протокол 1967 року. Важливими є також Конвенція про статус апатридів 1954 року, Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року, Декларація ООН про територіальний притулок 1967 року, Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1977 року, Конвенція Організації африканської єдності 1969 року та Європейська угода про передачу відповідальності за біженців 1980 року. Виконання цих норм є основою ефективного захисту біженців [2].

Право на притулок у праві Європейського Союзу реалізується через Спільну європейську систему надання притулку (Common European Asylum System), що забезпечує єдині підходи до процедур надання захисту [1]. Ключовими елементами захисту біженців є право на притулок і принцип non-refoulement, який забороняє примусове повернення осіб до держав, де існує загроза переслідування. Ці принципи є основою міжнародного режиму захисту біженців [2].

Принцип non-refoulement є складовою міжнародного права біженців, прав людини та гуманітарного права і застосовується комплексно, взаємодоповнюючи різні правові режими [2].

Проблемою сучасної системи ЄС залишається нерівномірний розподіл шукачів притулку між державами-членами, що стало підставою для реформування CEAS [1].

Особливо показовим є досвід Німеччини. Федеральне відомство з питань міграції та біженців (BAMF) забезпечує функціонування системи притулку, розгляд заяв та інтеграцію осіб, які потребують захисту [4]. Німеччина є однією з ключових держав Європи за кількістю прийнятих українських біженців [5; 6], а її міграційна політика аналізується як приклад ефективної системи управління притулком [3].

Водночас зростання кількості біженців створює для Німеччини суттєве навантаження на соціальну систему та бюджет і формує дискусії щодо подальшої міграційної політики, включаючи можливість передачі частини процедур надання притулку третім державам [3].

На підставі проведеного аналізу можна дійти висновку, що система захисту біженців Європейського Союзу перебуває під значним навантаженням і потребує подальшого вдосконалення. Практика Німеччини демонструє ефективність механізмів тимчасового захисту, функціонування системи надання притулку та соціальної інтеграції біженців.

Для України особливо важливим є врахування німецького досвіду щодо організації системи прийому та захисту біженців, а також імплементація європейських підходів до процедур міжнародного захисту,

дотримання принципу non-refoulement і розвитку механізмів інтеграції осіб, які потребують захисту.

Урахування досвіду Європейського Союзу та Німеччини сприятиме гармонізації національного законодавства України з *acquis* ЄС і підвищенню ефективності системи захисту біженців.

Література:

1. Фенич Я. В., Малеш П. В. Правове регулювання надання притулку та забезпечення прав біженців в Європейському Союзі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2024. Вип. 83, ч. 2. С. 352–357. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/310145/301498> (дата звернення: 24.06.2026).

2. Ногас Н. Міжнародний захист прав біженців і переміщених осіб. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1 (37). С. 110–116. URL: <http://aplr.uzhnu.edu.ua/article/view/110116> (дата звернення: 24.06.2026).

3. Hanewinkel V. Flucht und Asyl in Deutschland. *Bundeszentrale für politische Bildung*. 2025. URL: <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/regionalprofile/deutschland/344086/flucht-und-asyl-in-deutschland/> (дата звернення: 24.06.2026).

4. Bundesamt für Migration und Flüchtlinge (BAMF). Asyl und Flüchtlingsschutz in Deutschland. 2025. URL: <https://www.bamf.de> (дата звернення: 24.06.2026).

5. UNHCR. Ukraine Refugee Situation: Operational Data Portal. 2025. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 24.06.2026).

6. Statista. Estimated number of refugees from Ukraine in Europe and Asia since February 2022 as of May 2025. 2025. URL: <https://www.statista.com/statistics/1312584/ukrainian-refugees-by-country/> (дата звернення: 24.06.2026).

ДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГАГАУЗІВ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ЗАКОНОПРОЄКТУ № 15223

Токарчук О. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

У Пояснювальній записці до проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про корінні народи України» щодо визнання гагаузів корінним народом України від 08.05.2026 р. реєстр. № 15223 (далі проєкт Закону) зазначається, що гагаузи є історично сформованою етнічною спільнотою, яка проживає на території України, має власну мову, культуру, традиції та інституції громадського представництва. Водночас вони не мають власного національного державного утворення поза межами України, що відповідає критеріям, визначеним Законом України «Про корінні народи України» від 01.07.2021 р. № 1616-IX. Гагаузька мова включена до Переліку мов національних меншин (спільнот) та корінних народів України, яким загрожує зникнення, який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 7 червня 2024 р. № 670 [1].

Гагаузи є невід'ємною частиною української політичної нації. В умовах російської агресії понад 130 національних спільнот України пройшли шлях від звичайної демографічної статистики до міцного фундаменту нашої національної стійкості. Воїни гагаузького походження, які захищають суверенітет країни на фронті й у тилу, доводять, що Україна для них є не просто місцем проживання, а спільним домом, за який вони готові боротися.

Проектом Закону пропонується внести зміни до статей 1, 7 та 11 Закону України «Про корінні народи України» від 01.07.2021 р. № 1616-IX, якими передбачається закріплення статусу гагаузів як корінного народу України, а також уточнюються норми щодо бюджетного фінансування, які в чинній редакції стосуються лише корінних народів України, які сформувалися на території Кримського півострова з метою поширення відповідних норм на гагаузів з уточненням обмежень щодо набрання чинності частиною третьої статті 7.

Закон України «Про корінні народи України» від 01.07.2021 р. № 1616-IX прийнятий з метою сприяння консолідації та розвитку української нації, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів України у відповідності

до міжнародних стандартів у сфері захисту прав корінних народів. Водночас, Конвенція Міжнародної організації праці про корінні народи і народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах від 27 червня 1989 р. № 169 є єдиним міжнародно-правовим актом, що має юридично зобов'язуючий характер у сфері захисту прав корінних народів. Станом на травень 2026 року Україна зазначену Конвенцію не ратифікувала.

Відповідно до статті 1 Конвенції, до корінних народів належать:

1) народи, що ведуть племінний спосіб життя, соціальні, культурні та економічні умови яких відрізняються їх від інших національних спільнот, і становище яких регулюється повністю або частково їх власними звичаями або традиціями, або спеціальним законодавством;

2) народи, які є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є ця країна, у період її завоювання або колонізації або в період встановлення нинішніх державних кордонів, і які, незалежно від свого правового статусу, зберігають деякі або усі свої традиційні соціальні, економічні, культурні і політичні інститути.

Українське законодавче визначення корінного народу частково відрізняється від міжнародно-правового підходу. Згідно з частиною 1 статті 1 Закону України «Про корінні народи України» від 01.07.2021 № 1616-IX, корінним народом України є автохтонна етнічна спільнота, яка сформувалася на території України, є носієм самобутньої мови і культури, має традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлює себе корінним народом України, становить етнічну меншість у складі її населення і не має власного державного утворення за межами України [2].

Головною ознакою корінного народу, у розумінні Закону України «Про корінні народи України» від 01.07.2021 р. № 1616-IX, є автохтонність, тобто історичне формування етнічної спільноти саме на території України, а не її переселення на відповідну територію внаслідок міграційних процесів.

У цьому контексті слід зазначити, що етногенез гагаузів залишається предметом наукових дискусій, на які певною мірою впливає також політико-ідеологічний чинник. Серед найбільш поширених концепцій походження гагаузів виокремлюють три основні:

1) гагаузи – це група болгар, яка перейшла на турецьку мову, але зберегла православну віру (В. Марінов та ін.);

2) гагаузи – це нащадки християнізованої групи турків-сельджуків, що переселилася у XIII ст. під орудою султана Іззеддіна Кей-Кавуса у Добруджу з Малої Азії (П. Вітек, К. Карпат та ін.);

3) гагаузи – це нащадки тюркських племен (булгар, печенігів, торків/огузів, половців), що приходили у Добруджу з Північного Причорномор'я (М. Губогло, А. Шабашов та ін.) [3].

У Пояснювальній записці зазначається, що гагаузи історично проживають на території Півдня України, зокрема Болградському, Ренійському, Кілійському та Тарутинському районах Одеської області, де сформувалися сталі громади, що зберігають власну культурну ідентичність, мову та традиції. Водночас, наведене обґрунтування ґрунтується, зокрема, на окремих думках вчених, які викладені в джерелах, що походять із держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором. Враховуючи аналіз літературних джерел, які використовує автор в Довідці-обґрунтуванні щодо відповідності гагаузького етносу статусу «корінного народу України» на основі матеріалів історичного, археологічного та архівного характеру, а також при вивченні інших праць авторів зі списку джерел, наприклад, Квилинкової Є.Н., яка, зокрема, досліджує вплив російської мови в межах освітнього й духовного розвитку школярів, видається, що використання цих джерел потребує додаткової критичної оцінки щодо їх використання при обґрунтуванні, яке стало підставою розробки проекту акта. У зв'язку з цим питання відповідності гагаузів критеріям корінного народу потребує більш ґрунтовного та комплексного наукового дослідження щодо визначення їх правового статусу на рівні Закону України «Про корінні народи України».

При визначенні правового статусу гагаузів як корінного народу потребує більш ґрунтовного осмислення факт проживання основної частини гагаузького етносу на території Республіки Молдова, зокрема в автономному територіальному утворенні Гагаузія. Так, Гагаузія – це автономно-територіальне утворення з особливим статусом як форма самовизначення гагаузів, що є складовою та невід'ємною частиною Республіки Молдова і яке самостійно, у межах своєї компетенції, відповідно до положень Конституції Республіки Молдова, вирішує питання політичного, економічного та культурного характеру в інтересах усього населення (частина 1 статті 111 Конституції Республіки Молдова).

На території України (Одеська і Запорізька область) мешкає не більше 20% гагаузького народу. Переважна більшість українських гагаузів – мешканці кількох районів Одеської області, що межують з молдавською Гагаузією [4, с. 150].

За переписом 2001 р. в Україні проживало 31,9 тис. гагаузів, з них 27,6 тис. (86,5 %) – в Одеській обл. (решта – у Запорізькій, Миколаївській, Донецькій та ін. областях) [3]. Незважаючи на застарілість зазначених статистичних даних, вони підтверджують існування гагаузів

як національної меншини (спільноти) України, аніж спільноти які можна визнати корінним народом.

Слід також враховувати, що Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» від 13.12.2022 р. № 2827-IX та міжнародно-правові акти, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України (Рамкова конвенція про захист національних меншин від 01.02.1995 р. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 05.11.1992 р.), вже забезпечують представникам гагаузької спільноти належний обсяг прав і свобод у сфері захисту національної, мовної та культурної самобутності.

Видається несвоечасним надання статусу корінного народу одній національній меншині в межах Одеської області та поширенню права на спрямування частини доходів, отриманих бюджетами всіх рівнів від користування природними ресурсами, що знаходяться на території Одеської області. Кілька років тому ідея Бессарабської республіки на півдні Одещини та в Республіці Молдова активно просувалася проросійськими силами. Служба безпеки України класифікувала подібні утворення, поряд з іншими регіональними проєктами, як спроби «розхитування» територіальної цілісності України [5].

Ураховуючи вищевикладене, у контексті сучасних викликів національній безпеці, слід враховувати наявність потенційних ризиків використання етнополітичного чинника іноземними державами, що може дестабілізувати суспільно-політичну ситуацію в Україні. У зв'язку з цим не вбачається за доцільне прийняття проєкту Закону про внесення змін до Закону України «Про корінні народи України» щодо визнання гагаузів корінним народом України від 08.05.2026 р. реєстр. № 15223.

Література:

1. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про корінні народи України» щодо визнання гагаузів корінним народом України». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/22ad4f2d-0109-4037-bcf3-36383a26da95> (дата звернення 27.05.2026).

2. Закон України «Про корінні народи України» від 01.07.2021 № 1616-IX. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1616-20> (дата звернення 01.06.2026).

3. Вортман Д.Я. Гагаузи. Енциклопедія історії України : Т. 2: Г-Д / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : В-во «Наукова думка», 2004. 688 с. URL: https://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21CO

M=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLOR
TERMS=0&S21STR=Gagauzy (дата звернення 27.05.2026).

4. Явір В. А. Гагаузи – національна меншина чи корінний народ: до питання еволюції політико-правового статусу. *Політикус* : наук. журнал. 2022. № 5. С. 149–154. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/16766/1/Yavir%20Vira%20Anatoliivna.pdf> (дата звернення 27.05.2026).

5. СБУ: Росія фінансує деякі українські політичні проекти. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/02/21/7136042/> (дата звернення 28.05.2026).

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ: ЗАВДАННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Третяк Р. А.,

*кандидат економічних наук,
судовий експерт (стажер),*

*Київського відділення Національного наукового центру «Інститут
судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»,
доцент кафедри архітектури та захисту громадських споруд
Національного університету «Київський авіаційний інститут»
м. Київ, Україна*

Вступ. Конституція України, відзначаючи своє 30-річчя, виступає фундаментальним правовим базисом для формування та розвитку всього масиву національного законодавства. У системі конституційних цінностей особливе місце посідають норми, що регулюють відносини власності, природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Фундаментальним за своєю суттю є положення статті 13 Основного Закону, яка безапеляційно проголошує: «Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією». Дана імперативна норма безпосередньо корелює зі статтею 14 Конституції, згідно з якою земля визнається основним національним багатством,

що перебуває під особливою охороною держави, а право власності на неї гарантується.

У контексті сучасного вектору європейської інтеграції України, а також в умовах наслідків повномасштабної збройної агресії російської федерації, виникає необхідність інституціонального забезпечення реалізації цих конституційних положень. Особливого значення набуває баланс між децентралізацією владних повноважень, наданням ресурсного капіталу органам місцевого самоврядування (меж повноважень для управління, фінансування заходів з охорони земель та збору земельного податку) та забезпечення процедурами державного контролю за використанням і обліком земель як суверенного просторового базису держави.

Проблеми інституційного та науково-методичного забезпечення охорони земель. Варто критично визнати, що попри тривалу історію формування земельного законодавства незалежної України, процеси практичної реалізації конституційних гарантій охорони земель залишаються незавершеними. На превеликий жаль, після чіткого законодавчого визначення змісту охорони земель в Україні, так і не було належним чином організовано наукове та управлінське забезпечення реалізації визначених завдань. До цього часу в державі не розроблені та не впроваджені в повному обсязі базові нормативи охорони земель, фактично не реалізуються дієві землевпорядні, правові та економічні інструменти, які мали б стимулювати землевласників до збереження якісного стану ґрунтів та відновлення порушених ландшафтів, обліку «пошкоджених» земель та їх рекультивації після війни. Ситуація набула системного характеру через брак фінансування державних і місцевих програм охорони земель, а також відсутність нової дієвої системи моніторингу земель в умовах воєнного стану.

Критична ситуація з охороною земель загострилася у зв'язку із активними військовими діями на території України. Землі багатьох регіонів зазнали катастрофічних механічних, хімічних та фізичних пошкоджень внаслідок бомбардувань, мінування, будівництва фортифікаційних споруд та масштабних пожеж. Хімічне забруднення важкими металами та токсичними залишками вибухових речовин потребує кардинально нових методичних підходів до оцінки збитків, проведення інженерно-екологічних досліджень та розробки проектів рекультивації і консервації, що наразі стримується через відсутність затверджених нормативних стандартів.

Децентралізація та надання повноважень органам самоврядування в форматі євроінтеграції. На тлі зазначених викликів важливим етапом розвитку правової та адміністративної системи України стала реформа децентралізації, яка прямо вплинула на зміст реалізації прав

власності від імені Українського народу. Як зазначається у колективній монографії [1]:

«Сучасний етап державотворення в Україні характеризується фундаментальними трансформаціями системи публічного управління, започаткованими реформою децентралізації 2014 року. Перехід від централізованої моделі до розвитку спроможного місцевого самоврядування став незворотним вектором руху нашої держави до європейського адміністративного простору. Ключовим досягненням цієї реформи стало формування територіальних громад як базових суб'єктів розвитку, наділених широкими повноваженнями, фінансовими ресурсами та, що найважливіше, земельним капіталом. Однак, отримання ресурсу без належного інституційного та інструментального забезпечення його використання створило низку системних викликів. Законодавчі зміни суттєво розширили земельні повноваження органів місцевого самоврядування, надавши їм право розпоряджатися землями за межами населених пунктів. Втім, поняття «територія громади» у багатьох випадках залишається юридичною абстракцією через відсутність встановлених в натурі меж. Це породжує правовий нігілізм, земельні спори між суміжними громадами, блокує процеси комплексного просторового планування та унеможливорює коректне наповнення місцевих бюджетів. В умовах воєнного стану та необхідності комплексної відбудови країни вирішення зазначених проблем набуває стратегічного характеру, оскільки безпосередньо впливає на інституційну спроможність та безпеку територіальних громад».

Українське право традиційно тяжіло до радянської посттоталітарної моделі (де переважали імперативні заборони та тотальний державний контроль). *Acquis* ЄС базується на принципах субсидіарності, децентралізації та захисту прав суб'єктів. У контексті адаптації до європейських стандартів (зокрема Європейської хартії місцевого самоврядування) органи місцевого самоврядування (ОМС) мають виступати не просто суб'єктами розпорядження землею як комерційним активом, а гарантами її екологічної безпеки та збалансованого розвитку на місцевому рівні. Стаття 13 Конституції чітко вказує, *«Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією»*, а отже, обов'язок щодо охорони землі (ст. 14) покладається на них автоматично разом із отриманням земельного капіталу (зони економічних в т.ч. земельних інтересів територіальної громади). Розрив між юридичним статусом

земель громади та їх фактичним просторовим та інструментальним відображенням у Державному земельному кадастрі є ключовою перепоною на шляху до прозорого європейського врядування.

Сучасні завдання землеустрою та моніторингу земель в умовах воєнного стану. Війна змінила пріоритети землевпорядної науки та практики. Землеустрій сьогодні має розглядатися як головний інструмент фіксації руйнувань, зонування територій за рівнем безпеки, оцінки наслідків та планування повоєнного відновлення. Для реалізації комплексного моніторингу земель на сучасному етапі з урахуванням чинника збройної агресії, першочерговими завданнями землеустрою є:

1. **Забезпечення інвентаризації земель, що зазнали ушкодження та забруднення** (в тому числі токсичного, фізичного та хімічного) внаслідок бойових дій. Цей етап є критично важливим для формування доказової бази у міжнародних судових інстанціях з метою стягнення репарацій та збитків, завданих екосистемам та народу України.

2. **Розробка комплексних і тематичних Схем землеустрою**, які б враховували глобальні зміни у структурі земельного фонду країни, міграційні процеси, зміни клімату, ризики бізнесу, безхозяйне майно («покинуті» землекористування), релокацію та нову логістику промислового виробництва, видобутку природних ресурсів та необхідність створення нової системи розселення та рекреації.

3. **Встановлення обмежень у використанні земель**, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями, високим рівнем мінної небезпеки, забрудненням нерозірваними боєприпасами та деградацією ґрунтового покриву.

4. **Проектування та практичне здійснення рекультивації, консервації та зміни цільового призначення земель.** Консервація деградованих та техногенно забруднених внаслідок війни земель має стати основним правовим та екологічним інструментом виведення з обігу територій, що тимчасово не придатні для ведення сільського господарства чи бізнесу.

5. **Створення автоматизованих цифрових процесів обліку та моніторингу земель** і якості ґрунтів із залученням новітніх технологій дистанційного зондування Землі (ДЗЗ), геоінформаційних систем (ГІС) та алгоритмів штучного інтелекту для оперативного аналізу стану угідь.

Напрями вдосконалення законодавства та висновки. Гармонізація законодавства України із правом Європейського Союзу – це не просто механічне копіювання європейських директив, а глибока структурна перебудова всієї правової системи. У цьому процесі *acquis communautaire* (сукупність усього права ЄС) виступає як змістовний орієнтир (що саме потрібно впровадити), а Закон України «Про

правотворчу діяльність» (часто згадуваний як «закон про написання законів») – як інструментальний механізм (як саме це зробити якісно та системно). Саме тому, Просторове планування та Охорона земель мають передувати процесам розпорядження ними.

З метою гармонізації нормативно-правового забезпечення та виконання конституційних імперативів пропонуються такі стратегічні кроки:

- **По-перше**, необхідно здійснити глибоку кодифікацію чинного законодавства щодо регулювання особливої охорони земель як основного національного багатства відповідно до положень частини другої статті 14 Конституції України, усунувши колізії (суперечності) між нормами Земельного, Водного, Лісового кодексів та Закону України «Про охорону земель».

- **По-друге**, на законодавчому рівні забезпечити реальний пріоритет сільськогосподарського землекористування, передбачивши обов'язкове внесення відомостей про агрохімічний стан, обмеження та екологічний статус кожної ділянки до землепорядної документації до Директив та регламенту Звітів з оцінки впливу на довкілля.

- **По-третє**, нормативно врегулювати статус обліку особливо цінних земель, особливо цінних ґрунтів, та розширити перелік на унікальні природні ландшафти, та землекористування, які постраждали від війни, і мають потенціал самовідновлення за умови їх консервації.

Реалізація цих кроків можлива лише за умови належного науково-методичного забезпечення та постійного супроводу з боку експертного співтовариства, громадського обговорення, що дозволить перетворити конституційні декларації на дієвий механізм захисту національного земельного капіталу в європейському правовому просторі. Ухвалення Закону України «Про правотворчу діяльність» стало б прогресивним кроком, оскільки до цього в державі не було єдиного закону, який би визначав, що таке нормативно-правовий акт, яка ієрархія документів та за якими правилами вони мають писатися. Цей закон структурує процес євроінтеграції.

Література:

1. Tretiak R. A., Titova S. V., Dubnytska M. V. Formation of a spatial framework for sustainable land use in territorial communities in the context of decentralization. *Development vectors: synergy of law, social guarantees, and geospatial dimensions of sustainable development* : scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2026. 692p. P. 531–565. Цифровий ідентифікатор розділу DOI: 10.30525/978-9934-26-649-2-28.

2. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996.

№ 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254D0BA/96-D0B2D180> (дата звернення 25.06.2026)

3. Європейська хартія місцевого самоврядування: міжнар. док. від 15.10.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення 25.06.2026).

4. Закон України «Про охорону земель» від 19.06.2003 № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15> (дата звернення 25.06.2026).

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ МЕДТЕСН ЯК ЧИННИК РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Уразовська О. С.,

*кандидат юридичних наук,
начальник управління*

*Українського національного офісу інтелектуальної власності
та інновацій
м. Київ, Україна*

У сучасних умовах цифрової трансформації та інтеграції України до європейського правового й економічного простору особливого значення набуває забезпечення конституційного права людини на охорону здоров'я. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Відповідно до статті 49 Конституції України кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [1]. Реалізація цього права потребує не лише належного нормативно-правового забезпечення, а й впровадження інноваційних технологій, здатних підвищити якість, доступність та ефективність медичних послуг.

Одним із ключових напрямів оновлення системи охорони здоров'я є розвиток сфери MedTech (Medical Technologies), яка охоплює медичні вироби, цифрові медичні рішення, телемедицину, системи штучного інтелекту, роботизовані технології, мобільні додатки для моніторингу здоров'я, біомедичні інновації та інші технологічні продукти, спрямовані на покращення медичного обслуговування населення. Інноваційна

діяльність у сфері MedTech створює передумови для підвищення доступності медичної допомоги, скорочення витрат на лікування, покращення діагностики та персоналізації медичних послуг.

Особливої актуальності зазначені питання набувають в умовах реформування системи охорони здоров'я України та її адаптації до стандартів Європейського Союзу (ЄС). У цьому контексті потребує уваги аналіз нормативно-правових актів ЄС, які формують сучасну правову основу функціонування сфери MedTech, зокрема:

1. Регламент (ЄС) 2017/745 про медичні вироби (Medical Device Regulation, MDR) – базовий нормативний акт ЄС щодо медичних виробів, визначає вимоги до безпечності та ефективності медичних виробів [2].

2. Регламент (ЄС) 2017/746 про медичні вироби для діагностики *in vitro* (IVDR) поширюється на лабораторну діагностику; молекулярно-генетичні тести; цифрові діагностичні системи; AI-рішення для лабораторної медицини. Саме цей Регламент має ключове значення для розвитку цифрової діагностики та персоналізованої медицини [3].

3. Регламент (ЄС) 2016/679 (GDPR) є фундаментальним для цифрової охорони здоров'я, регулює обробку медичних даних; електронні медичні записи; використання Big Data; телемедицину; мобільні медичні застосунки; використання AI у медицині; є одним із головних правових механізмів захисту права людини на приватність у сфері охорони здоров'я [4].

4. Регламент (ЄС) 2025/327 про Європейський простір даних охорони здоров'я [5]. Його мета – забезпечити транскордонний обмін медичними даними; створити єдиний європейський простір електронних медичних записів; сприяти розвитку цифрової медицини; забезпечити використання медичних даних для науки та інновацій; підтримати персоналізовану медицину. Для України цей акт є одним із найважливіших у процесі європейської інтеграції.

5. Директива (ЄС) 2022/2555 (NIS2). Регламентує кібербезпеку медичних інформаційних систем; кіберстійкість медичних виробів; захист критичної інфраструктури охорони здоров'я [6].

6. Регламент (ЄС) 2019/881 (Cybersecurity Act) запроваджує європейську систему сертифікації кібербезпеки; вимоги до цифрових медичних виробів; стандарти безпеки для медичного програмного забезпечення [7].

7. Регламент (ЄС) № 536/2014 про клінічні випробування лікарських засобів (Clinical Trials Regulation) стосується лікарських засобів, має значення для застосування цифрових технологій у клінічних випробуваннях [8].

Саме ці акти формують сучасну європейську модель правового регулювання MedTech та цифрової охорони здоров'я і є найбільш релевантними для дослідження гармонізації українського законодавства з правом ЄС у контексті забезпечення конституційного права людини на охорону здоров'я.

Інноваційні рішення у сфері MedTech сприяють формуванню нових механізмів реалізації права на охорону здоров'я через розширення доступу до медичних послуг незалежно від місця проживання пацієнта, забезпечення безперервності медичного нагляду, підвищення оперативності прийняття клінічних рішень та інтеграцію медичних інформаційних систем. Водночас впровадження таких технологій породжує низку правових викликів, пов'язаних із захистом медичних даних, відповідальністю за використання алгоритмів штучного інтелекту, забезпеченням кібербезпеки та дотриманням прав пацієнтів у цифровому середовищі. Так Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 р. № 1351-р було схвалено Стратегію цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року [9]. У рамках даної Стратегії розроблено секторальну стратегію MedTech. Вона містить аналіз галузі та бачення розвитку процесу інтегрування передових технологій у медицину.

Отже, розвиток інноваційної діяльності у сфері MedTech є одним із ключових чинників забезпечення ефективної реалізації конституційного права людини на охорону здоров'я в умовах цифрової трансформації та європейської інтеграції України. Удосконалення правового регулювання відповідних суспільних відносин має здійснюватися на засадах верховенства права, захисту прав пацієнтів, безпеки, технологічної нейтральності, інноваційного розвитку та гармонізації національного законодавства з правом ЄС. З цією метою необхідно: посилити правовий захист персональних медичних даних та захисту чутливої медичної інформації в електронних системах охорони здоров'я відповідно до європейських стандартів; закріпити на законодавчому рівні цифрові права пацієнтів, зокрема право на доступ до власних електронних медичних даних, їх перенесення між інформаційними системами, отримання інформації про використання технологій штучного інтелекту під час надання медичної допомоги; запровадити ефективні механізми державного стимулювання інноваційної діяльності у сфері MedTech тощо.

Література:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Regulation (EU) 2017/745 of the European Parliament and of the Council of 5 April 2017, on Medical Devices, Amending Directive 2001/83/EC, Regulation (EC) No 178/2002 and Regulation (EC) No 1223/2009 and Repealing Council Directives 90/385/EEC and 93/42/EEC [2017] OJ L 117/1 (MDR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2017/745/oj/eng?eliuri=eli%3Areg%3A2017%3A745%3Aoj&locale=en>

3. Regulation (EU) 2017/746 of the European Parliament and of the Council of 5 April 2017 on in vitro diagnostic medical devices and repealing Directive 98/79/EC and Commission Decision 2010/227/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017R0746&qid=1782924123095>

4. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679&qid=1782924274056>

5. Regulation (EU) 2025/327 of the European Parliament and of the Council of 11 February 2025 on the European Health Data Space and amending Directive 2011/24/EU and Regulation (EU) 2024/2847. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32025R0327&qid=1782924621594>

6. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2555&qid=1782925042953>

7. Regulation (EU) 2019/881 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on ENISA (the European Union Agency for Cybersecurity) and on information and communications technology cybersecurity certification and repealing Regulation (EU) No 526/2013 (Cybersecurity Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R0881&qid=1782925178700>

8. Regulation (EU) No 536/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on clinical trials on medicinal products for human use, and repealing Directive 2001/20/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014R0536&qid=1782925453488>

9. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 р. № 1351-р «Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної

діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-p#Text>

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ: ПІДХОДИ У ПРАВІ ЄС ТА ЇХ ВРАХУВАННЯ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Устименко В. А.,

*член-кореспондент Національної академії наук України,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
директор
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної академії наук України»
м. Київ, Україна*

Джабраїлов Р. А.,

*доктор юридичних наук, професор,
заступник директора з наукової роботи
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова Національної академії наук України»
м. Київ, Україна*

Сучасні уявлення про державний суверенітет значно розширюються під впливом нових геополітичних та геоекономічних викликів. Якщо класичне сприйняття суверенітету пов'язане із територіальною недоторканністю, здійсненням легітимної влади на території держави у міжнародно визнаних кордонах, то із появою ризиків та загроз, що відрізняються за походженням, сферою впливу, методами та засобами створення вразливостей та їх перетворення у деструктивні процеси, наразі світова спільнота пропонує виділяти певну типологію суверенних інтересів держав, які є критично важливими для автономізації прийняття рішень із власною вигодою та свободою вибору моделі внутрішньої та зовнішньої політики.

У зв'язку з цим значний інтерес становить досвід Європейського Союзу (далі – ЄС) у формуванні системної політики із комплексом стратегічних цілей та заходів їх досягнення у сфері технологічного суверенітету.

Європейський Парламент вважає, що *технологічний суверенітет* є здатністю проектувати, розробляти та масштабувати цифрові технології, необхідні для конкурентоспроможності економіки ЄС, добробуту громадян і відкритої стратегічної автономії ЄС у глобалізованому світі, додатково визнаючи, що категорія «технологічний суверенітет» включає забезпечення спроможності ЄС ухвалювати автономні рішення, взаємодіяти з надійними країнами та суб'єктами поза межами ЄС, диверсифікувати й зміцнювати ланцюги постачання, а також просувати концепцію відкритості та інтероперабельності з метою збереження Європи привабливим центром для інвестицій (п. 2 Резолюції Європейського Парламенту від 22.01.2026 щодо європейського технологічного суверенітету та цифрової інфраструктури) [1].

Наведене визначення із збереженням основного сенсу та ключових акцентів, але із іншим рівнем деталізації складових дефініції «технологічний суверенітет» знайшло вияв у Повідомленні Європейської Комісії щодо європейського технологічного суверенітету, що супроводжується Стратегією Європейського Союзу з відкритого програмного забезпечення від 03.06.2026 (далі – Повідомлення ЄК від 03.06.2026). Зокрема, технологічний суверенітет інтерпретовано як здатність Європи розробляти, контролювати та масштабувати критично важливі технології, інфраструктуру, послуги й дані, включно з цифровими екосистемами, які є основою її економіки, безпеки та суспільства, водночас зменшуючи ризики й диверсифікуючи ланцюги постачання та технологічну залежність, щоб зменшити стратегічні залежності та протистояти іноземному втручання [2, с. 1].

Ризик-орієнтований підхід, який сутнісно закладений в формулу визначення технологічного суверенітету, є основою формування сучасного інструментарію забезпечення технологічної стійкості ЄС. Проактивна модель запобігання ризикам проголошена як новий політичний вибір Європейської Комісії, на відміну від усталеної останніми роками реактивної моделі, про що артикульовано стверджується у Звіті про стратегічне передбачення за 2025 рік «Стійкість 2.0: Зміцнення спроможності ЄС до процвітання в умовах турбулентності та невизначеності» (далі – Звіт про стратегічне передбачення за 2025 рік).

У Звіті про стратегічне передбачення за 2025 рік зроблено наголос на тому, що ЄС повинен зміцнювати свій технологічний суверенітет у ключових сферах, зосереджуючись на стратегічних ланцюгах створення вартості, а також здійснюючи перевірку політик ЄС (і держав-членів) крізь призму їх впливу на стратегічну автономію (ключовий напрям № 3 «Використання потенціалу технологій та наукових досліджень») [3]. Зокрема, акцент на першочерговості

згаданих захисних заходів знайшов втілення у пакеті заходів у сфері технологічного суверенітету (technological sovereignty package), який містить наступні ініціативи:

- Акт про чипи 2.0 (Chips Act 2.0), що ґрунтується на першому Акті про чипи, спрямований на зміцнення європейської екосистеми напівпровідників і підвищення стійкості ланцюгів постачання, зокрема шляхом запровадження заходів для стимулювання внутрішнього попиту на чипи;

- Акт про розвиток хмарних обчислень і штучного інтелекту (Cloud and AI Development Act, далі – CADA), який має на меті реалізувати потенціал секторів хмарних обчислень та штучного інтелекту в ЄС, забезпечити розроблення і застосування цих технологій на території Союзу та водночас мінімізувати ризики, пов'язані із залежністю Європи від третіх країн;

- Стратегія ЄС щодо відкритих цифрових екосистем («стратегія відкритого програмного забезпечення»), спрямована на посилення автономії Європи на всіх рівнях «технологічного стеку» (technology stack) шляхом використання програмного забезпечення з відкритим кодом при одночасному забезпеченні належного рівня кібербезпеки;

- Стратегічна дорожня карта цифровізації та штучного інтелекту в енергетичному секторі, спрямована на підтримку постачання безпечної, чистої та конкурентної енергії для всіх споживачів, включно з Делегованим регламентом щодо рейтингової оцінки центрів обробки даних, що забезпечує сталість європейських дата-центрів і сприяє запобіганню практикам «greenwashing» у цьому секторі [2, с. 3].

Комплекс заходів, передбачених пакетом заходів у сфері технологічного суверенітету, переслідує досягнення двох взаємопов'язаних цілей: 1) забезпечення безпеки ланцюгів постачання ЄС шляхом застосування підходу відкритої стратегічної автономії (далі – ціль № 1); та 2) посилення «європейського підходу» до технологічного суверенітету.

Зокрема, сприяти досягненню цілі № 1, з-поміж пропонованих різних заходів, покликані наступні:

- мінімізація критичних залежностей, диверсифікація ланцюгів постачання та зменшення надмірної залежності від окремих постачальників або країн, що не є членами ЄС, у сфері ключових цифрових технологій. Так, задля підвищення стійкості ланцюгів постачання шляхом зменшення надмірної залежності від окремих постачальників, замовники та закупівельні організації можуть вимагати більшої прозорості щодо джерел постачання напівпровідників, що використовуються в критичній інфраструктурі, шляхом урахування аспектів безпеки постачання напівпровідників у процедурах публічних закупівель.

Наприклад, Акт про чипи 2.0 надаватиме замовникам і закупівельним організаціям можливість вимагати більшої прозорості щодо характеристик і походження предмета закупівлі. В той час як CADA встановлюватиме за певних обставин для замовників і закупівельних організацій обов'язок застосовувати нецінові критерії оцінки тендерних пропозицій з метою визначення внеску учасника торгів у розвиток європейської екосистеми хмарних технологій та штучного інтелекту [2, с. 5, 10–11]. Вже на даний час Рамковий документ, що визначає основи хмарного суверенітету (Cloud Sovereignty Framework), встановлює 8 конкретних цілей та мінімальні рівні забезпечення суверенітету, що враховуються замовниками під час оцінки тендерних пропозицій учасників публічних закупівель. Зокрема, тендерні пропозиції, які не забезпечують мінімальні рівні забезпечення суверенітету за всіма цілями, відхиляються [4];

– збереження ефективного регуляторного та експлуатаційного контролю над своєю критичною інфраструктурою, чутливими даними та основними публічними послугами. Реалізація цього заходу із використанням підходу, пропонованого CADA, передбачатиме здійснення урядами країн-членів ЄС оцінки ризиків суверенітету, що дозволить серед іншого обирати європейські суверенні альтернативи. Зокрема, CADA встановлюватиме чотири рівні забезпечення суверенітету ЄС у сфері хмарних технологій та штучного інтелекту для послуг хмарних обчислень, які визначатимуться критеріями, пов'язаними з контролем над ланцюгом постачання послуг та програмного забезпечення, обробкою даних інференції штучного інтелекту, місцезнаходженням інфраструктури, активів та персоналу, а також рівнем кібербезпеки [2, с. 6, 11];

– впровадження принципу «відкритий код насамперед» (open source first principle) у систему принципів здійснення процедур публічних закупівель програмного забезпечення, який встановлюватиме пріоритет саме для програмного забезпечення з відкритим кодом, що сприятиме зниженню ризиків створюваних постачальниками програмного забезпечення з третіх країн, особливо тих, яким належить значна частка на відповідному ринку цифрових продуктів [2, с. 24].

Вбачається, що підходи, ініційовані Європейською Комісією, щодо вдосконалення правового регулювання технологічного суверенітету ЄС мають вже зараз піддаватися всебічному аналізу з метою врахування у процесі планування правотворчої діяльності, а саме шляхом відтворення у прогностичних документах публічної політики.

Література:

1. European Parliament resolution of 22 January 2026 on European technological sovereignty and digital infrastructure (2025/2007(INI)). *European Parliament website*. URL: <https://surl.li/mtdikm> (дата звернення: 23.06.2026).
2. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on European Tech Sovereignty, accompanied by an EU Open Source Strategy. 3.6.2026. COM(2026) 503 final. *European Commission website*. URL: <https://surl.li/jzvuwq> (дата звернення: 23.06.2026).
3. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council 2025 Strategic Foresight Report Resilience 2.0: Empowering the EU to thrive amid turbulence and uncertainty. 09.09.2025 COM(2025) 484 final. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: <https://surl.li/dwvwhy> (дата звернення: 23.06.2026).
4. Cloud Sovereignty Framework. Version 1.2.1 – Oct. 2025. *European Commission website*. URL: <https://surl.li/qicfhd> (дата звернення: 23.06.2026).

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ В УКРАЇНІ

Фукс Н. А.,

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна*

Становлення концепції інклюзії розпочалося в другій половині XX ст. з принципу нормалізації, вперше описаного у 1969 р. Б. Нірє – видатним шведським педагогом і правозахисником, згідно з яким життя людей з інвалідністю має максимально наближатися до звичайних умов, з урахуванням вікових потреб особи, у тому числі в частині економічних форм та прав, притаманних конкретній країні [1, с. 35]. Інший видатний американський педагог, психолог і соціолог В. Вольфенсбергер поширив цей принцип не лише на осіб з особливими потребами, але й на усі інші соціально вразливі групи населення [2, с. 54]. Врешті-решт, концепція інклюзії вийшла за межі суто

медичної моделі, проголошуючи необхідність створення у сучасному світі безбар'єрного середовища, що охоплює різні сфери життєдіяльності людини, враховуючи особливості усіх соціально вразливих верств населення.

Поняття «вразливі групи населення» є міждисциплінарним, ним користуються соціологи, демографи, психологи, економісти, екологи, медики, правники в контексті особливостей діяльності у певних сферах суспільного життя [3, с. 49]. Зрозуміло, що це категорія і міжнародного, і національного права. Наразі низка міжнародно-правових актів (Статут Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) 1945 р., Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про статус біженців 1951 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про зловживання в галузі міграції і про забезпечення працівникам-мігрантам рівних можливостей і рівного ставлення 1975 р., Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Конвенція про права дитини 1989 р., Декларація Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток 1992 р., Загальна декларація про біоетику та права людини 2005 р. та ін.) забезпечує захист вразливих груп населення або окремих з них. Загалом, міжнародне право пропонує традиційний договірний підхід, згідно з яким на держави покладається обов'язок створити механізм, який забезпечує захист прав вразливих груп населення [4, с. 698].

Упродовж останніх десяти років інклюзія активно розвивається завдяки Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» від 25.09.2015 р. № 70/1, якою проголошено 17 Цілей сталого розвитку. Зокрема, фінансова інклюзія вважається одним з ключових чинників для досягнення семи з них, що пояснює намір країн «Групи 20» просувати її в усьому світі та сподівання Групи Світового банку за допомогою фінансової інклюзії знизити рівень бідності та підвищити суспільний добробут [5, с. 61].

На національному рівні питання визначення вразливих груп населення та критеріїв їх вразливості регулюється Законом України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. Так, вразливими групами населення вважаються особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників, а складні життєві обставини – це обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/ сім'я не може подолати самотійно (п. п. 3, 15 ч. 1 ст. 1 Закону).

До чинників, які можуть зумовити складні життєві обставини, Закон відносить: а) похилий вік; б) часткову або повну втрату рухової активності, пам'яті; в) невиліковні хвороби, хвороби, які потребують тривалого лікування; г) психічні та поведінкові розлади, у т. ч. пов'язані із вживанням психотропних речовин, іншими видами залежності та проявами залежної (адитивної) поведінки; ґ) інвалідність; д) бездомність; е) безробіття; є) малозабезпеченість особи; ж) поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; з) ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; и) втрата соціальних зв'язків, у т. ч. під час перебування в місцях позбавлення волі; і) жорстоке поводження з дитиною; ї) насильство за однакою статтю; й) домашнє насильство; к) потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; л) шкоду, завдану пожежею, стихійним лихом, катастрофою, воєнними (бойовими) діями, терористичним актом, збройним конфліктом, у т. ч. тимчасовою окупацією, сексуальним насильством, пов'язаним із збройною агресією Російської Федерації проти України, примусовим переміщенням або депортацією, вимушеним внутрішнім переміщенням, позбавленням особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України.

Наведені у Законі чинники, здатні спричинити складні життєві обставини, мають різну природу, що вказує на важливість не лише медичної, освітньої, гендерної, соціальної, але й фінансової інклюзії, яка набула особливого значення з початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України. Як зазначається у пояснювальній записці до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку фінансової інклюзії в Україні від 20.03.2025 р. № 13018-д, воєнні дії з-поміж іншого значно ускладнюють доступ населення та мікропідприємств до фінансових послуг, особливо у районах, наближених до зони бойових дій, на звільнених територіях, а також соціально вразливих груп населення [6, с. 1].

Зважаючи на зв'язок, який встановився в сучасному світі між доступом до фінансових послуг та задоволенням людиною базових потреб, забезпеченням собі достатнього життєвого рівня й умов для подальшого саморозвитку, витоки правових основ інклюзії загалом й фінансової зокрема мають бути закладені в Основному Законі держави. Так, відповідно до Конституції України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР:

(1) Україна є соціальною та правовою державою (ст. 1);

(2) людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3);

(3) права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ч. 2 ст. 3);

(4) утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3);

(5) чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ч. 1 ст. 9);

(6) усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21);

(7) громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ч. 1 ст. 24);

(8) не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч. 2 ст. 24);

(9) кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48).

Наразі фінансова інклюдія регулюються Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку фінансової інклюдії в Україні» від 03.06.2025 р. № 4465-ІХ, який набрав чинності 26.12.2025 р. та введений в дію 26.06.2026 р. Згідно з цим Законом Національний банк України – центральний банк держави, особливий центральний орган державного управління (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679-ІХ), повноваження та принципи організації якого визначаються Конституцією України (ч. 2 ст. 19, п. п. 18, 19 ч. 1 ст. 85, ч. 2 ст. 99, ст. 100, п. 12 ч. 1 ст. 106) наділяється функціями щодо сприяння розвитку фінансової інклюдії та встановлення вимог до діяльності банків фінансової інклюдії й особливостей регулювання та нагляду за їхньою діяльністю.

За Законом фінансова інклюдія – це створення для клієнтів умов, що забезпечують можливість рівного доступу до отримання банківських, платіжних та інших фінансових та супровідних послуг, з урахуванням принципу недискримінації, незалежно від рівня особистого доходу фізичної особи та інших факторів, що перешкоджають клієнтам користуватися такими послугами.

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна дійти висновку, що в Україні створена достатня конституційно-правова основа для фінансової інклюдії, подальший розвиток якої залежатиме від виваженості та обґрунтованості законодавчих актів та підзаконних нормативно-правових актів Національного банку України.

Література:

1. Остролюцька Л. І. Розвиток центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю в Україні (90-і рр. XX – початок XXI століття) : дис. ... канд. пед. наук (доктора філософії): спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2021. 266 с. URL: <https://surl.li/frwogt>
2. Нечітайло І. С. Нормалізація життя як функція закладів освіти в умовах війни (на прикладі українських шкіл). *Габітус*. 2024. Вип. 58. С. 53–57.
3. Матвєєва Л. Г. Міжнародні та європейські стандарти захисту прав вразливих груп населення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3 (13). С. 48–59.
4. Кондур В. А. Поняття вразливі групи населення у міжнародному та національному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*: електрон. наук. вид. 2024. № 4. С. 694–699. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/116.pdf>
5. Ануфрієва К. В., Шкляр А. І. Фінансова інклюзія як чинник соціоекономічного розвитку. *Український соціум*. 2019. № 3 (70). С. 59–77.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розвитку фінансової інклюзії в Україні: проєкт Закону України від 20.03.2025 р. № 13018-д. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=13018-%D0%B4&conv=9>

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ НАД СЕКТОРАМИ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Хальота А. І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем
правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Актуальність дослідження конституційних засад демократичного цивільного контролю над секторами безпеки і оборони України зумовлена тим, що саме ці сфери концентрує найбільш потужні владно-примусові інструменти держави: Збройні Сили України, інші військові

формування, правоохоронні органи, розвідувальні та контррозвідувальні інституції. У демократичній правовій державі такі органи не можуть функціонувати автономно від суспільства, Верховної Ради України, органів виконавчої влади, судової влади та інших конституційно визначених суб'єктів контролю. Демократичний цивільний контроль у цьому контексті є не другорядною управлінською процедурою, а конституційною гарантією недопущення узурпації влади, мілітаризації державного управління та неправомірного обмеження прав і свобод людини.

Конституція України безпосередньо не використовує термін «демократичний цивільний контроль», однак саме її положення формують базову правову матрицю такого контролю. Передусім йдеться про статтю 5 Конституції України, відповідно до якої носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ [1]. З цього випливає, що всі органи секторів безпеки і оборони здійснюють свої повноваження не самостійно і не від імені корпоративного інтересу силових структур, а в межах делегованої народом публічної влади. Отже, демократичний цивільний контроль є однією з форм реалізації народного суверенітету у сферах національної безпеки та оборони.

Не менш важливою є стаття 6 Конституції України, яка закріплює принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову [1]. Її значення для демократичного цивільного контролю полягає в тому, що сектори безпеки і оборони не можуть бути виведені за межі системи стримувань і противаг. Навпаки, чим більшими є повноваження органів, пов'язаних із застосуванням сили, тим жорсткішими мають бути конституційні, парламентські, урядові, судові та громадські механізми їх підзвітності та підконтрольності.

Ключове значення має стаття 17 Конституції України. Вона визначає, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави і справою всього Українського народу. Водночас ця ж стаття встановлює принципову заборону використання Збройних Сил України та інших військових формувань для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу [1]. Отже, Конституція України одночасно визнає особливу роль секторів безпеки і оборони та встановлює межі їх діяльності, що є сутнісною ознакою демократичного цивільного контролю.

На законодавчому рівні конституційні положення конкретизовані у Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. У ньому демократичний цивільний контроль визначено як комплекс правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів, що здійснюються відповідно до Конституції

і законів України для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності та прозорості органів сектору безпеки і оборони [2]. Цей Закон прямо передбачає, що сектори безпеки і оборони підлягають демократичному цивільному контролю у межах повноважень, наданих Конституцією України [2]. Це свідчить, що конституційний вимір є первинним, а законодавче регулювання – похідним і деталізуючим.

Предмет демократичного цивільного контролю також має виразне конституційне спрямування. Йдеться не лише про організаційне управління секторами безпеки і оборони, а передусім про дотримання Конституції і законів України в діяльності відповідних органів, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина, а також про контроль за реалізацією стратегій, доктрин, концепцій і державних програм у сферах національної безпеки і оборони [2]. У цьому сенсі демократичний цивільний контроль є способом забезпечення конституційної законності в найбільш чутливих сферах державного управління.

У науковій літературі слушно підкреслюється, що демократичний цивільний контроль поєднує зовнішні та внутрішні елементи, а його критеріями виступають правові, морально-етичні, загальнолюдські й національні цінності [3, с. 10]. Особливо важливо, що громадський вимір контролю пов'язується з публічністю, відкритістю і гласністю діяльності органів влади у сфері безпеки і оборони [3, с. 10]. Це дозволяє розглядати демократичний цивільний контроль не лише як правовий інститут, а і як елемент політико-правової культури демократичного суспільства.

Верховна Рада України посідає центральне місце у системі демократичного цивільного контролю, оскільки саме вона є єдиним органом законодавчої влади та безпосереднім представником інтересів Українського народу. Через ухвалення законів, затвердження Державного бюджету України, проведення парламентських слухань, діяльність комітетів, тимчасових спеціальних і слідчих комісій Верховна Рада України здійснює політичний, правовий і фінансовий контроль за секторами безпеки і оборони. У міжнародних стандартах парламентський контроль розглядається як ключова умова демократичного управління секторами безпеки і оборони, оскільки саме парламент здатний пов'язувати безпекову політику з волею суспільства [4, с. 19, 71–72].

Разом із тим ефективність парламентського контролю залежить не лише від формального закріплення повноважень, а й від наявності професійної експертизи, доступу до інформації, належних процедур роботи з секретною інформацією та політичної волі до здійснення цього контролю. У довіднику IPU–DCAF наголошується, що

конституційні й законодавчі повноваження парламенту є основою нагляду за сектором безпеки, однак реальна дієвість такого нагляду потребує також ресурсів, процедур і сталої практики відповідальності виконавчої влади перед парламентом [4, с. 71–72].

Конституційна модель демократичного цивільного контролю передбачає також важливу роль Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України та голови Ради національної безпеки і оборони України. Однак президентські повноваження у сферах безпеки і оборони не є необмеженими. Вони реалізуються в межах Конституції України, законів України та у взаємодії з Верховною Радою України і Кабінетом Міністрів України. Саме така конструкція дозволяє поєднати оперативність ухвалення рішень у сфері оборони з демократичною легітимністю та конституційною підконтрольністю.

Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади забезпечують реалізацію державної політики у сферах національної безпеки і оборони. Цивільний характер політичного керівництва секторами безпеки і оборони є одним із визначальних критеріїв демократичної моделі управління. У цьому контексті особливого значення набуває підпорядкування військових і безпекових структур цивільному політичному керівництву, що відповідає стандартам НАТО та усталеній практиці демократичних держав.

Окремою складовою конституційної системи контролю є судовий контроль. Стаття 55 Конституції України гарантує кожному право на судовий захист прав і свобод [1]. Це означає, що рішення, дії чи бездіяльність органів сектору безпеки і оборони можуть бути предметом судового перегляду. Судовий контроль набуває особливого значення в умовах воєнного стану, коли допускається обмеження окремих прав людини, але такі обмеження мають відповідати критеріям законності, необхідності, пропорційності та недискримінаційності.

Також громадянське суспільство не повинно розглядатися як другорядний або факультативний суб'єкт контролю. Навпаки, наукові джерела наголошують, що публічність, відкритість і гласність є природними ознаками громадського контролю [3, с. 10]. Громадські організації, незалежні аналітичні центри, медіа, експертне середовище та наукові установи можуть виконувати функції незалежного аналізу, моніторингу, виявлення ризиків, формування пропозицій щодо удосконалення законодавства та підвищення суспільної довіри до секторів безпеки і оборони.

Необхідно відмітити позицію сучасних науковців про те, що в умовах воєнного стану демократичний цивільний контроль за секторами безпеки і оборони набуває особливого значення, оскільки саме він є

індикатором зрілості демократії та спроможності держави поєднувати оборонну ефективність із правовими обмеженнями влади [5, с. 1, 5]. До форм реалізації такого контролю відносять комплексний огляд секторів безпеки і оборони, оборонний огляд, парламентські слухання, звітування, інспектування, перевірки, внутрішній аудит, зовнішній фінансовий контроль, судовий контроль, громадські експертизи та науково-аналітичний моніторинг [5, с. 1–2].

Разом із тим в умовах воєнного стану демократичний цивільний контроль об'єктивно стикається з низкою викликів. До них належать: обмеження доступу до інформації з міркувань державної таємниці; посилення ролі виконавчої влади і військового командування; ризик формального характеру парламентського контролю; недостатність відкритих процедур аудиту оборонних витрат; потреба у захисті прав військовослужбовців; обмеженість участі громадськості у процесах ухвалення безпекових рішень. Однак ці виклики не заперечують демократичний контроль, а навпаки – вимагають його адаптації до умов війни.

Міжнародні стандарти виходять із того, що навіть за надзвичайних (особливих) правових режимів парламентський контроль не повинен бути повністю припинений. Флурі П., Йонсон А.Б., Борн Г. підкреслюють, що режими виняткового стану мають бути тимчасовими, пропорційними і підконтрольними парламенту, а законодавство про такі режими повинно враховувати принципи законності, офіційного проголошення, тимчасовості, пропорційності та поваги до невідчужуваних прав людини [4, с. 98–99]. Для України цей підхід є особливо важливим, оскільки воєнний стан не скасовує конституційної природи державної влади.

Отже, конституційні засади демократичного цивільного контролю за секторами безпеки і оборони України становлять систему взаємопов'язаних принципів і механізмів, що впливають із народного суверенітету, поділу влади, верховенства права, пріоритету прав людини, парламентської підзвітності, судового захисту та цивільного політичного керівництва. Їх практична реалізація має забезпечити не послаблення обороноздатності держави, а навпаки – підвищення легітимості, ефективності та суспільної підтримки секторів безпеки і оборони. Подальший розвиток законодавства України у цій сфері доцільно спрямувати на посилення парламентського контролю, удосконалення процедур закритих парламентських слухань, розширення незалежного аудиту оборонних витрат, підвищення ролі судового контролю та інституціоналізацію участі громадянського суспільства у цьому процесі. Саме такий підхід дозволить поєднати вимоги воєнного часу

з конституційною ідентичністю України як демократичної, правової та європейської держави.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
3. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони: теорія і практика : навчальний посібник / В. А. Яценко, В. Г. Пилипчук, П. П. Богуцький, О. Д. Довгань, І. М. Доронін, О. В. Петришин; за заг. ред. В. Г. Пилипчука ; Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ ; Одеса : Фенікс, 2020. 224 с.
4. Fluri P., Johnsson A.B., Born H. Parliamentary Oversight of the Security Sector: Principles, Mechanisms and Practices. Geneva : IPU; DCAF, 2003. 197 p.
5. Христинченко Н. П., Ковалів М. В. Демократичний цивільний контроль сектору безпеки і оборони: поняття, зміст, форми реалізації в реаліях сьогодення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія : Право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 8. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-01-13> (дата звернення: 01.06.2026).

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА ТА СПРАВЕДЛИВОГО ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

Хомутенко С. В.,

старший судовий експерт

*Київського відділення Національного наукового центру «Інститут
судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса»*

Міністерства юстиції України

м. Київ, Україна

Основою правового розвитку держави є непорушність прав і свобод людини, їх належний судовий захист, відкритість і відповідальність державних інституцій. На шляху Європейської інтеграції в Україні тривають системні реформи законодавства.

В аспекті механізмів захисту прав людини незалежна судова експертиза посідає важливе місце у забезпеченні справедливого здійснення правосуддя. Створення незалежної судової системи без забезпечення дійсної незалежності судового експерта не може виступати достатньою умовою всебічного судового розгляду та обґрунтованого рішення, належного судового захисту законних прав сторін проваджень.

В Дорожній карті з питань верховенства права, схваленій Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р, як запланованій системі реформ в Україні у межах переговорного процесу щодо членства нашої держави в ЄС за переговорними Розділами 23 «Судова влада та основоположні права» та 24 «Юстиція, свобода і безпека», в розділі I «Правосуддя» окреме місце відведено заходам із забезпечення доступності та якості правосуддя, зміцненню незалежності суддів і прокурорів, недопустимості втручання в їх діяльність; в розділі IV «Юстиція свобода та безпека» (п. 14 підрозділу 4.3) визначено заходи з вдосконалення доступу органів правопорядку до якісної, об'єктивної та швидкої судової експертизи: 1) уніфікації судово-експертної діяльності (визначення єдиного органу формування державної політики, запровадження єдиної класифікації судових експертиз та експертних спеціальностей, єдиного порядку проведення судових експертиз, розширення видів експертиз, доступних для приватних судових експертів; 2) спеціалізації судово-експертних установ; 3) цифровізація судово-експертної діяльності; 4) покращення матеріально-технічного забезпечення судово-експертних установ [1].

Водночас поза окремою увагою залишається системне забезпечення незалежності судового експерта, участь якого в провадженні є невід'ємною складовою ефективного здійснення судочинства.

Варто зазначити, що незалежність як один з чотирьох принципів судово-експертної діяльності, закріплений в статті 3 Закону України «Про судову експертизу», а гарантії її забезпечення викладені в статті відповідного Закону, серед яких: визначений законом порядок призначення судового експерта; передбачена законом відповідальність будь-яких осіб за втручання в проведення судової експертизи; існування установ судових експертиз, незалежних від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду; створення необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальне і соціальне забезпечення [2]. Водночас задекларовані в законі гарантії лише перший крок на шляху реального забезпечення незалежності експерта. Проблема їх практичної реалізації пригортає увагу як науковців, так і представників експертної спільноти. А спробам законодавця щодо вдосконалення правових засад судово-експертної діяльності бракує системності, що не завжди сприяє втіленню незалежності судового експерта.

Так, прогресивними стали окремі зміни законодавства, спрямовані на захист експерта від незаконного впливу (п. 2 р. VI Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» від 07.06.2018 № 2447-VII), якими, зокрема, було розширено кримінально-правовий захист експерта (ст. 343 Кримінального кодексу України), його кримінально-процесуальні гарантії (обмеження щодо допиту експерта під час досудового розслідування, ч. 2 ст. 65, ч. 5 ст. 69, ч. 3 ст. 95 Кримінального процесуального кодексу України) [3], а також професійні гарантії (визначення безстроковості дії свідництва про присвоєння кваліфікації судового експерта та скасування періодичного підтвердження кваліфікації шляхом проходження підготовки, стажування та складання іспиту, ст. 16 Закону України «Про судову експертизу» у редакції від 10.10.2024). У той же час посилені матеріальні і соціальні гарантії експертів (ч. 2 ст. 18 Закону) вже протягом майже 9 років залишаються під дією мораторію, що створює підґрунтя для незаконного впливу на судового експерта та корупційних ризиків [2].

Окремі ж зміни законодавства, зокрема, визначення в Законі конкретних видів діянь як підстав дисциплінарної відповідальності експертів, хоча й були викликані потребою дотримання пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, на практиці викликають чимало запитань, неоднозначних тлумачень, а також зловживань з боку учасників судових проваджень, що призводить до перетворення інституту дисциплінарної відповідальності судового експерта з виховного та

превентивного заходу в інструмент тиску і помсти у зв'язку зі здійснен-ням професійної діяльності експертом. Нерідкими є випадки, коли дисциплінарні скарги на дії експерта надходять до часу розгляду висновку експерта судом (у тому числі на етапі проведення досудового розслідування провадження). Одночасна участь в засіданні з розгляду дисциплінарної скарги експерта і скажника (сторони у справі/ провадженні) дає можливість останньому не лише ставити будь-які питання експерту (по суті проводити допит в позапроцесуальний спосіб), а й впливати на його думку, висловлювати передчасну, часто некомпетентну, оцінку щодо висновку і особистості експерта, що може призводити до подальших експертних помилок, зміни і відмови експерта від наданого висновку на стадії допиту в суді.

В непоодиноких випадках судовий експерт отримує стягнення за дії, в яких він не вбачає порушень, що є наслідком відмінної практики застосування недосконалих положень законодавства. Так, реаліями судової експертизи на сьогодні є: 1) невизначеність змісту законодавчої термінології; 2) неузгодженість положень різних законодавчих актів; 3) відомчий характер унормування та надмірна регламентованість порядку проведення експертиз; 4) нерівнозначність підстав притягнення експерта до відповідальності (зокрема, будь-які незначні недо-ліки в оформленні висновку є дисциплінарним проступком, в той час як грубе порушення методології й порядку дослідження, що суттєво впливає на результат, не тягне жодної відповідальності).

Так, в наукових публікаціях наголошується на необхідності визна-чення в спеціальному Законі: а) змісту понять «самостійне збирання матеріалів, що підлягають дослідженню», «самостійний вибір вихідних даних для проведення судової експертизи», «правові питання» тощо, б) порядку проведення судових експертиз (у тому числі, додаткових, повторних, комісійних, комплексних), в) критеріїв визначення меж компетенції судового експерта, г) строків проведення судових експер-тиз та правил їхнього застосування, г) повноважень керівника експерт-ної установи в процедурі виконання доручення на проведення експер-тизи та ін. [4, с. 40–43].

Також заручником прогалин законодавства стає експерт, який вико-нує експертизу, призначену юридичній особі, що не підпадає під статус ні державної, ні комунальної установи. Неповнота кола суб'єктів судово-експертної діяльності в Законі та його невідповідність реаліям сьогодення призводить до невизначеності в організації проведення експертиз, а відповідальність за будь-які недоліки перекладається з керівника юридичної особи на судового експерта.

Таким чином, одним із складових забезпечення справедливого здійснення правосуддя мають стати заходи зі створення умов забезпечення незалежності судового експерта:

- уточнення переліку суб'єктів судово-експертної діяльності, зокрема, визначення статусу недержавних судово-експертних установ, прав і обов'язків їх керівників;
- доповнення Закону України «Про судову експертизу» окремою статтею з визначенням понять, які на сьогодні застосовуються в законах та підзаконних нормативно-правових актах, але не мають однозначного тлумачення;
- усунення суперечностей між процесуальними кодексами та спеціальними законодавчими актами в галузі судово-експертної діяльності шляхом перенесення норм з організації проведення судових експертиз та оформлення висновку експерта до спеціального Закону;
- вжиття заходів щодо розблокування дії положень ч. 2 ст. 18 Закону України «Про судову експертизу» з метою забезпечення відповідності оплати праці судових експертів рівню складності і відповідальності їх роботи;
- удосконалення переліку видів дисциплінарних проступків судового експерта шляхом виключення з їх числа незначних недоліків, що не впливають на результати дослідження, та включення натомість тих, які пов'язані з грубим порушенням методології дослідження, порушенням етичних норм.

Література:

1. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text> (дата звернення – 25.06.2026).
2. Про судову експертизу: Закон України № 4038-XII від 25.02.1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/ed20260101#Text> (дата звернення – 25.06.2026).
3. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України № № 2447-VIII від 07.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> (дата звернення – 25.06.2026).
4. Алексейчук В. І. Проблемні питання уніфікації призначення та проведення судових експертиз в судових процедурах. *Актуальні проблеми судового права* : матеріали міжнар. наук.- практ. конф. (м. Харків, 21 квітня 2023 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. судоустрою та прокурор. діяльності ; редкол. Л. М. Москвич

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У СФЕРАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ

Циганов О. Г.,

*доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України,
м. Київ, Україна*

Сучасний розвиток України супроводжується масштабними трансформаціями у сферах національної безпеки та оборони, що обумовлено необхідністю протидії збройній агресії з боку російської федерації, забезпечення державного суверенітету і територіальної цілісності нашої країни, а також реалізацією стратегічного курсу Української держави на членство в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору. За таких умов особливого значення набуває формування цілісного, внутрішньо узгодженого та науково обґрунтованого законодавства України у сферах національної безпеки та оборони, розвиток якого має здійснюватися на основі конституційних принципів та цінностей демократичної правової держави.

Конституція України визначає фундаментальні засади функціонування сектору безпеки та оборони, систему органів державної влади у відповідних сферах, принципи демократичного цивільного контролю, а також гарантії прав і свобод людини [1]. Саме тому конституційні положення виступають основою для формування та подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства у сферах національної безпеки та оборони.

Конституційні засади розвитку такого законодавства доцільно розглядати як систему закріплених в Основному Законі України принципів, норм і правових орієнтирів, що визначають напрями формування та функціонування нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сферах національної безпеки та оборони.

Визначальне значення у цьому контексті мають положення статті 1 Конституції України, відповідно до яких Україна є суверенною,

незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою. Вказані конституційні характеристики безпосередньо впливають на зміст державної політики у сферах національної безпеки та оборони, визначаючи межі діяльності держави та допустимого обмеження прав людини в умовах безпекових загроз.

Водночас розвиток вітчизняного законодавства у сферах національної безпеки та оборони ґрунтується на принципі верховенства права, закріпленому у статті 8 Конституції України. Навіть в умовах воєнного стану забезпечення національної безпеки не може здійснюватися поза межами конституційного правопорядку. Верховенство права у цій сфері передбачає юридичну визначеність, пропорційність обмежувальних заходів, недопущення свавільного втручання у права людини та забезпечення ефективного демократичного цивільного контролю над сектором безпеки та оборони.

Ключове значення для формування відповідного законодавства мають положення статті 17 Конституції України, згідно з якими захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави та справою всього Українського народу. Саме ця норма визначає пріоритетність безпекової функції держави та необхідність належного законодавчого забезпечення діяльності Збройних Сил України й інших складових сектору безпеки та оборони.

Конституційні засади розвитку законодавства України у сферах національної безпеки та оборони охоплюють також норми, які визначають повноваження органів державної влади у відповідних сферах. Так, Верховна Рада України відповідно до статті 85 Основного Закону України здійснює законодавче регулювання, затверджує рішення щодо воєнного і надзвичайного стану, а також реалізує парламентський контроль. Президент України згідно зі статтею 106 Конституції України є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України та здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони.

Однією з основоположних конституційних засад розвитку законодавства України є принцип демократичного цивільного контролю над сектором безпеки та оборони. Реалізація цього принципу потребує подальшого вдосконалення парламентського контролю, розвитку механізмів громадського нагляду та забезпечення належної підзвітності органів сектору безпеки та оборони суспільству.

Суттєвий вплив на розвиток вітчизняного законодавства у сферах національної безпеки та оборони має євроінтеграційний та євроатлантичний курс України. Закріплення в абзаці п'ятому преамбули Конституції України стратегічного курсу держави на членство в ЄС і НАТО обумовлює необхідність адаптації національного

законодавства до європейських та євроатлантичних стандартів, зокрема у питаннях стратегічного планування, демократичного цивільного контролю, прозорості діяльності сектору безпеки та оборони та гарантування прав людини.

Важливим напрямом розвитку законодавства у сферах національної безпеки та оборони України є його систематизація та забезпечення внутрішньої узгодженості. Значна кількість нормативно-правових актів, наявність дублювання та нормативних колізій у вітчизняному законодавстві негативно впливають на ефективність правового регулювання. У зв'язку з цим актуальним є формування цілісної концепції розвитку законодавства України у сферах національної безпеки та оборони, спрямованої на його оновлення та взаємоузгодження. Особливого значення у цьому процесі набуває Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX [2], який формує нові підходи до планування та реалізації правотворчої політики. Його положення створюють підґрунтя для більш системного, прогнозованого та науково обґрунтованого розвитку безпекового законодавства України.

Отже, конституційні засади розвитку законодавства України у сферах національної безпеки та оборони є фундаментальною основою формування сучасної системи правового регулювання безпекових відносин. Вони визначають ключові принципи функціонування сектору безпеки та оборони, забезпечують демократичний характер державної політики у відповідних сферах та формують правові орієнтири подальшого вдосконалення законодавства відповідно до сучасних безпекових викликів, стратегічних національних інтересів України та європейських стандартів.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/paran4378#Text> (дата звернення: 28.05.2026).
2. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-IX#Text> (дата звернення: 28.05.2026).

ДЕСЯТЬ КРОКІВ НА ШЛЯХУ РЕФОРМ ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОНИ

Шакун В. І.,

*доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік)
Національної академії правових наук України,
головний науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Кузнецов В. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Питання реформування державної охорони в Україні набуває особливого значення в умовах триваючої збройної агресії російської федерації, посилення гібридних загроз, активізації розвідувально-підривної діяльності держави-агресора, а також у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України [6, с. 304–305]. Державна охорона за своїм функціональним призначенням спрямована на забезпечення безпеки органів державної влади, визначених законом посадових осіб та об'єктів, що мають особливе значення для стабільності роботи органів публічної влади й національної безпеки. Саме тому її реформування не може зводитися лише до організаційного оновлення окремого державного органу, а має розглядатися як складова ширшої модернізації сектору безпеки і оборони України [7, с. 218].

Одним із ключових напрямів реформування державної охорони є уточнення її інституційної моделі. Досвід, набутий під час російсько-української війни, дає підстави нам висловити пропозицію щодо удосконалення системи державної охорони шляхом об'єднання суб'єктів державної охорони (УДО України та Національної гвардії України) та створення на їх основі єдиного органу, який би увібрав у себе всі функції забезпечення охорони важливих державних об'єктів та посадових осіб під назвою «Державна варта» [7, с. 221]. Така пропозиція є одним із можливих варіантів інституційної модернізації УДО України, спрямованої на усунення дублювання функцій, підвищення керованості системи охорони посадових осіб та важливих державних об'єктів, а також запровадження єдиних стандартів забезпечення

державної охорони. Водночас створення нового органу або глибоке переформатування чинної системи державної охорони повинні бути підпорядковані не формальній зміні назви чи структури, а чітко визначеним критеріям ефективності. До таких критеріїв доцільно віднести: спроможність до превентивного виявлення загроз; оперативність реагування; чіткість розмежування повноважень з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони; відповідність стандартам демократичного цивільного контролю; кадрову професіоналізацію; технологічну спроможність; належне фінансове, матеріально-технічне та соціальне забезпечення особового складу. Без визначення таких критеріїв інституційна реформа може залишитися декларативною і не забезпечити фактичного підвищення рівня безпеки об'єктів охорони.

Другим важливим напрямом реформування державної охорони є удосконалення управлінської моделі. На нашу думку, необхідно підвищити довіру суспільства до майбутнього органу державної охорони, упровадити нові форми роботи з інформацією, захисту телекомунікаційних мереж та електронного документообігу, розвитку міжнародного співробітництва, а також визначення критеріїв оцінювання ефективності діяльності. Ці напрями є логічними, однак потребують нормативного уточнення. Управлінська реформа має передбачати запровадження стратегічного планування, ризик-орієнтованого аналізу загроз, єдиної системи внутрішнього контролю, процедур оцінювання результативності підрозділів і персональної відповідальності керівників за ухвалені рішення.

Особливої уваги потребує створення Національного контактного пункту у сфері захисту публічних осіб на базі Управління державної охорони України відповідно до Рішення Ради ЄС 2008/615/JHA (Прюмське рішення) [1] шляхом розроблення та прийняття нормативно-правового акта, спрямованого на створення та функціонування такого контактного пункту (Дорожня карта з питань верховенства права, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 “Основи процесу вступу до ЄС” від 14 травня 2025 р. № 475-р) [3]. У цьому аспекті доцільно передбачити нормативне врегулювання повноважень такого контактного пункту, порядку обміну інформацією, меж доступу до персональних і службових даних, гарантій захисту інформації, а також процедур взаємодії з іноземними компетентними органами. Створення такого пункту може мати практичне значення для координації заходів безпеки під час міжнародних візитів, транскордонного переміщення охоронюваних осіб, спільних заходів за участю іноземних делегацій,

а також у разі виявлення загроз терористичного чи розвідувально-підпривного характеру.

Третім напрямом реформування є посилення превентивної функції державної охорони. У сучасних умовах державна охорона не може обмежуватися фізичним супроводом посадових осіб або режимним забезпеченням об'єктів. Її ефективність дедалі більше залежить від своєчасного виявлення потенційних загроз, аналізу ризиків, інформаційно-аналітичної роботи, взаємодії з правоохоронними та розвідувальними органами, а також спроможності нейтралізувати загрози до моменту їх реалізації. З огляду на це доцільно законодавчо конкретизувати превентивну складову державної охорони [4, с. 157]. Йдеться не про безмежне розширення повноважень органу державної охорони, а про чітке визначення процедур оцінювання загроз, підстав застосування превентивних заходів, взаємодії з іншими органами сектору безпеки і оборони, а також механізмів контролю за дотриманням прав людини. Такий підхід, на нашу думку, відповідав би загальній логіці Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р., який пов'язує ефективність сектору безпеки і оборони з верховенством права, підзвітністю та демократичним цивільним контролем [5].

Четвертим напрямом реформування є удосконалення оперативно-розшукової та контррозвідувальної складової державної охорони. Необхідно вдосконалити організаційно-правові засади оперативно-розшукової діяльності, визначити пріоритети оперативних підрозділів, співробітництва з громадянами та іншими особами, а також посилити контррозвідувальну діяльність у сфері державної охорони. Ці положення є важливими, однак їх слід викладати з урахуванням вимог правової визначеності. Оперативно-розшукова та контррозвідувальна діяльність належать до сфер, потенційно пов'язаних з обмеженням прав людини, тому будь-яке розширення відповідних повноважень має супроводжуватися визначенням правових підстав, процедур, меж застосування, контролю та відповідальності. Особливе значення має протидія спеціальним інформаційним операціям, кібератакам, незаконному використанню технічних засобів негласного отримання інформації та інформаційним впливам, спрямованим на зрив чи дискредитацію заходів державної охорони. Сучасна державна охорона має враховувати не лише фізичні загрози, а й інформаційні та технологічні ризики. До таких ризиків можуть належати витік маршрутів пересування охоронюваних осіб, поширення даних про об'єкти охорони, втручання в телекомунікаційні системи, спроби маніпулювання публічною інформацією або створення умов для фізичного посягання через інформаційне розкриття режимних даних. Тому кібербезпекова та

інформаційно-аналітична складові мають стати невід'ємною частиною реформування державної охорони.

П'ятим напрямом реформування державної охорони є освітнє та наукове забезпечення державної охорони. Цей напрям має принципове значення, оскільки державна охорона є складною міждисциплінарною сферою, що поєднує право, безпекознавство, кримінологію, оперативну діяльність, психологію, кібербезпеку, міжнародне співробітництво та управління ризиками. Освітня реформа у сфері державної охорони має передбачати оновлення освітньо-професійних програм з урахуванням особливих правових режимів, досвіду війни, стандартів демократичного контролю, міжнародної взаємодії, кризового менеджменту, цифрової безпеки та комунікації з громадськістю. Важливо, щоб підготовка фахівців державної охорони не обмежувалася фізичною, тактичною або режимною складовою, а формувала здатність діяти в умовах складних правових, інформаційних і політичних ризиків. Наукове забезпечення має бути орієнтоване на розроблення методик оцінювання загроз, моделей міжвідомчої взаємодії, стандартів захисту публічних осіб, алгоритмів кризового реагування та механізмів запобігання правопорушенням у сфері державної охорони.

Шостим напрямом реформування державної охорони є удосконалення кадрового забезпечення. Кадрова політика у сфері державної охорони має ґрунтуватися на поєднанні професійної придатності, доброчесності, психологічної стійкості, правової культури, здатності діяти в умовах підвищеного ризику та готовності до міжвідомчої взаємодії. Окремо доцільно розглянути питання співвідношення військовослужбовців і цивільного персоналу в системі державної охорони. Збільшення питомої ваги цивільних фахівців може бути виправданим у сферах аналітики, кібербезпеки, правового забезпечення, міжнародного співробітництва, логістики, стратегічного планування, комунікацій та науково-освітньої діяльності. Водночас таке збільшення не має послаблювати оперативну спроможність органу державної охорони. Тому кадрова модель має бути диференційованою: військова або спеціальна служба має концентруватися на виконанні безпосередніх охоронних, режимних, оперативних і кризових завдань, тоді як цивільні фахівці можуть забезпечувати професійну підтримку в управлінських, технологічних, правових та аналітичних напрямках.

Сьомим напрямом реформування державної охорони є фінансове та матеріально-технічне забезпечення. Фінансування державної охорони має бути стабільним і прогнозованим та водночас підконтрольним у межах, сумісних з режимом державної таємниці та службової інформації. Реформування матеріально-технічного забезпечення має передбачати перехід від ситуативного придбання техніки й обладнання

до середньострокового та довгострокового планування. Доцільним є формування комплексних програм забезпечення державної охорони спеціальною технікою, захищеними комунікаціями, системами ситуаційного моніторингу, транспортом, полігоном та засобами кіберзахисту.

Восьмим напрямом реформування державної охорони є забезпечення належного соціального і правового захисту персоналу. Цей напрям, на нашу думку, має не лише соціальне, а й безпекове значення. Недостатній рівень соціальних гарантій, як відомо, може негативно впливати на кадрову стабільність, мотивацію, доброчесність, психологічну стійкість та професійну придатність військовослужбовців та працівників. Тому соціальний захист має розглядатися як елемент інституційної спроможності органу державної охорони.

Дев'ятим напрямом реформування державної охорони є удосконалення охорони закордонних дипломатичних установ України. Ця пропозиція потребує додаткового нормативного опрацювання, оскільки охорона дипломатичних установ за кордоном пов'язана не лише з внутрішнім законодавством України, а й з міжнародно-правовими зобов'язаннями держав перебування, дипломатичним правом, режимом взаємодії з Міністерством закордонних справ України та компетентними органами іноземних держав. Тому доцільно не механічно передавати таку функцію новому правоохоронному органу, а визначити модель координації, у якій будуть розмежовані повноваження УДО України, МЗС України, СБУ, розвідувальних органів і органів безпеки держав перебування.

Десятим напрямом реформування державної охорони є розвиток демократичного цивільного контролю. На нашу думку, цей напрям може бути реалізовано через: залучення інститутів громадянського суспільства до процесів вироблення стратегічних рішень у сфері державної охорони; удосконалення системи, форм і методів демократичного цивільного контролю за діяльністю Державної варти з урахуванням визначених законом особливостей і обмежень; створення Громадської ради при Державній варті. Разом з тим демократичний цивільний контроль у сфері державної охорони має враховувати специфіку цієї діяльності. Не вся інформація про заходи державної охорони може бути відкритою для суспільства, оскільки розголошення маршрутів, режимів охорони, технічних засобів, персонального складу або алгоритмів реагування може створити реальні загрози для об'єктів охорони. Тому контроль, вважаємо, має бути не декларативним, а диференційованим: парламентський і внутрішній контроль повинні охоплювати режимні аспекти діяльності; громадський контроль може бути зосереджений на питаннях стратегічного розвитку, дотримання

прав людини, комунікації, соціального захисту, доброчесності та загальної підзвітності.

Отже, реформування державної охорони в Україні має здійснюватися комплексно й не може бути зведене лише до зміни назви або організаційної підпорядкованості відповідного органу. Його зміст має охоплювати інституційну модернізацію, нормативне уточнення завдань і функцій, посилення превентивної, оперативно-розшукової, контррозвідувальної, кібербезпекової та інформаційно-аналітичної складових, розвиток міжнародного співробітництва, оновлення освітнього і наукового забезпечення, професіоналізацію кадрової політики, стабільне ресурсне забезпечення, належний соціальний захист персоналу та розвиток демократичного цивільного контролю. Найбільш обґрунтованою, на наш погляд, є така модель реформування, яка поєднує безпекову ефективність, правову визначеність, міжвідомчу координацію, технологічну спроможність і демократичну підзвітність [2, с. 272]. Саме такий підхід, на нашу думку, дозволить забезпечити повоєнний розвиток державної охорони як важливого елементу національної безпеки України.

Література:

1. Council Decision 2008/615/JHA of 23 June 2008 on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2008/615/oj/eng> (дата звернення: 10.06.2026).
2. Аналітичні матеріали за результатами моніторингу законодавства про національну безпеку і оборону / Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України. Київ : Алерта, 2025. 392 с.
3. Дорожня карта з питань верховенства права : розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 “Основи процесу вступу до ЄС” від 14 травня 2025 р. № 475-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.06.2026).
4. Кузнецов В. В. Удосконалення нормативно-правового забезпечення превентивної функції Управління державної охорони України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 154–157. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2021/44.pdf (дата звернення: 10.06.2026).
5. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 10.06.2026).

6. Шакун В. І., Кузнецов В. В., Сийпловіч М. В. Удосконалення правового статусу Управління державної охорони України як військового формування. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5. Ч. 3. С. 304–309. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342872> (дата звернення: 10.06.2026).

7. Шакун В. І. Теоретичні засади реформування системи державної охорони. *Наукова концепція розвитку законодавства України як основний документ юридичного спрямування* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 8 грудня 2025 р.). Київ : Алерта, 2025. С. 216–223. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/Grinyak_Konferenciya_251125_avt.pdf (дата звернення: 10.06.2026).

СУТНІСТЬ ІНСТИТУТУ ОМБУДСМАНА У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Яценко Г. Р.,
*головний юрисконсульт
ТОВ «Б-ЮК «СПЕКТР»
м. Львів, Україна*

В умовах зростання значення ефективних механізмів захисту прав людини у сфері публічного управління особливу актуальність набуває інститут омбудсмана як незалежний орган юрисдикційного захисту та суб'єкт демократичного цивільного контролю. Попри усталене визнання ролі омбудсмана в системі захисту прав людини, на практиці зберігаються різні підходи до розуміння його правової природи та місця у державному механізмі. Ці проблеми особливо загострюються у військовій сфері, де потреба у дієвих і швидких засобах захисту прав військовослужбовців із урахуванням специфіки військової служби актуалізує з'ясування сутності інституту омбудсмана.

Передусім, відмітимо, що у сучасних демократичних правових державах для гарантування дотримання прав людини є досить усталеною практикою запровадження інституту омбудсмана, що попри істотні відмінності свого правового статусу у різних державах зазвичай відіграє провідну роль у забезпеченні ефективного захисту прав людини. Необхідність запровадження такого специфічного правозахисного інституту як омбудсман, у тому числі й військовий, зумовлена насамперед загальним демократичним розвитком громадянського суспільства, неспроможністю держави в інший спосіб повною мірою

забезпечити захист прав людини, зокрема від свавілля та зловживань органів публічної влади. Тому діяльність омбудсмана спрямована не лише на безпосередній захист конкретних прав людини, але й глобальніше на подолання суперечностей між державою та громадянським суспільством, забезпечення ефективності й легітимності діяльності органів публічної влади.

У свою чергу головна функція омбудсмана у науковій літературі узагальнено сформульована як «забезпечення справедливості і законності дій органів державної влади щодо дотримання прав і свобод людини і громадянина» [1, с. 69]. При цьому, така функціональна спрямованість омбудсмана визначається одночасно ретроспективним (розгляд заяв про поновлення порушених прав) і превентивним (запобігання порушенням прав) характером його діяльності, а також його роллю у створенні умов для належної реалізації прав людини, зокрема через вплив на удосконалення профільного законодавства.

Широкі способи та засоби діяльності омбудсмана дозволяються вченим наводити розгорнутий перелік його функцій. Так, О.В. Марцеляк до функцій омбудсмана відносить контрольно-наглядову, правозахисну, співпраці, правовідновлювальну, третейську, превентивну, консультативну, інформаційну, аналітичну, управлінську та інші функції [2, с. 28]. Водночас попри конкретність і прикладний характер наведеного підходу, він фактично призводить до переобтяження розуміння функцій омбудсмана, їх змішування з формами його діяльності, а також ускладнення розмежування суміжних, несамостійних напрямків діяльності. Наприклад, у Паризьких принципах для національних інституцій з прав людини [3] окреслено вужче коло їх функцій (консультативна, аналітична, інформаційна, комунікативна та контрольна). Тому вважаємо, що узагальнено слід говорити про правозахисну, контрольную та превентивну функції омбудсмана, тоді як решта здебільшого можуть бути визначені як похідні або допоміжні. Означені функції властиві також і військовому омбудсману як різновиду спеціалізованого омбудсмана, набуваючи специфічного змісту з урахуванням інтересів національної безпеки та режиму військової служби.

Не можна беззаперечно погодитись з твердженням К.О. Закоморної, що завдання омбудсмана полягають у «сприянні встановленню партнерських відносин між державою, особистістю і суспільством та підтримці поновлення справедливості при взаємному примиренні сторін, що протистоять» [4, с. 14]. З одного боку, ідея посередництва між особою і державою дійсно відповідає природі омбудсмана, а акцент на поновленні справедливості корелюється з його правозахисною та соціальною функціями. З іншого ж боку, хоча омбудсман

справді сприяє зниженню конфліктності у відносинах між особою і державою, будучи державним інститутом, він зазвичай не є повністю безстороннім посередником та не забезпечує обов'язкового примирення, сприяючи дотриманню прав людини не лише через узгодження позицій, а через контроль і рекомендації. Ще більш наочно це виявляється у діяльності військового омбудсмана, у фокусі уваги якого не стільки партнерство, примирення та компроміс, скільки захист від зловживань командування, запобігання конфліктам, збалансування прав військовослужбовців із інтересами служби.

Як слушно наголошують М. Живко, А. Домбровська та Д. Кіблик, омбудсмани, будучи незалежними органами, на які покладено моніторинг діяльності публічної адміністрації, роблять значний внесок у захист прав людини, підвищення прозорості та сприяння належному врядуванню [5, с. 88]. Загалом порівняно з іншими механізмами адміністративного захисту прав людини незалежність є однією з ключових ознак інституту омбудсмана, що складає іманентну умову його ефективної контрольно-наглядової та правозахисної діяльності. Зокрема насамперед йдеться про організаційну та функціональну не підпорядкованість омбудсмана будь-яким іншим органам публічної влади (у тому числі суб'єкту призначення), його підзвітність громадянському суспільству та свободу ухвалення рішень в межах повноважень.

Суміжними ознаками омбудсмана виступають його неупередженість і політична нейтральність, що забезпечують об'єктивність оцінки діяльності органів публічної влади та сприяють довірі громадянського суспільства до інституту омбудсмана. Незалежність, неупередженість та політична нейтральність є основою легітимності та відособленості омбудсмана в системі розподілу державної влади, що дозволяє йому захищати права людини у відносинах із публічною адміністрацією. Ефективна діяльність омбудсмана, у тому числі військового, безпосередньо залежить від дієвих гарантій його фактичної незалежності та неупередженості як визначальних передумов належного здійснення правозахисної та контрольної функцій омбудсмана.

Важливою рисою інституту омбудсмана є його субсидіарний (додатковий) характер відносно інших форм юридичного захисту прав людини, доповнюючи та не підміняючи їх. Як зазначається у літературі, інститут омбудсмана фактично «заповнює прогалини і компенсує недоліки судових засобів захисту прав людини та відомчого контролю за адміністративними органами» [6, с. 13]. Із цим пов'язана інша особливість інституту омбудсмана – не імперативність його рішень, що, хоча й розширює можливості неформального впливу омбудсмана, проте не дозволяє йому самостійно відновлювати законність і справедливість.

Субсидіарний і неформальний характер діяльності омбудсмана забезпечує його демократичність і доступність порівняно з іншими правозахисними механізмами з огляду на більш швидку, менш формалізовану й безоплатну процедуру захисту, а також можливість реагування омбудсмана не тільки на порушення закону, але й на несправедливі дії публічної адміністрації (широка юрисдикція). В умовах жорсткої субординації субсидіарний характер інституту військового омбудсмана набуває особливого значення, забезпечуючи більш гнучкий і доступний механізм захисту прав військовослужбовців, хоча рекомендаційний характер його рішень об'єктивно не може гарантувати належного реагування на них з боку органів військового управління.

Щодо місця омбудсмана у державному механізмі, як вище вже зазначалось, з огляду на специфічний контрольний і правозахисний характер діяльності загалом він не належить до жодної з гілок державної влади, будучи самостійним органом державної влади та елементом системи стримувань і противаг. При цьому, як наголошують В.А. Омельчук і Н.В. Притаманна, інститут омбудсмана «рівною мірою належить як державі так і громадянському суспільству, оскільки вирішує і конфлікти державних і індивідуальних інтересів» [7, с. 63], спонукаючи державні органи належно виконувати свої повноваження. Вказане може бути екстрапольоване й відносно військового омбудсмана, що попри властиві йому особливості, також уособлює незалежний орган державної влади у формі посадової особи та водночас правозахисний механізм, що забезпечує узгодження інтересів держави та військовослужбовців.

Таким чином, омбудсман може бути визначений як контрольно-правозахисний, незалежний, політично нейтральний орган державної влади (посадова особа), уповноважений за власною ініціативою або за зверненням осіб контролювати дотримання прав людини у діяльності органів публічної влади та інших організацій, сприяти взаємодії особи і держави, запобіганню порушенням прав людини та забезпеченню належного врядування, діючи переважно на засадах гнучкості процедур, свободи розсуду та рекомендаційного впливу. Військовий омбудсман, зберігаючи загальні ознаки інституту омбудсмана, виступає спеціалізованим механізмом захисту прав військовослужбовців та узгодження їх інтересів з публічними інтересами у сфері оборони держави.

Література:

1. Банах С. В. Співвідношення функцій омбудсманів та функцій інших правозахисних інститутів. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 65. С. 65–73.
2. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2004. 35 с.
3. National institutions for the promotion and protection of human rights: Resolution adopted by the General Assembly of 20 December 1993 № A/RES/48/134. URL: <https://docs.un.org/en/a/res/48/134>.
4. Закоморна К. О. Інститут омбудсмана як засіб забезпечення прав і свобод людини та громадянина (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2000. 16 с.
5. Zhyvko M., Dombrovska A., Kiblyk D. The role of ombudsman institutions in administrative accountability: a comparative perspective. *Public Administration and Law Review*. 2025. № 1 (21). P. 87–98. URL: <https://doi.org/10.36690/2674-5216-2025-1-87-98>.
6. Майданник О. О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні. *Адвокат*. 2010. № 7. С. 12–16.
7. Омельчук В. А., Притаманна Н. В. Інститут омбудсмана: теоретико-правові аспекти історії становлення та ролі в захисті прав людини. *Інтернаука. Серія : Юридичні науки*. 2019. № 7 (21). С. 61–65. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2019-7-5342>.

НОТАТКИ

НОТАТКИ

НОТАТКИ

**КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ
ЯК ОСНОВА СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ
ЗАКОНОДАВСТВА
В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

***Всеукраїнська науково-практична конференція
з нагоди 30-річчя Конституції України***

м. Київ, 25 червня 2026 року

*Матеріали друкуються в авторській редакції.
Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр,
прізвищ тощо несуть автори.*

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 26.06.2026 р. Формат 60 × 84 / 16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 14,65. Наклад 100. Замовлення № 066-0726.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7653 від 18.08.2022 р.